Bilim ve Ütopya

İLETİŞİM DEVRİMİ Mİ MEDYA DİKTATÖRLÜĞÜ MÜ?

- **İrfan Erdoğan** Uluslararası iletişim düzeninde beyinlerimiz nasıl sömürülüyor?
- **Korkmaz Alemdar** Dayatılan bilginin pasif tüketicisiyiz.
- **Ahmet İnam** İletişimle neden iletişim kuramıyoruz?
- **Çağatay Keskinok** Yalan dünyası sonsuza dek süremez.
- **Serhan Bolluk** İdeolojinin kalkanı: Haber.
- **Sevil Çiloğlu** İletişim teknolojisinde kilometre taşları.

Turan Dursun'un ilk kez yayınlanan makalesi: Atatürk ve laiklik

Yazılarıyla: Burçay Anger, **İ. Melih Baş**, Sinan Bilikmen, **Yücel Çağlar**, Emet Değirmenci, **Tolga Ersoy**, Levent Gedizlioğlu, **Celal Gökçay**, Mehmet Özgen, **Rennan Pekünlü**, Doğu Perinçek, **Işık Soner**, Adam Şenel, **Nesrin Timur**, Sargun Tont, **Gürdal Tuncel**

İÇİNDEKİLER

■ **KAPAK** 4
İLETİŞİM DEVRİMİ Mİ MEDYA DİKTATÖRLÜĞÜ MÜ

● **İrfan Erdoğan:** Uluslararası iletişim düzeninde beyinlerimiz nasıl sömürülüyor?
● **Dr. Çağatay Keskinok:** Yalan dünyası sonsuza dek süremez.
● **Seçil Çiloğlu:** İletişim teknolojisinde kilometre taşları. ● **Prof. Dr. Korkmaz Alemdar:** Dayatılan bilginin pasif tüketicisiyiz.
● **Dr. Serhan Bolluk:** İdeolojinin kalkanı: Haber.
● **Prof. Dr. Ahmet İnam:** İletişimle neden iletişim kuramıyoruz?

■ **Turan Dursun'un ilk kez yayımlanan makalesi:** Atatürk ve laiklik 12
■ **Doğu Perinçek** *Siyasal felsefe* / Büyük Fransız Devrimi ve Kemalist hareket. 13
■ **Dr. Tolga Ersoy** *Tıp tarihi* / Cüzzam ve "dinsel hoşgörü". 14
■ **Sargun Tont** Hiçbir ekonomik terazinin tartamayacağı şeyler var. 16
■ **Doç. Dr. Gürdal Tuncel** Pestisit ve PCB'ler denizleri nasıl kirletiyor? 18
■ **Prof. Dr. Celal Gökçay** Bir gölün ölümü ve düşündürdükleri. 19
■ **Adam Şenel** Noosfer kavramı ve ereksellik. 20
■ **Prof. Dr. Sinan Bilikmen** *Fizik Sohbetleri* / Önüm, arkam, sağım, solum: Kaos. 21
■ **Dr. Ronnan Pekünlü** Astrolojinin sosyolojisi. 22
■ **Işık Soner** *Kadın* / Erkek ütopyalarında kadının adı yok. 24
■ **Nesrin Timur** Neden eko-sosyalizm? 26
■ **Dr. İ. Melih Baş** *Ekonomi* / Kuzey'in işsizliğe çözümü: Esnek işgücü yönetimi. 27
■ **Mehmet Özgen** *Felsefe* / Çağdönümü ve olasılıklar. 28
■ **M. Levent Gedizlioğlu** Mimarlık, yapılı çevre ve uzmanlık alanları. 29
■ **Doç. Dr. Yücel Çağlar** *Bitkiler* / Çamları nasıl bilirsiniz? 30
■ **Emet Değirmenci** Gelibolu yangını ve gerçekler. 31
■ **Burçay Anger** *Arkeoloji* / Türk köylüsü "kültür sevmez" mi? 32

Gelibolu yangınının gerçek sorumlusu kim?

Gelibolu yarımadasında geçtiğimiz günlerde meydana gelen yangın, devlete, topluma, hükümetlere, kısacası hepimize bazı gerçekleri aramak için artık zamanın geldiğini hatırlatmıştır.

Kaybettiğimiz sadece ağaç ve orman değildir, bölgenin doğal ortamına göre uzun yıllarda oluşmuş bütün fauna ve flora da bu felaketle yok olmuştur.

Bugün ülkemizde orman bölgesinde orman vasfını yitirmiş alanların tapusu vatandaşa verilmektedir. İşi ve aşı olmadığı için geçimini ormandan açtığı tarladan temin etmek zorunda olan vatandaşımız, yanlış tarım yapmaktadır. Bu yanlış tarım işletmesinin bir parçası olan anız yakımı, sadece toprağın doğal gübresini, verimli tarım için gerekli mikroorganizmayı yok etmenin yanısıra, işte zaman zaman böyle felaketlere neden olmaktadır.

Anız yakanlar suçludur da, onlara ormandan açtığın tarla senindir diyen, tapu veren hükümetler suçlu değil midir? Seçim vaadleri için ülke ormanlarının tahrip edilmesine göz yumanlar suçlu değil midir? Anız yakanlara Ziraat Bankası'ndan kredi verenler suçlu değil midir? Şöyle bir tespit yapmak doğru olacaktır: Bugüne kadar Türkiye'de hükümetler seçim için, vatandaşlar geçim için ormanları tahrip etmişlerdir.

Gelibolu'da olan olmuştur, şimdi ne yapmak lazım? Doğa kendi içinde bir düzen ve savunma mekanizmasına sahiptir. Kaybedilen ormanların yerine ağaç dikerken, bölgenin doğal yapısı gözardı edilmemelidir. Bu nedenle, bu milli parkı yeniden kazanmak için bilinçsiz bir ağaçlandırma yerine, bölgeyi doğal koşullarına uygun bir şekilde bitkilendirmeyi düşünmeliyiz. Bu geri kazanmayı, örneğin kısmen orman, kısmen mera, kısmen makilik ve fundalık olarak düşünmek gerekir. Aksi halde doğanın bu tür felaketlere karşı kendi kendine geliştireceği savunma mekanizmasına zemin hazırlayamayız ve aynı olay tekerrür edebilir.

Bölgenin doğal yapısının temayülü sadece koruma altına alma ile de belirlenebilir. Doğa kısmenz korunursa kendi rehatibilitasyonunu kendi yapabilir. Bizim yapmamız gereken tek şey ona bu imkanı vermek, kısmen bitkilendirmek için harekete geçmektir.

Bir gönüllü kuruluş olarak inancımız, ülkemiz ormanlarının, doğasının ve insanının geleceğine ancak kamuoyunun baskısı ile sahip çıkılabileceğidir. Gelibolu yangınının sorumlularını arayalım. Bunu ülkemiz doğasına, ormanlarına ve insanlarına borçluyuz.

T.E.M.A. (Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı)

Dergiyi teknik açıdan güçlendirelim

Böyle bir dergiyi çıkardığınız için sizi kutluyorum. Değerli yazarlarınıza bundan sonraki çalışmalarında başarılar diliyorum. Derginizi eleştiriye açık tutuşunuz sevindirici. Çünkü unutulmamalı ki, en iyiye, en doğruya ulaşmada eleştirinin rolü tartışılmaz.

Okuyucu çekmenin yolları üzerine düşünmek gerekir. Dergi ne kadar önemli konularla dolu ve yazarları ne kadar popüler olursa olsun, renkli sayfalar olmadıkça, kâğıdı 1. hamur olmadıkça ilgi az olacaktır. Bu konuyu dikkate almanızı diliyorum. Ayrıca amatör kalemlere yer vermek istiyorsanız, bunlara ayrılacak sayfaları belirlemek gerekir. Bu dergiyi bizler ve sizler hepbirlikte ayakta tutacağız.

Aziz Akçakoca

Anne sütü yazısının kaynakçası

İkinci sayıda yayımlanan "Anna sütünün yararları" başlıklı yazımın kaynaklarını içeren son sayfanın dergiye gönderilirken eksik kaldığını geç de olsa farketmiş bulunuyorum. Yazıda belirtilen verilerin kaynağını oluşturan çalışmaların belirtilmesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle yazının kaynakları içeren bölümünün üçüncü sayıda yayımlanması gerektiğine inanıyorum. Tamamen yazardan kaynaklanan bu hata için okurlardan özür diliyorum.

KAYNAKLAR

1. Akre J. "Infant feeding, the physiologic basis" Bulletin of the WHO 1989; 67:1.100.
2. American Academy of Pediatrics, Pediatric Nutrition Illinois, AAP, 1993.
3. Berg A. "The Nutrition Factor", Washington D.C. The Brookings Institution, 1973.
4. King F.S. "Helping mothers to breastfeed", African Medical and Research Foundation. Nairobi, 1987.
5. Levine R. ve ark. "Breastfeeding Saves Lives: An Estimate of Breastfeeding-Related Infant Survival" Center to Prevent Childhood Malnutrition, Bethesda, 1990.
6. popkin BM ve ark. "Breastfeeding and diarrheal morbidity" Pediatrics 1990; 86:874-882.
7. Thapa S. ve ark. "Breastfeeding, Birth Spacing and Their Effect on Child Survival" Nature 1988, 355:679-682.

Doç. Dr. Gülbin Gökçay

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu,
Yayın Yön. Yard.: Nejat Akfırat
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş
Satış Pazarlama: Saim Güney
Yönetim Yeri: Yol Sok. Polat Celil Ağa Işhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: (0212) 288 47 70
Fax: (0212) 288 48 05
Reklam Tel: (0212) 288 44 89
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar
Tel: (0312) 232 24 80 (3 Hat)
Fax: (0312) 232 24 79
Ankara Ekibi: Çağatay Keskinok, Zübeyde Pekin
İzmir Temsilcisi: Y. Savaş Emek
Tel: (0232) 463 90 54 - 422 52 40
Avrupa Temsilcisi: Attila Çorum
Tel: (049) 711 62 71 28

Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 150.000 TL. 1 Yıllık: 300.000 TL. Yurtdışı Yıllık: 60 DM.
Abone olmak isteyenler, abone tutarını aşağıdaki hesap numaralarına yatırarak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezimize postalayabilir veya fakslayabilirler.

Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
Attila Çorum: BLZ-60050101 Hesap No: 3B 60 292 Landesgirokasse/Stuttgart.

1 Eylül Dünya Barış Günü

1 Eylül Dünya Barış Günü, barışın gerçek sahiplerine, dünyanın bütün emekçilerine ve ezilen halklara kutlu olsun. "Barış" kadar çarpıtılmış bir başka kavram daha az bulunur. Bilindiği gibi ABD, üç yıl önce Irak'ı yerle bir ederek ve 300 bin insanı katlederek Ortadoğu'da "barış" sürecini başlatmıştı! Bu emperyalist "barışçılar", bir süredir, dünyanın dört bir yanında olduğu gibi Somali'de de faaliyetteler. Yukarıdaki fotoğrafta, Somali'ye "barış götüren" bir Amerikan askerinin faaliyetlerinden bir kesit görülüyor. Dünya Barış Günü'nde anımsamakta yarar var.

Araştırma Görevlileri Derneği Bilimsel Etkinlikler Komisyonu düzenliyor

Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler Kongresi

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de bilimsel etkinliklerin toplumla bağlarının koparılarak etkisiz hale getirildiği, bilimsel düşüncenin belli amaçlara hizmet edebilecek dar bir çerçevede meşrulaştırılmaya çalışıldığı bir dönemden geçmekteyiz.

Yıllardır bilinçlice geri bırakılan bilimin ve üniversitenin Türkiye'nin gündeminde hakettiği yeri alması; sağlıklı bilim politikalarının oluşturulabilmesi için bilim çevrelerinde ve kamuoyunda güçlü bir istek oluşmasını sağlamak düşüncesiyle "bilim, bilim politikası ve üniversiteler" başlıklı bir kongre düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Ülkemizde bilim uğraşının çoklukla üniversitelerde yapılmaya çalışıldığı dikkate alınırsa, geleceğin bilim insanları olması gereken genç araştırıcıların ve öğrencilerin de bu konularda duyarlı kılınmasının gerekliliği de açık bir gerçektir.

Belirtilen kapsam çerçevesinde, konuların ayrıntılı olarak tartışılabilmesi için sizin de katılımınızı bekliyoruz.

Katılım koşulları: Kongre, bildirili ve bildirisiz bütün katılımcılara açıktır. Kongreye bildiri ile katılmak isteyenlerin, öncelikli olarak, en az 200, en fazla 400 sözcük içeren bildiri özetleri ile Araştırma Görevlileri Derneği'ne, takvimde belirtilen süre içerisinde başvurmaları gerekmektedir. sunulacak bildiriler, özetler üzerinden bilimsellik ölçütüyle Danışma Kurulu tarafından belirlenecektir.

Kapsam: Bilim felsefesi. Bilim tarihi. Bilimin yöntemi. Bilim ve dil. Bilim ve ideoloji. Bilim-toplum ilişkisi. Bilim iktidar ilişkisi. Bilim ve sanat. Bilim ve teknoloji, Bilim ve üniversite. Bilim ve araştırma kurumları. Bilim politikaları ve Türkiye. Bilim insanlarının örgütlenmesi.

Takvim: Başvuru ve özet teslimi: 14 Kasım 1994
Bildiri teslimi: 27 Şubat 1995
Program duyurusu: 25 Mart 1995
Kongre: 20-21 Nisan 1995

Destekleyen kuruluşlar: BİLAR, İFMC, İÜ, İTÜ Vakfı, Mülkiyeliler Birliği İstanbul Şubesi, OÖED, ÖES, Tabipler Odası İstanbul Şubesi, OÜD, TMMOB, Toplumsal Araştırmalar Kültür ve Sanat İçin Vakıf, TÜBİTAK, ÜÖÜD, YTÜ.

Danışma kurulu: Şafak Alpay, Füsun Akatlı, Mustafa Altıntaş, Hacer Ansal, Oruç Aruoba, Cengiz Arın, Fikret Başkaya, İsmail Beşikçi, Atilla Bozkurt, Ercan Eren, Melih Ersoy, Uçkun Geray, Haluk Gerger, İnci Gökmen, Tahir Hatipoğlu, Zeki Karagülle, Eren Omay, Ayhan Özkul, Celal Şengör, Erdoğan Şuhubi, Server Tanilli, Bülent Tanör, Tosun Terzioğlu, Ergun Uğur, Ufuk Uras, Turgut Uzel, Yavuz Gökalp Yıldız.

İletişim için: Cevahir Kayam, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü 80740 Beşiktaş-İstanbul. Tel: (iş) 0212 259 70 70/473 (ev) 0212 211 67 69.

Posta adresi: Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler Kongresi. Araştırma Görevlileri Derneği. Cumhuriyet cad. 27/6 Taksım-İstanbul. Tel: 0212 250 50 34 Fax: 0212 250 16 42.

Parantez

İletişime özgürlük!

Ender HELVACIOĞLU

Bilim ve Ütopya, bu sayısında "İletişim Devrimi"ni ameliyat masasına yatırıyor. Gerek birey gerekse toplum üzerinde sarsıcı etkileri bulunan olağanüstü gelişmelerin yaşandığı bir alandır iletişim. Kapitalizm şartlarında gerçekleşen iletişim teknolojilerindeki bu gelişmenin insanlığa ne getirip ne götürdüğünü sorgulamak, kabul edeceğiniz gibi o kadar kolay değil. Çünkü neredeyse bir consensus vardır, iletişim alanındaki son gelişmelerin insanlığa inanılmaz katkıları bulunduğu noktasında. Dünya odanızın içindedir, bilgisayarınızın düğmesine basıp, dünyanın öbür ucunda geliştirilen en son bilgiye anında ulaşabilirsiniz, başka neler neler, daha ne istiyorsunuz. Sizin gibi "teknoloji karşıtları"nın niyeti üzüm yemek değil, bağcıyı dövmektir, anlaşılmıştır artık.

Oysa sormak gerekir: Hangi bilgiye ulaşıyoruz? Neden hep çok küçük bir azınlık bilgiyi üretiyor ve yayıyor da, geri kalan büyük çoğunluğa sadece bunu tüketmek düşüyor, aptal gibi? 1991 Ocak'ında Amerikan uçaklarının Bağdat'ın üzerine bomba yağdırışını evinizin sıcak odasında televizyondan izlerken, kendinizi bir "kurt" gibi mi hissettiniz, yoksa bu büyük "iletişim zaferi"ne övgüler düzüp Saddam'a lanetler mi yağdırdınız? Oysa atari oynanmıyordu orada, 3 günde 300.000 insan öldürülüyordu, bunu hiç düşündünüz mü? Acımasızca öldürülen savunmasız insanların çığlıklarını duyabildiniz mi televizyon ekranından? Ne oldu o insanlarla aranızdaki iletişime? Yoksa kapitalizmin "iletişim devrimi" mi girdi komşunuz Arap ile aranıza? Daha da kötüsü; o anda bir aynaya baksaydınız, ne göreceğinizi düşünürdünüz? Bush'u mu, bir Amerikan askerini mi? Hepimizi birer Amerikan askeri yapmadı mı, o inanılmaz "iletişim devrimi"? Ne oldu kendi kendinizle, kendi vicdanınızla olan iletişime? Nasıl oldu da bu kadar pelteleşti beyinler, bu kadar soğudu yürekler?

İletişim teknolojisindeki gelişmenin bilgi çağını başlattığı, bilgi tekelini kırdığı, herkesin özgürce bilgiye ulaşabildiği, bilginin yansız biçimde üretildiği ve dağıtıldığı, kısacası teknolojik gelişmenin sonsuz bir özgürlük ortamı yarattığı bir dünyaya mı girdik? Yukarıdaki çarpıcı örnekten ve günlük hayatımızda her an yaşadığımız daha binlerce örnekten yola çıkarak bu soruya ne yanıt verebilirsiniz? İnsan ile insan, insan ile toplum, insan ile bilgi, insan ile gerçek arasındaki iletişimin arasına giren, çarpıtan, parazit yapan bir güç var, farkında mısınız? Hem de muazzam iletişim olanaklarına karşın. Hem de bu muazzam iletişim olanaklarını kendi çıkarına kullanarak.

Bu açıdan bakıldığında kapitalizmin iletişim devrimi, müthiş bir iletişimsizlik doğurmadı mı? İletişim devrimi mi, iletişimsizlik mi? Bilgi çağı, bilgi iktidarı mı, milyarların maymunlaştırıldığı, köleleştirildiği yalan imparatorluğu mu? ABD emperyalizmine karşı direnerek ülkesini kurtaran Kore halkının, 50 yıllık önderini kaybettiğinde ağlamasıyla bizi dalga geçirten, öte yandan futbol maçında yenilerek şampiyonluğu kaybeden İtalyanların çılgın gibi dövünmesinde ise acıma duygularımızı kabarten güç nedir? Hangi güç, nasıl, duygularımızı bile bu kadar çift standartlı biçimde yönlendirebiliyor, istediği zaman alay ettirip, istediği zaman güldürüp, ağlatabiliyor? Bu bilgi bizim bilgimiz mi? Bu duygu bizim duygumuz mu? Yoksa dünyanın tepesine çökmüş, dolayısıyla her türlü iletişimin ve iletişim olanağının da tepesine çökmüş kapitalist azınlığın emrine mi kilitlendi beyinlerimiz?

Sayın **Ahmet İnam**'ın da sorduğu gibi, "İsyan etmeyecek miyiz?" Bu kadar alçalmaya, alçaltılmaya karşı baş kaldırmayacak mıyız? Sadece bireyin, toplumun, insanlığın kurtuluşu için değil, bilginin, iletişimin, bilgisayarın, elektroniğin kurtuluşu için de isyan etmek gerekmiyor mu?

Bu ve benzeri soruları ele alıp tartışacağız elinizdeki sayıyla. Şimdi televizyonun düğmesini kapatıp, Bilim ve Ütopya okumanın zamanıdır.

* * *

Bilim ve Ütopya İstanbul ekibinin çalışkan üyesi **Hasan Hüseyin Köseoğlu** arkadaşımızın babasını, geçtiğimiz günlerde geçirdiği bir trafik kazası sonucunda kaybettik. **Hasan**'ın ve ailesinin derin üzüntüsünü paylaşıyoruz. Hepimizin başı sağolsun.

Dergimizin sürekli yazarlarından Prof. Dr. **Eren Omay**, geçtiğimiz ay bir prostat ameliyatı geçirdi. Bu nedenle yazılarına bir süre ara vermek zorunda kaldık. **Eren Hoca**'ya geçmiş olsun diyor, en kısa zamanda eski sağlığına kavuşmasını ve değerli bilim tarihi yazılarına devam etmesini diliyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Uluslararası iletişim düzeninde beyinlerimiz nasıl sömürülüyor?

İrfan ERDOĞAN (•)

Dünya sürekli değişim içinde. Bu değişim sermayenin uluslararasılaşması ve yaygınlaşması yönündedir. Son zamanlara kadar, sömürünün egemen karakteri, emperyalist devletlerin koruduğu milli-sermayeler sisteminin dünyayı paylaşması biçimindeydi. Şimdi buna çok önemli yeni bir boyut eklendi: Artık, sömürüyü yapan firmalar, hızla tek bir ülkeye ait olmaktan çıkmakta ve millilik niteliğini yitirip gerçek anlamda uluslararasılaşmaktadır. Bu oluşumda en önemli rolü iletişim teknolojisi oynamaktadır. Emperyalizm anında-iletişim olanaklarına sahip olmazsa, ne ekonomik, ne askeri, ne de kültürel/ideolojik kontrolü şimdiki gibi sağlayabilir. İletişim, iletişim teknolojisi ve ürünleri, kapitalist dünya pazarının yeni boyutlara ulaşmasında, hem iletişim sermayesi hem de bütün diğer sermayeler için hayati bir rol oynamaktadır.

Yaşadığımız dünyada, birbiriyle iletişim şebekeleriyle bağıntılı egemen pazar yapısı; azami çıkar sağlama hesaplarını gerçekleştirir, üretim faaliyetlerinin çeşidini ve amacını, uzmanlaşma biçimini, derecesini ve hangi ülkede olacağını, emek, mal ve diğer servisler için yapılacak harcamaların şeklini saptar, icatların ve yeniliklerin kapsamını ve yerini belirler.

Emperyalist sömürü artık iletişimsiz gerçekleşemez. Emperyalizmin ekonomik ve siyasal örgütleri, iletişim ağlarının kurulması ve sürekli kontrolü olmadan başarı sağlayamaz. Finans ve endüstriyel kapital, iletişimsiz cansız bir yığın olarak kalır. Bu iletişimin bir parçası da kitle iletişim araçları sistemlerinin kurulması ve yürütülmesidir.

Uluslararası ilişkiler sisteminde, kitle iletişimi, 1980'lerden beri ön planda rol oynamaya başlamıştır. Bunun nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Uluslararası ilişkilerde, baskı ve terör yanında iknanın rolü de artmaktadır.

b. Uluslararası ticaret ve rekabet gittikçe yoğunlaşmaktadır. Kitle üretiminin gereği olan kitleleri sürükleme politikası, uluslararası firmaların kitle iletişim araçlarına bağımlılığını artırmaktadır.

c. Milli ve milletlerarası özel firmaların ve devlet örgütlerinin amaçlarına ulaşmada kendileri için gerekli enformasyon ve iletişim akımına ihtiyaçları hızla artmaktadır.

d. İletişim teknolojisinin sağladığı faydaları (bilgi toplama, depolama ve dağıtma kapasitesinin hızla artması) gözardı etmek, yarışta geri kalmak demektir.

Bu düzende, uluslararası medya faaliyetlerine baktığımızda, birbiriyle bağıntılı dört ilişki biçiminin bulunduğunu görürüz:

1. *İletişim teknolojisi ve ilişkileri*: Kaynakları, biçimi, üretimi ve teknoloji (araç) transferi.

2. *İletişim teknolojisinin örgütlenmesi (medyanın örgütlenmesi) ve örgüt transferi*: Örgütsel ve finans yapıları, yapı değişimleri, yapısal ilişkiler, örgütsel yapıların transferi.

3. *İletişim teknolojisinin (araçların) ürün üretimi ve dağıtımı*: Ürün/ileti biçimleri ve pazar ilişkileri.

4. *İdeolojik destek*: Günlük iletişim faaliyetlerini idealleştiren değerler sistemi, medya profesyonelizmi, profesyonel ideoloji, medya politikası.

Ülkelerarası ilişkilerde, özellikle tüketici durumdaki ülkenin gelişme karakterine ve durumuna göre, bunlardan bir veya ikisinin büyük ağırlık kazandığını görürüz. Örneğin Avrupa'da gelişmiş kapitalistler arasındaki ilişkilerde, ağırlık software (yazılım) biçimlerinin akışındadır, çünkü bu ülkeler (hardware'lerini-donanımlarını) iletişim araçlarını kendileri üretirler ve bu bakımdan dünya pazarında rekabet halindedirler. İletişim sisteminin biçimlenme safhasında olduğu yerlerde ise, teknoloji, örgütlenme ve profesyonel ideolojinin transferi ön plandadır. Endüstrileşmiş kapitalist ülkelerde alt yapı oluşmuştur, ilişkiler ve tartışmalar üretilenin tüketimi ve içeriği üzerinde olur. Diğer ülkelerde ise, tartışmalar, eğer varsa, öncelikle sistem tartışmasıdır. Hatta software üzerindeki tartışmalar bile meşruluk ve ideoloji çatışmasıdır.

Teknoloji transferi, siyasal ve ekonomik politikaların ve özel çıkarların çerçevesi içinde gerçekleşir.

İLETİŞİM TEKNOLOJİSİ, İLİŞKİ VE POLİTİKASI

İletişim teknolojisi, iletişim sağlamak için üretilen teknolojik araçlardır (radyo, TV, telefon, kamera, telgrafın telleri, tellere konan kuşlar ve kargalar gibi). TV veya radyo teknoloji değil, bir teknolojinin ürünüdür, belli biçimdeki maddesel ifadesidir. Teknoloji bu araçları üreten makine, emek, bilgi ve ilişki düzenidir. TV araçlarının transfer etmeyle, iletişim teknolojisini değil, Radyo-TV teknolojisinin maddesel bir ürününü transfer etmiş oluruz. Radyo-TV vericisinin verdiği ve alıcısının aldığı, bu teknolojide ayrı bir safhayı ifade eder.

Yeni teknolojilerin biçimlenmesi, gelişmiş kapitalist ülkelerde, genellikle Amerikan pazarında oluşmaktadır. ABD'nin en büyük rakibi Japonya'dır, ardından da Avrupa kapitalistleri gelir. Bu pazarlarda oluşup geliştikten ve biçimlendikten sonra, dünya pazarına yayılma başlar ve dünya bunu kopye etmeye itilir. Bu yayılma da, gerçekte, teknolojinin yayılması olarak yutturulan ürünün yayılmasıdır. Teknolojinin orijini ve gelişmesi gibi, nerede ve nasıl uygulanacağı da kendiliğinden ortaya çıkmaz. Hem sosyal orijin, hem geliştirilmesi ve hem de uygulanması bakımından teknoloji nötr değildir. Azrailin turpası can almak içindir. Bunu başka bir örtüye sokmak cinin şeytanlığıdır. Örneğin nükleer fizik ve savaş endüstrisinin ürünleri yok etmek, saldırmak içindir. Televizyon yararlı amaçlar için kullanılabilir. Fakat "kullanılabilir" ile "kullanılmaktadır" sözcükleri arasındaki fark, "gerçek" ile "olasılık" arasındaki fark gibidir. Burada olasılık ideolojik masallarla avundurma görevi görür. TV teknolojisi, öncelikle, belli sınıfların ticari ve siyasi amaçları için geliştirilmiştir ve kullanılmaktadır. Nötral olarak başka amaçlar için "kullanılabilirliği" veya demokrasi ve özgürlüğün aracı olduğu iddiası, kırmızı şapkalı kızı yemeye hazırlanan kurdun büyükanne kılığına bürünmesine benzer. Teknoloji sosyal çıkarların ifadesidir ve kontrol edenlere hizmet eder.

Teknolojik araç transferi çeşitli soru ve sorunları beraberinde getirir: Fiziki çevredeki etkileri (denizlerin, göllerin, havanın, ormanların mahvedilmesi gibi), finansmanı, yönetim ve idaresi, toplumdaki yerinin ve görevinin yasal düzenlemesi, kullanılmasındaki profesyonelleşme, teknik eğitimi, bakımı, geliştirme olanakları gibi... Teknoloji transferinde "tercihler" çok nadiren objektif toplumsal kıstaslara göre yapılır. Teknoloji transferi, siyasal ve ekonomik politikaların ve bunların ardındaki özel çıkarların çerçevesi içinde gerçekleşir.

ÖRGÜTSEL YAPILAR VE ÖRGÜTSEL TRANSFERİN İŞLEYİŞİ

Örgüt, mülkiyet, kontrol, finans ve transfer biçimleri, kapitalist iletişim araçlarının biçim ve çalışma tarzını gösterir. Kapitalist ülkelerde iletişim örgütlerinin belli bir biçimde şekillenmesinin nedeni, kapitalist sistemin üretimi kendi çıkarları, değerleri ve pratikleri paralelinde biçimlendirmesindendir. Kapitalist dünyada kabaca iki tür örgütlenme şekli görürüz: Özel teşebbüsün ve kamu sistemlerinin

Yalan dünyası sonsuza dek süremez

Dr. Çağatay KESKİNOK

Medyaların mesaj bombardımanı altındayız. Bizlere zenginlik, mutluluk, hatta acı imgeleriyle dolu sahte bir dünya sunuluyor. Bir bakıma bunlarla avutuluyoruz. Kitle iletişiminin gerek emek sürecindeki, gerekse boş zaman kullanımı ve özel yaşam çerçevesindeki denetim açısından rolü ve önemi de tartışılmaz. Bilgi akışındaki hızlanma ve yeni teknolojiler, kısacası üretici güçlerin gelişimi, yeni toplumsal ilişkilerin ortaya çıkışına zemin hazırlamakla birlikte, bu yeni ilişkileri doğrudan temsil etmiyorlar. Bu noktada mülkiyet ve denetim ilişkilerinin rolü tartışılmaz.

Kitle iletişim / medya olanakları ile siyasi etkinlik arasında güçlü bir ilişki var. Günümüzde egemen sınıf ideologları; iletişim teknolojilerindeki gelişmenin bilgi çağını başlattığı, bu şekilde bilgi tekelinin kırıldığı, herkesin özgürce bilgiye ulaşabildiği, bilginin yansız biçimde üretildiği, kısacası teknolojik gelişmenin sonsuz bir özgürlük ortamını gerçekleştirdiği bir dünya imajı yaratmaya çalışmakta. Bu sözde devrimin sorgulanması söz konusu olduğunda hemen "ilerleme karşıtlığı" etiketi yapıştırılmakta. Şüphesiz, iletişim teknolojisinin, medyanın toplum yaşamının en önemli ögesi olarak sunuluşunun, bu yansızlık propagandasının, teknolojik gelişmeye bu denli sınıflarüstü ve belirleyici bir rol atfedilmesinin ardında çok önemli ideolojik anlamlar yüklü.

Diğer yandan emperyalizm, iletişim altyapısının sunduğu olanaklarla sömürüsünü pekiştiriyor. Telekominikasyon alanındaki yatırımların çoğu kapitalist gelişmenin gereksindiği hızlı ticari-mali bilgi akışını sağlamak için gerçekleştiriliyor. Bireyciliğin, piyasanın doğal güdüleyicisi olan rekabet duygusu, farklı toplumsal sınıf ve katmanlarca kitle iletişim araçları yoluyla içselleştirilmekte.

Bütün bunlara karşın, bu olanakların ve bunlarla ilişkili kurumsal yapıların araçsal özelliklerinin belli sınırları vardır. Kendinden sihirli bir güce sahip olduğu propagandası yapılan medya, örneğin emekçi sınıf ve kesimlerin fethetmeye çalıştığı manevi-ruhsal dünyaları ile maddi dünyaları arasındaki gerilimi nihai olarak çözemez. Bir yalan dünyası sonsuza dek süremez. Sahte görüntüler dünyasındaki imgeler, gerçek yaşamdaki sıkıntılarımızın yerine ne kadar geçebilir.

Kitle iletişim kurumları, medya, siyasi etkinlikten bağımsız ve yansız değildir, doğrudan ilişkilidir. Siyasi mücadele, sınıf mücadelesi bu alanda da sürer gider. Bu olanakların değerlendirilmesinin, gerek iktidarı paylaşanlar gerekse iktidar alternatifleri açısından önemi tartışılmaz. Günümüzde bilgi ne yanstz olarak üretilmekte, ne de eşit olarak dağıtılmakta. Şüphesiz, yanlı olarak üretilmiş olsa bile bilgiye ulaşmanın eşitsizliğe başından yol açacak bir bedeli bulunmaktadır. Bu, farklı ekonomik sınıfların bilgiye ulaşma noktasındaki eşitsiz konumları konusunu gündeme getirmektedir. Diğer yandan, kitle iletişim olanaklarını, medya olgusunu salt egemen güçlerin bir komplosu olarak da değerlendiremeyiz. Bu, iletişim teknolojisinin iktidar altematifleri açısından sunduğu araçsal olanakları görmezlikten gelmek olacaktır.

Günümüzde esas olarak hakim sınıfların denetimi, mülkiyeti altında olan ve çoğunlukla hakim sınıf değerlerinin, ideolojilerinin baskısı altındaki kitle iletişim araçları ve medya, gerçek toplumsal işlevini, bu baskı ortadan kalktığı koşulda yerine getirebilecektir.

Hakim sınıf tezlerine karşın gerçekte ilerleme karşıtı olan; kitle iletişim olanaklarının, halkın günlük yaşam sorunlarının çözülmesi, özgür toplumun inşası ve demokratik kamu yönetiminin gerçekleştirilmesi için seferber edilmesini sürekli baskı altında tutan iktidar sahipleri ve onların sistemleridir.

egemen olduğu sistemler. Özel teşebbüsün hakim olduğu sistemde, kamu servisi sistemin güçsüz ve önemsiz bir parçasıdır. Kamu servisinin egemen olduğu sistemlerde, bu egemenlik sadece yayın (radyo-TV) alanını kapsar, diğer araçlar özel teşebbüsün elindedir.

Kapitalist üretimde nitelik ve özellikle nicelik büyümesi, (a) artan kapitalist ürünlerin pazarlanıp satılması için sosyal iletişim sektörünün ekonomik sömürüsünü, (b) farklı sosyal sınıflara ulaşacak bir ideolojik çerçeveyi gerektirir. Bu çerçeve sosyal gerçeğin kapitalist sınıfın çıkarları yönünde yorumlanmasını sağlar. Bu da kitle iletişiminin bu amaçla kullanılmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla medya, yaradılışı, yapısı ve kullanılışı kapitalin hareketine uyumlu olan bir araçtır. Kapitalist sınıf için medya, stratejik bir öneme sahiptir.

Kapitalist devlet, iletişim kapitalistleri (reklamcılar dahil) ve kapitalist sınıfın tümünün çıkarları arasında arabuluculuk yapar. Bu arabuluculuk genellikle teknik sorunların ve çatışmaların halledilmesinde, iletişim üretiminin yasal düzenlemesinde kendini gösterir.

Dünyadaki iletişim araçlarının teknolojik biçimi, Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya, kısaca gelişmiş kapitalist dünya tarafından, kendi gereksinmelerine uygun olarak geliştirilmiş ve şekillendirilmiştir. Diğer ülkelerin iletişim sistemleri, bunun taklidi veya kopyasıdır. Bu ülkeler, iletişim sisteminde de gelişmenin gerisinde bırakılmış, kendilerine özgü gelişme girişimleri yokedilmiştir. "Kopyalama" veya "uyma-benzeme/uydurma-benzetme" süreci, böylece, güçlü ülkelerin ihracatı ve diğerlerinin ithalatı üzerine kurulmuştur.

Örneğin; ilk uluslararası haber ajanslarının örgütlenme ve çalışma biçimi, sonrakiler ve şimdikiler için egemen bir model oldu. Hollywood, pazar gereksinimleri tarafından saptanan bir yapısal biçim aldı. Film üretiminden dağıtımına kadar, yüksek derecede profesyonelleşmiş ve özelleşmiş bir iş bölümü oluşturdu. Diğer ülkeler bu endüstriyel yapıyı çoğunlukla gıptayla kopyalamaya çalıştılar. Diğer ülkelerin film endüstrileri, uluslararası medya düzeninin alt kademesinde, kopyacı ve/veya dağıtıcı rol içine hapsedildiler. Kendilerine özgü gelişme olanakları, pazar gerçeklerinin ve ideolojik egemenliğin saptayıcılığı karşısında büyük ölçüde sınırlandı.

ÖZELİN KAMUYA SALDIRISI: DEREGÜLASYON

1980'lerden itibaren bütün dünyada hızla yayılan Amerikan örgütlenme sistemi; deregülasyon, liberalleşme, özgürlük sloganlarıyla, pazarda globalleşme, entegrasyon, gruplaşma ve ortak girişimlerle gittikçe güçlenmektedir. Avrupa'da kamu servisi sistemi gittikçe ikinci plana düşmektedir. Türkiye gibi kamu servisinin yaşam mücadelesi verdiği ülkelerde ve Sovyetler'in çöküşüyle kurulan yeni rejimlerde, Amerikan medya örgütlenme sisteminin hücumu, bu ülkelerin bağımsızlığım ve yasalarını hiçe sayarak devam etmektedir. Korsan radyo ve televizyonlar kurulmakta ve yayın yapmaktadır. Kamusal iletişim örgütleri, kargaşa ve çıkmaz içine bırakılmaktadır. Bu örgütlerin yönetimine Amerikan sisteminin yetiştirdiği kişiler getirilerek, servis yozlaştırılmaktadır. Örgüt transferi ve ilişkisinde oynanan önemli bir pazar oyunu da, süper kâr olanakları olan alanlardaki büyük kamu kuruluşlarının kefenlerinin hazırlanıp özelleştirilmesidir. Buna deregülasyon da diyebiliriz.

Deregülasyonun birkaç anlamını vermeye çalışalım: Deregülasyon havadan şıp diye düşmemiştir. Ne de özgürlük ve demokrasi arayışının bir sonucudur. ABD'de deregülasyon; iletişim pazarının gelişiminin ve bu gelişmelerle gelen rekabetin neticesi ve bu neticenin ideolojik alandaki yasal ifadesidir. Bu ideolojik ifade kendini, devlet ile özel teşebbüs arasındaki çekişme, devletin yasalarla iletişim işine pis burnunu sokması/pis burnunu çekmesi olarak sunar. Buna göre, regülasyon devletin burnunu sokup düzenlemeler yapması, deregülasyon da bu düzenlemeleri çöpe atmasıdır.

Bu tür anlatım aldatıcıdır. Amerika'da regülasyon hiçbir zaman özel teşebbüsün dışında ve ona karşı olmamıştır. ABD'de deregülasyon; regülasyonda olduğu gibi, yeni teknolojileri kontrol etme ve pazarı paylaşma yarışının önemli bir parçasıdır. Deregülasyonla düzensizlik gelmedi, düzen ortadan kaldırılmadı, yeniden paylaşmalar oldu, yeni düzenlemeler yapıldı. Bunu da devlet değil, aktif pazar güçleri gerçekleştirdi. Amerika'da deregülasyon (veya regülasyon) için lobicilik ve yasal mücadele, devlet ile özel teşebbüs arasında olmaz; özel teşebbüs ile özel teşebbüs arasında olur. Mahkemeye verenler ve verilenler, yasa değişikliği arayanlar ve karşı gelenler, anti-tröst davaları açanlar, saldıran ve savunanlar hep özel teşebbüstür. Devlet sadece mahkemelerde hakim rolünü oynar. Dolayısıyla deregülasyon, T. Parsons'un pozitivist ifadesiyle, "sistemin uyumla kendini yükseltmesine" bir örnektir. Burada uyum yapan sistem değil, subsistemdir (altsistem). Bazı kurallar sistemdeki fonksiyonel görevlerini yitirdikleri için yerlerini başkasına bırakıyorlar. Gerçekte, deregülasyon, bir yeniden-düzenlemedir.

Deregülasyon Amerika dışında da, aynen Amerika'da olduğu gibi, yanlış yansıtılmaktadır: Liberalleşme, çok seslilik/çoğulculuk, devletin baskıcı ve gelişmeyi engelleyici kontrolünden çıkma gibi... Gerçekte deregülasyon, dünyanın Amerikanlaştırılması için emperyalist ideolojinin krala giydirdiği bir başka giysidir.

Avrupa'da ve Türkiye'de ise deregülasyon, özel teşebbüsün (yerli ve uluslararası sermayenin) kamu sistemine karşı açtığı savaşın ifadesidir. Savaş, ABD'dekinin aksine "sistem" savaşıdır. Kamu servisi olarak sunulmuş ve yerleşmiş kitle yayın araçlarının, artık kapitalist çıkarlara yeterince hizmet edememesi ve büyük bir kâr alanına dönüşmesi sonucu, kapitalistin bu pazara el atmasıdır.

Deregülasyon saldırısı (veya özelleştirme), yerel girişimin ötesinde uluslararası boyutlara sahiptir. Olay, tek tek ülkelerdeki yerel özelleştirmelerin ötesindedir. Uluslararası firmaların yerele çeşitli biçimlerde girmesi ve yerelin uluslararasılaşmasıdır. Bu uluslararasılaşma sadece

özel teşebbüsün karakterini değiştirmez, aynı zamanda kamu servisi örgütlerinin de yeni ilişkilere girerek kendilerini yeniden tanımlamalarına neden olur.

İLETİŞİM SERMAYESİNİN ULUSLARARARASILAŞMASI

Sermayenin uluslararasılaşması iki anlama gelebilir: Birinci anlamda; uluslararası ticari örgütlerin iş-sermayesi uluslararası karaktere sahiptir, yani firmada önemli hisseleri olan kapitalistler tek bir ülkenin değil, çeşitli ülkelerin kapitalistleridir. İkinci anlamda ise, firmanın sermayesi millidir ve uluslararası pazarda iş yaparak gelir sağlamaktadır. Seksenlere kadar ikinci tip sermayenin hakimiyeti vardı. Son yıllarda ise yönelim birinciye doğru olmaktadır. Uluslararası pazarın artan egemenliği sonucu, kitle iletişim sermayesi birçok ülkede milli karakterini yitirmiş durumdadır. Sadece medya örgütünün kendisinde değil, üretim ve dağıtımında da, uluslararası sermaye ile iç-sermaye rakip veya ortak olarak birlikte girişimde bulunmaktalar.

1970'lerde geleneksel milli firmalar dünya pazarını paylaşıyordu: Amerika'nın CBS, ABC, NBC firmaları, Almanya'nın ARD'si, İngiltere'nin BBC, Themis ve Granada firmaları, Fransa'nın ZDF'i ve Lüksemburg'un CLT'si dünyanın önde gelen firmalarıydı. 1980'lerin gruplaşmaları, birleşmeleri, satın almaları sonucu bugün dünya iletişim pazarlarında yarışan firmalar, tek-uluslu uluslararası firmalar olmaktan çıkarak, çok-uluslu uluslararası firmalara dönüştüler. Ayrıca tek bir alanda değil çok alanda iş yapıyorlar. Bunlara birkaç örnek verelim: Telecommunication Inc. ile Bell Atlantik (1993), Time Inc. ile Warner Brothers (1989), MCA ile Matsushia (1990), RCA ile GE (1986), ABC ile Capital Cities (1985), Viacom ile National Amusements (1987), Mac Millan ve Maxwell Comm (1988). Avrupa ve diğer kıtaların iletişim grupları da (Fransız Hachette, Alman Bertelsmann, Avustralyalı Murdoch'un News Corp., İtalyan Berlusconi imparatorluğunun Fininvest, İngiliz Maxwell ve Saatchi ve Saatchi, Japon Assahi, Nippon, Fuji Telecasting gibi), dünya pazarında Amerika'nın payını dişlemeye başladılar.

HA ERCİLİK TEKELLERİ

Uluslararası haber toplama ve yayma örgütlenmesine baktığımızda, birkaç dev firmanın egemenliğini, diğer ülkelerin köşeye sıkışmış bir durumda bağımlı olarak bırakıldığını ve taklide zorlandığını görüyoruz. Haber toplama ve iletmede, dünyada birkaç dev örgütün dışında hiçbir medya sistemi dış muhabirler tutmaya finansman bakımından yeterli değildir. ABD'nin etki bölgelerindeki haberlerin yüzde 70'i Amerikan haber ajanslarından, İngiliz eski-kolonilerindeki haberlerin yüzde 50'si İngiliz ajanslarından ve Fransızların eski kolonilerindeki haberlerin yüzde 45'i Fransız ajansının servisinden sağlanmaktadır. Sömürgeci yapı, yeni-sömürgecilikte de büyük ölçüde sürmektedir. Bu nedenle dünya, AP, UPI, Reuter, AFP, CNN gibi birkaç dev örgüte bağımlıdır.

SOFTWARE (YAZILIM) BİÇİMLERİ VE PAZAR İLİŞKİLERİ

İletişim teknolojisinin ortaya koyduğu en önemli ürün, iletişimin iletileni, gözle görülen, kulakla duyulanıdır. Bu ürünler medya teknolojisinin özelliğine göre, çeşitli araçlarla taşınarak, çeşitli araçlardan geçerek, çeşitli biçimlerde gelir. Software

akımının iki ana yönü vardır: Birincisi ideolojik ve kültürel, ikincisi ise ticaridir. İdeolojik yön ticari yanı desteklemek, tüketicileri pazara alıştırmak ve entegre etmek için işlev görür. Bugün Amerikan kitle ideolojisi, kültür ve yaşam tarzı, dünyada rakipsiz egemenliğe sahiptir. Dünya 24 saat sürekli bir Amerikan bombardımanı altındadır. Bu durum kendiliğinden oluşmaz, veya Amerikan tarzının üstünlüğünden kaynaklanmaz. Tarzın sürekli olarak tekrarlanmasından, yüceltilmesinden, yeknesaklıktan öte çoğulcu, renkli ve umut verici bir görünüm içinde sunumundan, alternatifleri ortadan kaldıran pazar gücünden, insanlara fiziksel ve duygusal heyecan ve fantaziye kaçışladoyumu getiren eğlence özelliğinden kaynaklanır.

Yazılım akımının ticari yönünü ele alırsak; dünya pazarlarında Amerikan egemenliğinin gerilemekle birlikte sürdüğünü görürüz. Bu egemenlik altında kendi etki alanlarını genişletmeye çalışan Japonya ve Avrupa kapitalistlerini, Amerikan tarzını kopya ederek kendi yakın çevresinde iş yapan diğer ülkelerin kapitalistlerini görürüz.

Amerikan ürünlerini taklit edenler, sadece geri kalmış ülkeler değildir, aynı zamanda gelişmiş kapitalist ülkeler de bu yolu seçmiştir. Amerikan kültür emperyalizminden Avrupa da kaçamamıştır. Gerçi Avrupa'da bölgesel değiş tokuş uzun yıllardır devam etmektedir ve Ortak Pazar ülkeleri arasında daha da kolay bir hale gelmiştir, ama gene de Avrupa'nın Amerika'dan ürün ithali yüzde 40 gibi önemli bir miktarın üzerindedir. Batı Avrupa, software'lerinin yüzde 40-50'sini Amerika'dan, yüzde 10-20'sini İngiltere'den, yüzde 5 ile 10 arasını Almanya ve Fransa'dan, yüzde 5 kadarını da diğer ülkelerden ithal eder.

Bağımlı pazarlar, kendi üretim olanakları ellerinden alınmış, yozlaşmış, taklitçiliğe, kopyacılığa ve hatta korsanlığa yönelmiş, dış ürünlerin egemenliğindeki tüketici ülkelerdir. Dünya pazarındaki tek yönlü trafik okunun sivri ucundakilerdir. Ortak Pazarın kuralına göre Türkiye, Avrupa'dan yöneltilen yayınları Türk halkının almasını garanti eder. Türkiye televizyonlarında yaygın olan sinema filmleri, sabun-operaları (evkadınlarının izlediği diziler), polis ve macera dizileri ve gece sonrası yayınlanan erotik (yani yumuşak-porno) programların büyük kısmı dışardan sağlanır.

Film satışları geleneksel olarak üç merkezden yapılmaktaydı (Santo Monica, Cannes ve Milan). Şimdi bu merkezler dışı yapılan satışlar, tüm satışların yarısından fazladır. Amerika'nın dünya pazarlarından elde ettiği gelirler de bu alanda pazar hakimiyetini sürdürdüğünü göstermektedir. ABD'nin 30 Ağustos 1993'de, bir haftalık box office (yani sinemalarda seyirle elde ettiği) geliri 132,7 milyon dolardı. 30 Ağustos 1992'de ise bu rakam 112,5 milyondu.

Oyun/game show'ları Amerika'da bıkkınlık vermiş durumda ve yeni oyun biçimleri aranmaktadır. Amerika'da tutulanlar ve benzini bitmişler ise dış pazarlarda kapışılmaktadır.

Dünya pazarında, haber ve enformasyon akımı da tek yönlü bir karakter taşır. Kapitalist medya, özellikle Amerika'da üçüncü dünyadan çok nadir haber verir. Amerika kimseden haber satın almaz. Kendi haberini kendi toplar ve kendi ideolojik perspektifiyle dünyaya yayar.

Hiçbir program türü, futbol yayınlarının kısa sürede topladığı izleyici ve geliri elde edemez. Bu yayınlar sırasında aynı zamanda uluslararası firmaların ve onların yerli ortaklarının yoğun reklamı yapılır. Avrupa pazarında ismini duyuran spor kanalları Eurosport, Screen Sport, Sport Canal ve TV Sports'dur.

Çocuk programları, filmleri ve çizgi filmleri, dergileri alanında da Amerika rakipsizdir. Walt Disney ürünleriyle rekabet edecek bir firma yoktur. Avrupa kapitalistleri dünya çizgi filmleri üretiminin ve dağıtımının yüzde beşini bile sağlayamamaktadır.

Müzik dergileri, popüler müzik endüstrisinin, kadın ve erkek dergiciliği, seks ve moda endüstrisinin destekleyicisi ürünlerdir. Bunların da çoğu Amerikan kaynaklıdır veya Amerika'dakinin tıpa tıp kopyasıdır. Müzik, Amerikan hayranlığının ilk ve en önemli araçlarından biridir. Amerikan iletişim firmaları, plak üretimi ve dağıtımı yanında, videoların yaygınlaşmasıyla video-müzik üretimi ve dağıtımına da büyük önem vermektedirler. Radyo bütün dünyada Amerikan popüler müziğinin yaygınlaşmasının en önemli aracı olmuştur. Bugün radyo denince akla hemen müzik gelir. Radyo haberciliği, televizyon haberciliğine taş çıkartacak şekilde "kapsül haberler" biçimine dönüşmüştür.

Diğer ülkeler neden kendi filmlerini ve programlarını yapmıyorlar? Neden kendi çocuk programlarını ve dergilerini üretmiyorlar? Ürettikleri de neden köşede bucakta kalıyor? Emperyalist ideoloji buna verdiği yanıtta; dünyayı maddi ve manevi bakımdan soyanların bu soygunlarını "servis", "talebe cevap" olarak sunup haklı çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda, soydukları yerlerin insanlarını kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar yeteneksiz olmakla suçlar.

ÜRÜN FİYAT POLİTİKASI

Amerikan programlarının fiyatı pazarın yapısal özelliklerine göre saptanır. Gelişmiş kapitalist pazarlarda (Almanya, Fransa, İngiltere'de) kapitalist rekabet sonucu fiyatlar yüksek tutulur.

ABD 1992'de, gelişmiş kapitalist ülkelerden TV filmleri için ortalama 62,000 dolar, yarım saatlik dizilerin bir serüveni için 12,000 dolar, diğerlerinden (özel programlar, durum komedileri) 40,000 dolar ve sinema filmleri için 225,000 dolar para alıyordu.

Geri bırakılmış pazarlarda ise TV filmlerine ortalama 2,700 dolar, yarım saatlik serinin bir serüvenine 575 dolar, sinema filmlerine 2,500 dolar ve yarım saatlik bir çocuk kartonuna 400 dolar ABD'ye ödenir. Reklamcılardan fahiş fiyat alınır. Reklam yapan firmalar da bunu ürettikleri malın fiyatına yükler. Bu bir katmerli sömürü döngüsüdür. Biz seyrettiğimiz için iletişim firması, reklam firması ve malını reklam eden firma kâr eder, ayrıca yapılan masraflar da tüketiciye ödetilir.

İLETİŞİM PROFESYONELLİĞİ VE İDEOLOJİSİ

Örgütsel transfer sadece örgütün taklidi veya kopyası girişimlerini içermez. Örgütsel pratik biçimlerini ve bu pratiklerin varsayımlarını da beraberinde getirir. Medya profesyonalizmi, teknolojik araç ve ürün transferine paralel olarak ithal edilmiş bir ideolojidir. Kültürel bağımlılığın en önemli öğelerinden biridir.

İletişim örgütlerinde "uygun" profesyonel iş görme kuralları, neyin "uygun" neyin "uygunsuz" olduğu hakkındaki tutumlar ve ideolojik varsayımlar, örgütün çalışma biçimini ve profesyonellik kültürünü belirler. Burada yine Amerikan ideolojisinin ve değer yargılarının, bir egemenlik aracı olarak dünyaya yayıldığını görürüz.

Profesyonellik; kitleleri pazar ideolojisine ve alışkanlıklarına hazırlamak, buna göre biçimlendirmek ve tüketime sevketmek için geliştirilmiş paketleme, sunma, kısaca satıcılık tekniklerinde tecrübe kazanmak anlamına gelir. Geri bırakılmış ülkelerde, fikir basınının dışında, profesyonellik aslında tezgahtarlıktır. Bu özellikle TV alanında egemen biçimdir.

(*) İrfan Erdoğan, Ankara'da Basın Yayın Yüksek Okulu'nu bitirdi. Master ve doktorasını ABD'de aldı. ABD'de iletişim bölümünde öğretim üyeliği yaptı.

İletişim teknolojisinde kilometre taşları

Derleyen: Sevil ÇİLOĞLU

Telgraf: Danimarkalı fizikçi **Hans Christian** 1820'de bir telden akan elektrik akımının telin yanına yerleştirilen bir pusula iğnesini saptırdığını buldu. Böylece tel üzerinden gönderilen elektrik sinyalleri aracılığı ile haberleşme olanağı ortaya çıktı.

1832'de Rusya'da Çarın yazlık ve kışlık sarayları arasında pusula ibreli bir telgraf sistemi kuruldu.

1835'de ABD'li mucit **Samuel Morse** telgraf aygıtı ve harflerle rakamları nokta-çizgi dizileriyle ifade eden kod geliştirdi.

1845'de tek iğneli, iki telli telgraf sistemi kuruldu.

1874'de en önemli gelişme Baudot'dan geldi. Zaman bölmeli çoklama sisteminde dilimlere bölünmüş bir bakır halkaya sürtünerek dönen bir fırça bulunuyordu. Bu çoklama sistemi ile alınan mesajı doğrudan kâğıt üzerine yazan aygıtlar 1903'de geliştirildi.

1924-28 yılları arasında geliştirilen teleprinterler (uzak yazıcı) giderek yaygınlık kazandı.

Teleks: Teleprinterlerin bağlı olduğu bir ağdan oluşan uluslararası mesaj iletim servisidir. Servise abone olanlar yazılı mesajları ve verileri doğrudan doğruya birbirine gönderebilirler.

Teleks 1930'larda Almanya ve bazı Avrupa ülkelerinde hizmete girdi. ABD'de teleks sistemi 1962'de Western Union Şirketi tarafından kuruldu. Bugün çok az kullanımda olan teleks 1980'lerde yerini, yazılanları ve gelen mesajları görüntüleyen ve saklayan teleteks sistemlerine bırakmıştır.

Telefon: Sesin elektrik sinyallerine dönüştürülerek bir tel aracılığıyla ya da telin yanısıra radyo dalgalarından yararlanılarak uzaklara iletiminde kullanılan aygıt olarak tanımlanır.

Pratik olarak kullanılabilir bir telefon aygıtını geliştirerek patentini alan 1876 yılında **ABD'li A. Graham Bell** oldu. 1880'lerin ortalarında hizmete giren ve geliştirilen aboneleri birbirine bağlamaya yarayan santraller elle (manuel) çalışıyordu.

Arayan tarafın uygun bir düzenek aracılığıyla gönderdiği elektrik darbelerini sayarak gerekli bağlantıyı kuran ilk otomatik santraller 1910 - 1920 yıllarında geliştirildi.

Okyanus aşırı ilk telefon kablosu 1956'da döşenebildi (İskoçya-Newfoundland arasında). Oysa kısa dalga bandındaki radyo dalgalarıyla okyanus aşırı telefon iletişimi 1926'da başlatılmıştı.

Taşıyıcılı telefon (kuranportör) olarak adlandırılan ve ilk kez 1937'de ABD'de kullanılan teknikle çok sayıda konuşmayı tek kablo üzerinden aynı anda iletmek mümkün olmuştur. Daha sonra 1946'da mikro dalgaların karşılıklı birbirini gören ve bir zincir oluşturan çanak anten çiftleri arasında iletilmesi yöntemi (radyolink) geliştirilmiştir. Bu alandaki son gelişmeler, 1980'lerin başında sayısal santrallerin devreye girmesiyle yaşanmıştır.

Telefon sinyallerinin laser ışınlarına bindirilerek çok ince çaplı (5-100 mikron) optik lifler içinde taşınması ve fiber optik kablo sisteminin başlamasıyla birlikte eskiden 1800 kanalla çalışan kabloların yerini, 9600 kanala çıkabilen fiber kablolar aldı.

1980'lerde elektronik mektup ve faksimil mektup devreye girdi. Böylece her türlü yazı ve şeklin telefon hatları aracılığıyla istenilen aboneye iletilmesi mümkün oldu. Yine 1985'ten sonra geliştirilen ve ilk olarak geçtiğimiz yıllarda Almanya ve İngiltere'de servise başlayan ISDN (Tümleşik Hizmetler Sayısal Şebekesi) ile aynı hat üzerinden görüntü, veri haberleşmesi ve telefon haberleşmesi mümkün olmaktadır.

1990'larda kredi kartlı telefonlar kullanıma girdi. Son olarak ise 1993 yılı içinde Japonya ve İngiltere'de kullanılmaya başlayan görüntülü telefon hizmetleri sayesinde karşı abonenin görüntüsü ile birlikte konuşmanın sağlanması mümkün oldu.

Radyo: İletişim sinyallerinin elektromanyetik dalgalar aracılığıyla gönderilmesi ve alınmasıdır. Radyo terimi daha çok ses sinyallerinin iletilmesi anlamında kullanılır.

Elektromanyetik dalgaların varlığı ilk kez İngiliz fizikçi **Maxwell** tarafından 1864'de kuramsal olarak ortaya kondu. Alman fizikçi **Hertz** 1887'de elektromanyetik dalgaları deneysel olarak elde etmeyi başardı.

1901 yılında Atlas Okyanusu ötesine ilk telsiz mesajını iletmeyi İtalyan fizikçi **G. Marconi** başardı. Müzik ve konuşma içeren kısa erimli ilk radyo yayını ise 24 Aralık 1906'da ABD'li mucit **R.A. Reseaden** tarafından gerçekleştirildi. Bu konudaki en büyük gelişme ise 1933'de frekans modülasyonunun **E.H. Armstrong** tarafından bulunmasıdır.

Televizyon: Görüntüyü, üzerine sarmal bir eğri boyunca delinmiş delikler aracılığıyla mekanik olarak tarama yöntemidir. Alman mucit **Paul Nipkow** tarafından 1884'de bulunmuştur.

Resim tüpü olarak kullanılan katot ışınlı tüpü 1897'de Alman fizikçi **Karl Braun** geliştirdi. Düzenli ilk televizyon yayınları 1935'de Almanya'da başladı. Renkli televizyon yayınları ABD'de 1954'de başladı.

1970'lerden sonra kanal sayılarındaki artma ve havadan yapılabilecek yayın sayısındaki kısıtlamadan dolayı, televizyon yayınlarının kablo üzerinden dağıtılması çalışmaları başladı.

1985'lerde ise daha yüksek kaliteli büyük ekranlarda seyredilebilecek nitelikte HDTV (Yüksek Tanımlı Televizyon) çalışmaları başlatıldı.

Uydu haberleşmesi: Yeryüzündeki noktalar arasında iletişim bağlantısı kurulmasında yer yörüngesinde dolanan yapay uydulardan yararlanılması olarak tanımlanabilir.

Uydu haberleşmesi alanında ilk deneme ABD hükümetinin SCORE projesi çerçevesinde 18 Aralık 1958'de fırlattığı bir uydu ile gerçekleştirildi. İlk aktif (alıcı ve verici donanımı içeren) uydu olan Telstar-1 uydusu, 10 Temmuz 1962'de yörüngeye oturtuldu ve canlı TV yayınları ile telefon konuşmaları Atlas Okyanusu'nun bir yanından öbür yanına iletildi.

İlk senkron (eş zamanlı, yere göre sabit) uydu olan Syncom-2, 26 Temmuz 1963'de yörüngeye oturtuldu.

11 ülkenin dünya çapında bir iletişim sistemi oluşturmak amacıyla Ağustos 1964'de anlaşmaya varmalarıyla Intelsat organizasyonu doğdu. Intelsat günümüzde 100'den fazla ülkenin hisse sahibi olduğu bir kuruluş durumundadır.

1977'de Avrupa ülkeleri arasındaki haberleşmenin uydular aracılığıyla yapılması için Eutelsat organizasyonu 17 Avrupa ülkesinin ortaklığı ile kurularak uydular fırlatılmaya başlandı.

1970'lerin sonlarında özellikle denizlerdeki gemilerle ilk olarak teleks haberleşmesini olanaklı kılan ve mobil araçların haberleşmesi için INMARSAT organizasyonu kuruldu. Günümüzde gemilerde, tren ve uçaklarda istenilen yerle bu uydular üzerinden teleks, ses ve veri haberleşmesi sağlanmaktadır.

1985'te TV yayınlarının doğrudan 40-50 cm'lik antenlerle uydudan alınması amacıyla DBS (Doğrudan Yayın Uyduları) geliştirilerek fırlatılmaya başlandı.

1985'lerde VSAT (Küçük Çaplı Anten Terminalleri) ile özellikle iş haberleşmesine yönelik sistemler uydu üzerinden kurulmaya başlanmıştır. VSAT terminalleri ile yüksek hızlı data iletişimi, telefon ve gerektiğinde görüntü iletiminin sağlanması, çok düşük bir maliyetle mümkündür.

1990 yılında Eutelsat haberleşme uyduları üzerinden hareketli araçların bulundukları yerlerin tespit edilmesi için EUTELTRACK sistemi geliştirildi.

1992'den itibaren planlamaları ve çalışmaları başlayan uydular üzerinden mobil telefon haberleşmesi için çalışmalar devam etmektedir. Daha alçak yörüngelerde hareket edecek olan 80 kadar uydu tüm dünyayı kapsayacak ve PCN (kişisel iletişim şebekesi) ile her yerde aynı telefon ile haberleşmek mümkün olacaktır. Bu konudaki planlamalar ilk uyduların 1996'da fırlatılması şeklindedir. Böylece kişiye ait özel telefon, dünyanın her yerinde kullanılabilecek ve ücretlendirme kişinin adresine yapılacaktır.

Hücresel mobil telefon sistemleri: 1980'lerin ortalarında ilk olarak hareketli aboneler için mikro dalga ile telefon haberleşmesi çalışması başladı. Bu amaçla hücresel telefon şebekeleri oluşturuldu ve bu şebekelerin içinde kalan mobil telefona sahip aboneler arasında iletişim sağlandı.

Avrupa tarafından ortaya atılan GSM (20'si Avrupa'da olmak üzere 34 ülke cep telefonlarının bağlı olduğu iletişim sistemi) şebekesinin ilk ortaya çıkışı 1990'lar olup, ilk GSM şebekesi 1991'de işletmeye verilmiştir. GSM şebekesinin en önemli özelliği, bu sistem tüm Avrupa ülkeleri tarafından kabul edildiği için kişisel bilgi kartlarının (SIM kartı) GSM şebekesi olan tüm ülkelerde kullanılabilmesidir.

TÜRKİYE'DE

23 Mayıs 1909'da ilk manuel telefon santrali İstanbul'da 50 hat olarak kuruldu.

Devletçe denetlenen düzenli radyo yayınları 1927'de Ankara ve İstanbul'daki iki küçük verici ile başladı.

İlk tek devre şehirlerarası haberleşmesi 1 Eylül 1929'da Ankara-İstanbul arasında gerçekleşti.

İlk TV yayını 1952'de İTÜ'de gerçekleştirildi.

31 Ocak 1968 yılında ilk devlet TV yayını gerçekleşti.

23 Nisan 1979'da Türkiye'nin ilk haberleşme istasyonu Intelsat üzerinden açıldı ve ilk kez Ankara'da 4 adet ankesörlü telefon milletlerarası hizmete başladı.

1982'de renkli TV yayınları başladı.

5 Temmuz 1984'de çok sayıda köyü otomatik olarak telefon şebekesine bağlayacak çoklama sistemli radyolink sisteminin kurulması gerçekleşti.

1984'de ilk faksimil haberleşmesine başlandı.

1985'de Eutelsat sistemi üzerinden sayısal olarak çalışan milletlerarası telefon, faks ve görüntü iletişimi sağlayan uydu yer istasyonu devreye verildi.

1987'de uydu üzerinden ilk video konferans gerçekleştirildi.

Aralık 1988'de kablolu TV yayınlarının evlere dağıtımı başladı.

Aralık 1990'da ilk fiber optik yurtdışı bağlantısı gerçekleştirildi.

1994 başından itibaren ilk GSM şebekesi Ankara ve İstanbul'da gelir paylaşımlı olarak işletmeye başladı.

İlkinin düşmesinden sonra, 10 Ağustos 1994'de TÜRKSAT-1B uydusu başarılı olarak fırlatıldı.

Prof. Dr. Korkmaz Alemdar ile iletişim teknolojisindeki gelişmenin sosyal ve siyasal boyutu üzerine

'Dayatılan bilginin pasif tüketicisiyiz'

Söyleşi:
Çağatay KESKİNOK

Prof. Dr. **Korkmaz Alemdar**, 1948 yılında Turhal'da doğdu. 1967'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulunu bitirdi. 1975'de Fransa'da Strasburg Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. 1980 yılında doçent, 1989'da profesör olan **Alemdar**, halen Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü öğretim üyesidir. **Korkmaz Alemdar**'ın, "İstanbul Gazetesi", "Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar" (**Raşit Kaya** ile birlikte), "Radyo ve Televizyonda Yeni Düzen" (**Raşit Kaya** ile birlikte) ve "Kitle İletişim Kuramları" (**İrfan Erdoğan** ile birlikte) adlı kitapları bulunmaktadır. Okuyacağınız söyleşiyi arkadaşımız **Çağatay Keskinok** gerçekleştirdi.

Prof. Dr. Korkmaz Alemdar

- Sayın Korkmaz Alemdar, iletişim teknolojisindeki gelişmenin bilgi çağını başlattığı ve bu gelişmenin bilgi tekelini kırdığı, herkesin özgürce bilgiye ulaşabildiği, bilginin yansız biçimde üretildiği ve dağıtıldığı, kısacası teknolojik gelişmenin sonsuz bir özgürlük ortamı yarattığı bir dünyaya mı girdik?

- Olağanüstü bir teknolojik gelişme sözkonusu. Günlük yaşama yansımaları da çok etkileyici. Bu gelişmeyle birlikte gelen "bilgi toplumu", "bilgi çağı" kavramları da gerçekten doğru. Doğru ama aynı zamanda da yanlış. Birincisi; içinde yaşadığımız dönemde çok parlak gelişmeler olmasına ve bu gelişmelerin bazı sonuçlarının araç bazında herkes tarafından kullanılma olasılığının artmasına karşın, teknolojinin kullanımı, üretimi ve buna bağlı olarak bilginin üretimi, kullanımı aslında bütün çağlar boyunca hep denetim altında olmuştur. Yani siyasi toplumu kim denetliyorsa, hangi sınıflar hakimse hep onların tekelinde olmuş. Ortaçağ öncesinde de böyleydi, çağdaş dünyada da böyle. Gerçi yaşadığımız dönemin daha demokratik olduğunu düşündürecek gelişmelerle karşı karşıyayız. Nedir? Bir defa değişik ülkelerdeki, hatta bazen çok uzmanlaşmış alanlardaki bilgiye büyük bir hızla ulaşma şansımız var. O bilgiyi kısa sürede toplayabiliyoruz ve görüşlerimizi de yayabildiğimizi düşünüyoruz. Ama izin verirseniz ben burada bir-ikt örnek vereceğim. Süreç gerçekten böyle mi işliyor, bu örneklerle irdeleyelim.

GÜÇLÜ ÜLKELER TEK YÖNLÜ İLETİŞİMDEN YANA

Birinci örnek uluslararası bir uygulamadan kaynaklanıyor. Hatırlarda olduğu gibi, 1970'li yıllarda UNESCO iletişim alanındaki dengesizliği dünya çapında sorgulamaya başlamıştı. Anafikir şuydu; Yeryüzündeki iletişim süreci, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olanlara doğrudur. Bilgi gelişmişten azgelişmişe akar. Haber de aynı doğrultuda yol alır. Ama gelişmemiş ülkelerden gelişmişlere doğru bilgi ve haber akışı hemen hemen yok gibidir ya da çok azdır. Dolayısıyla yeryüzünde dengesiz bir iletişim sözkonusudur. Bu uluslararası barışı tehlikeye sokan bir süreçtir. Dengeyi kurmak gerekir. O tarihlerde UNESCO'nun başında Afrika kökenli bir başkan vardı. Üçüncü Dünya, Sovyetler'in de desteğiyle bu alandaki çalışmalara destek veriyordu ve UNESCO bir platform olarak konuyu sorgulamaya başladı. 70'li yıllar böyle geçti.

Fakat son 10 yıldır UNESCO'nun uluslararası çapta etkisiz kılınmasında temel faktör, savunduğu bu bakış açısı olmuştur. Çünkü başta ABD olmak üzere bütün Batılı ülkeler, Japonya dahil, UNESCO'da geliştirilen bu tezlere karşı çıktılar. Dediler ki, "Dengesiz haber değil, özgür haber akışından yanayız". Halbuki UNESCO'nun da söylemek istediği, "özgür haber akışı"nın özünde dengesiz haber akışı olduğu ve bunun değiştirilmesi gerektiği. Sonuçta UNESCO'nun genel müdürü görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Onu ayırabilmek için ABD dahil bütün Batılı ülkelerin UNESCO'ya ödentilerini ödememe, kurumu felç etme politikaları, uygulamaları ortaya çıktı ve UNESCO sözünü ettiğim uluslararası yeni iletişim düzeni savından vazgeçmek zorunda kaldı. Kim, "yeni teknolojiler daha özgür, daha mutlu olmamızı sağlayacak olanakları getirmektedir" diyorsa, onun bu örneği hatırlaması gerekir. Çünkü güçlü ülkeler, öyle zannedildiği gibi iletişim teknolojilerinde herkese özgürlük, herkese eşitlik, herkese eşit söz hakkı gibi kavramlardan yana değiller. Onlar geleneksel egemenliklerini iletişim alanında da sürdürecek olan mekanizmaları ve yapıları korumaya uğraşıyorlar. Onların ürettiklerinin bize özgürlük getirebileceği konusunda biraz durmak, düşünmek ve sorgulayıcı olmak gerekir.

EGEMENLİK SAVAŞININ BİR ARACI

İletişim öyle bir alandır ki burada egemenlik gerçekten önemlidir ve gözardı edilemez. Gelişmiş kapitalist ülkeler arasında da acımasız bir yarış sözkonusu. Küçük bir örnek: Japonlar on yılı aşan bir süredir televizyon teknolojisi alanında çok büyük yenilikler yapıyorlar. Bunlardan bir tanesi de yüksek tanımlı televizyon teknolojisi. Çok daha kaliteli görüntü getirecek bir teknoloji. Yani bugünkü televizyonları atacağız, yenisini alacağız. Bu, dünyada kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak. Fakat ABD henüz bu teknolojiyi üretemediği için, Japon teknolojisinin ülkesine girmesine ve kullanılmasına izin vermiyor. Çünkü milyarlarca dolar tutan bir pazarı Japonlara bırakmak istemiyor. Ne yapıyor? Kendi firmalarının bu alana girmesini ve üretim yapmasını istiyor. Biz radyo-televizyonla ilgili denetim ya da yüksek kurul sözkonusu olduğu zaman hep siyasi ve içerik denetimini anlarız. Ama Amerikalıların Radyo-TV alanındaki üst kurulları teknolojik üretim konusuna da karışıyor. Amerikan firmalarına diyor ki, yüksek tanımlı TV konusunu geliştirin. Geliştirdiklerini düşündüğü vakit tekrar çağırıyor, ne yaptınız diyor. Bir bakıyor ki her biri projenin belli bir boyutunu geliştirmiş. Hiçbiri tam olarak güçlü değil. O zaman şirketleri ulusal bir yüksek tanımlı TV teknolojisi üretilebilmesi için bir konsorsiyum altında birleştiriyor. Yani liberal, hani bizim her şeyin özgür olduğunu sandığımız toplumda böylesine bir otorite, ulusal çıkarlar çerçevesinde böylesine bir uygulamayı şiddetle zorluyor. 1994'te çalışmaya başladılar, muhtemelen 95'te yüksek tanımlı TV teknolojisinde kendilerine uyan en iyi yapıyı hazırlayacaklar ve Amerikan TV'leri artık bu teknolojiye geçecek. Japonya'ya karşı böylesine bir politika izleyen ABD, kendisi o TV teknolojisini ürettikten ve Avrupa'ya da satıktan sonra, gelişmekte olan ülkelere "Artık siz de buna geçin" diyecektir. Bütün o gelişmekte olan ülkelerin iç piyasaları Batı teknolojilerinin bu yeni harıkalarına açılacak ve biz de onlara para ve kaynak transfer etmiş olacağız.

Özetle; iletişim alanı ve teknolojik gelişmeler, egemenliğin sürdürülmesinin ve pekiştirilmesinin bir aracıdır. Bu tarihte hep böyleydi, bugün de böyle.

TÜRKİYE'DE TELEFON KANDIRMACASI

- Kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri ne zaman sorgulamaya kalksanız, biraz da iktidarı paylaşanların yönlendirmesiyle, bu sorgulama, teknolojik olanakların reddedilmesi, sonuçta da ilerleme karşıtı bir yaklaşımla özdeşleştiriliyor. Bu tür bir spekülasyona olanak tanımaksızın, İktidar-Kitle iletişimi/medya ilişkilerini nasıl sorgulayabiliriz?

- Önemli bir konu. Örneğin 1969 yılında Türkiye'de telefon sahibi olmak için başvurduğunuzda, on yılı aşkın bir süre beklemek zorundaydınız. İnanılmaz derecede ihmal edilmiş bir alanda, insanları canından bezdirecek bir yapı sözkonusu. Halkın kullanabileceği telefon sayısını artırmak gibi bir politika da olmadığı için, 70'li yıllarda insanlar Türkiye'deki telefon-telekominikasyon politikasından bezmiş ve bundan nefret eder hale gelmişti.

Türkiye 90'lı yıllardan itibaren süratle bu alana yatırım yaptı ve herkes istediği an telefon alabilir hale geldi. İnsanlar çok mutlu oldular. Bu noktada kalkıp, "ne lüzum var bu yatırımın yapılmasına, bu kadar parayı niye çarçur ediyorsanız" demek de saçma, anlamsız ve komik bir duruma düşmekle eşanlamlı görülüyordu. Ama, şimdi siz bir toplumda bazı sektörleri bilerek hep geri bırakırsanız, toplumun geliş-

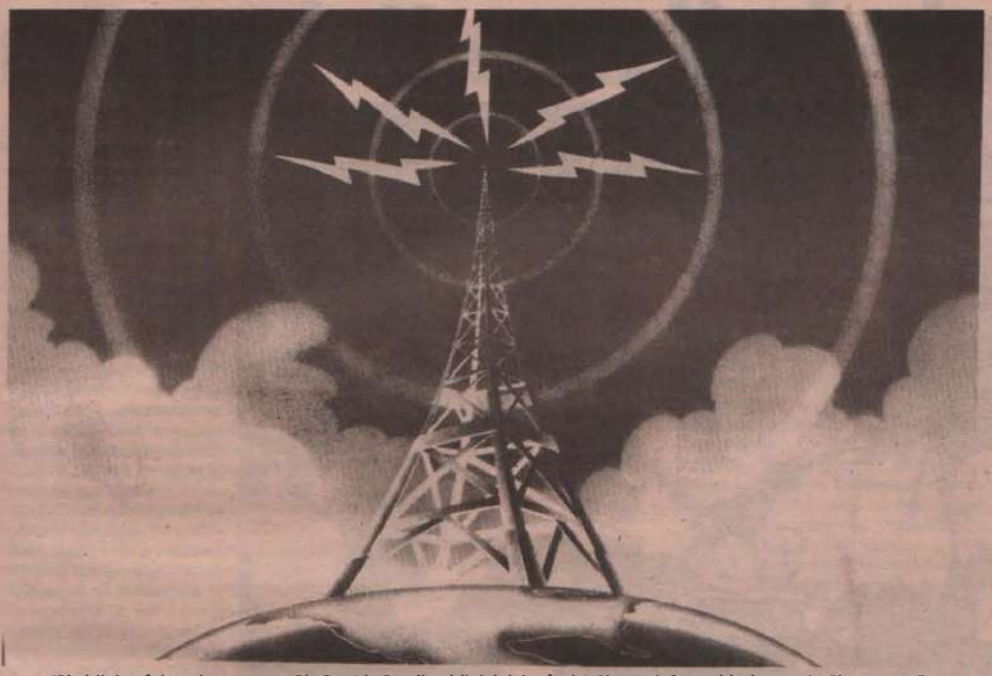

"Biz bilgiye falan ulaşmıyoruz. Biz Batı'da üretilen bilgiyi daha fazla tüketmek üzere bir sisteme bağlanıyoruz."

mesine paralel birtakım programlar, yatırımları öngörmezseniz ve o alanı kasıtlı olarak ihmal ederseniz böyle bir tepkinin oluşması doğaldır. Bu tepki daha sonraki bazı uygulamaların gerekçesi olarak kullanıldı. Yani geri bırakılmış bir telefon altyapısı, Türkiye'nin 90'lı yıllarda uluslararası telekominikasyon şirketlerinin inanılmaz kârlı yatırımlarına alan olması sonucunu doğurdu. Bilerek oluşturulan bir gerilik, daha sonra inanılmaz bir sömürünün aracı haline getirilmiştir.

İkinci bir nokta; herkes biliyor ki, Türkiye 90'lı yıllarda telekominikasyon altyapısı yatırımını çok artırmış olmasına rağmen, telefonu en pahalı kullanan ülkedir. Ama siyasetçiler, "Her yerle konuşmak mümkün, artık demokratik olduk" diyorlardı. Teknolojinin parlak bir başarı gibi görünen boyutlarını anlatıyorlardı. Fakat Türkiye bunun alternatifini tartışamadı. Çünkü Türkiye demokratik bir biçimde bu tür sorgulamaları yapacak bir yapıya sahip değildi. Günlük yaşamdaki birtakım kolaylıkların toplumsal maliyetini de sorgulama olanağına Türkiye sahip olmadı.

Tabii şunu da gözardı etmemek lazım: Türkiye telekominikasyon altyapısını, geri kaldığı için geliştirmedi. Türkiye'nin kendisine ait gerçek bir ihtiyaçtan kaynaklanmadı bu gelişme. Türkiye, artık evrensel bir egemenlik sürecini kurmaya çalışan kapitalizmin iletişim araçlarının evrenselleşmesinin de faturasını ödedi. Başka bir ifadeyle, Batı dünyası giremediği, ulaşamadığı ülkelerdeki, yani televizyonu büyük ölçüde devlet tekelinde olan ülkelerdeki yapıyı kırabilmek için telekominikasyon altyapısı geliştirtti. Bunun parasını da çok büyük bir maliyete o ülkelere ödetti. Sonuçta o ülkelerin çok kanallı özel televizyon sistemine geçmeleri de kaçınılmaz olarak gündeme geldi.

Yani demek istediğim nokta şu: Çok basit gibi görünen bir iletişim teknolojisi alanındaki gelişmeyi, kendi başına ele alırsanız açıklamakta ve kavramakta zorluk çekersiniz. Onun, sistemin bütününde, dünya genelinde ne anlama geldiği, ne tür kullanımlara olanak tanıdığını düşünerek tartışmak ve görmeye çalışmak gerekiyor. Türkiye bu anlamda teknolojiye büyük yatırımlar yaptı, büyük paralar ödedi. Nesi gelişti? Telefonları. Ama herkes biliyor ki, iletişim eğer belirli bir ekonomik etkinlik varsa geliştirilen bir sektördür. Yani insanlar mal üretiyorsa, insanlar bu malı farklı bölgelere iletiyorlarsa, iletmek ihtiyacı hissediyorlarsa, uluslararası bir değişim aracı haline getiriyorlarsa, telefonlar, fakslar, tüm o yeni gelişen iletişim teknolojileri de bu amaçla kullanılmak üzere geliştiriliyor. Herkes yine çok iyi biliyor ki, Türkiye'deki telekominikasyon altyapısındaki devrim gelişmiş bazı kapitalist ülkelerden daha önce başladı. Türkiye, İtalya'dan daha ileri. Türkiye Fransa'yla aşağı yukarı aynı dönemde bu yapıyı gerçekleştirdi. Ama Fransa'nın bu telekominikasyon sistemini kullanacak ve ona ihtiyaç duyan bir ekonomisi ve ticareti vardı, bir finans sektörü vardı. Türkiye altyapıyı bunlar olmadan yaptı. Şöyle bir benzetme yapabiliriz: Gerçekten sık sık gidilecek bir balo ya da resmi toplantı yoktur, ama bu tür geceler için yapılmış bir frakınız vardır. Gardrobu açıp zaman zaman ona bakıp "Ne kadar güzel bir elbisem var. Frakım var, redingotum var" diyebilirsiniz. Ama bunu yılda kaç defa giyeceğinizi, maliyetinin deyip deymeyeceğini de sormanız gerekiyor.

"EN BASKICI DÖNEMDE BİLGİ AĞINA BAĞLANDIK"

- Yani kullanım dışı bir kapasite yaratmış durumdayız...

- Çok doğru. Üstelik konunun bir de şöyle bir boyutu var: Türkiye, düşünceyi açıklama özgürlüğünün, klasik basın özgürlüğünün bile sağlanamadığı bir ortamda söz konusu gelişmiş teknolojiyi aldı. Bu nedenle sağlam bir temele oturtulamadı, "bilgi toplumuna ulaşıyorum, çağ atladım" savları havada kaldı. Peki, Türkiye gibi ülkeler sözünü ettiğim telekominikasyon altyapısındaki devrimi yaşamak için yüzlerce, onlarca yıl beklemek zorunda mıdır? Elbette değildir. Ama bir şartla: Bunu bütünleyen toplumsal düzenlemeleri yapmak şartıyla. Basın özgürlüğünü ya da bizim daha geniş kapsamlı iletişim özgürlüğü diye algıladığımız özgürlüğü tanıyacaksınız. Anayasal hale getireceksiniz. İnsanın bilgiye ulaşmasının önünde hiçbir yasal engel bırakmayacaksınız. İşte o zaman medya, bilgisayarlar, bilgi taşıyıcı mekanizmalar, bilgi bankaları, ulusal ve uluslararası sistemin kullanımı anlamlı hale gelebilir.

Bilgiyi demokratik bir biçimde üretmeyi sağlayacak bir mekanizma kuramıyorsanız, o zaman tamamen pasif, tüketici bir durumda kalıyorsunuz. Bir düşünelim: Nasıl oldu da, bilgiyi merkezileştiren, kullanımını en kolay hale getiren Batı toplumlarının yarattığı teknolojiyi, üniversitelerimizin son 30 yılın en kötü dönemini yaşadığı bir süreçte kabul ettik? Bilgi üretiminin sınırlandığı, özgürce soru sorulup yanıt aranamayan bir dönemde, bilimadamlarının üniversiteden atıldığı kalanların da atılır mıyım korkusu altında bırakıldığı bir dönemde, uluslararası uydu bağlantılı, bilgisayar bağlantılı bilgi ağlarına girmişiz. Böyle bir sistemde nasıl olur da biz bilgiye ulaşırız? Biz bilgiye falan ulaşmıyoruz. Biz Batı'da üretilen bilgiyi daha fazla tüketmek üzere bir sisteme bağlanıyoruz.

SERMAYE NEDEN MEDYAYA YATIRIM YAPIYOR?

- Medya ve siyaset alanlarının iç içe geçtiği açık. Ancak medyanın rolü o denli abartılıyor ki, iletişimin kendisi iletenin de, iletinin de önüne geçiyor. Hatta politik arenada sihirli formülün medyada olduğu, siyasi imajın kesinlikle ideolojiyle yarımlanamayacağı ileri sürülüyor. Ne siyasi projeler, ne lider, ne kadrolar. Medyanın toplumsal yaşamın en önemli öğesi olarak sunuluşunun, ona bu denli önemli rol atfedilişinin ardındaki temel strateji ne olabilir?

- Bir tanesi herhalde para kazanmak. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de işadamları iletişim sektörüne büyük paralar yatırıyorlar. Bankacılar, gazete sahipleri, değişik sektörlerde büyük para kazanmış insanlar, kendilerine daha büyük para getireceğini düşündükleri bir sektörü ihmal etmiyorlar.

Medya, para kazanmanın yanısıra, işleri iyi götürmenin de bir aracı. Zaman zaman belli alanda etki yaratmak, belki bazı spekülatif amaçlara ulaşmak noktasında da medyanın müthiş bir katkısı var. Örneğin, anlamadığımız bir nedenle, bir gazete ya da bir TV kuruluşu herhangi bir bakanı ya da politikacı aleyhinde kampanya başlatıyor, bir süre sonra kesiliyor. Nedenini hemen anlayamıyorsunuz, eğer işin çok içinde değilseniz. Ama daha sonra belli çıkarlar karşılığı bazı yayınların yapıldığını ve o yayınlardan son derece büyük çıkar elde edildiğini görüyorsunuz.

Türk ekonomisinde belli bir dönemde banka sahibi olmadan işadamı olmak nasıl güç idiyse, bugün de başarılı işadamı olmanın, işleri iyi götürebilmenin yolu medyadan geçiyor. Niçin? Çünkü hergün insanları etkileyebilecek ya da insanları doğrudan etkileyemese bile, insanları etkilediğini varsayan politikacıları etkileyebilecek, dolayısıyla bizimle iyi geçinsin demelerine yol açacak bir güç medya. Batı bunu daha önce keşfetmiş, keşfettiği için de bazı tedbirler almış, tekelleşme konusunda yasalar çıkartmış, iletişim araçları ve siyasetçi arasındaki ilişki herkesin istediği gibi at koşturabileceği bir alan olma niteliğini bir ölçüde yitirmiş. Tersi örnekler Batı'da da var, ama olumlu yönde mesafe katetmiş durumdalar. Türkiye bütün bunlardan mahrum. TRT çalışanları memur statüsünde, TV çalışanlarının sendikaları yok, onları koruyacak, siyasal iktidara karşı belli bir özerkliği ve gerçekleri kamuoyuna anlatma hakkını güvence altına alacak mekanizmalardan yoksunlar. Tekelleşmeyi sınırlayan yasal uygulama yok bizde. Bu başıboşluk, Türkiye'de inanılmaz derecede olumsuz bir sürecin yaşanmasına yol açıyor.

BİLGİYE KOLAY VE UCUZ ULAŞMA OLANAĞI SAĞLANMALI

- İletişim araçlarının sunduğu olanaklardan özgür bir topluma ulaşma perspektifiyle nasıl yararlanabiliriz? Bugünden yapılması gerekenler neler?

- Türkiye'nin geleceğini güvence altına alabilmesi için bence olmazsa olmaz birinci nokta, hatta anayasa değişikliğinden de önemli nokta, habere ulaşma hakkının, bilgiye ulaşma hakkının yurttaşa tanınmasıdır. Yurttaş, Türkiye'deki her birey, önce kamusal alanla ilgili olarak her türlü bilgiyi istediği zaman elde edebilecek bir noktaya gelmelidir. Yani bilginin açıklığı.

Bunun üzerine görece ucuz bir bilgisayar ve telefon hizmetini düşünmek istiyorum. Görece ucuz diyorum, çünkü çok pahalı yaptığınız bir hizmetin insanlar tarafından kullanılması ve gerçek amacına uygun işletilmesi olanaksızdır. Bu ucuzluk ya da kabul edilebilir bir fiyat politikası, bizim ülkenin her tarafında olan bitenden bilgi alma şansımızı artıracak. Yani Fatsa'da çıkan bir gazeteyi elektronik yöntemlerle evimizdeki faks aletinden alma ya da ekrandan izleme olanağının geliştirilmesi. New York Times'ın ya da Washington Post'un ya da başka bir önemli gazetenin tümüne olmasa bile hiç olmazsa bizi ilgilendiren birtakım makalelerine kolayca ulaşabilme olanağını, insanlarımızın tümüne ya da arzu edenlere sağlayabilecek bir mekanizma yaratmamız gerekiyor.

Benim ütopyam şu: İletişim alanında insanların nerede olursa olsun olan bitenleri izlemesi için kanalları çoğaltmamız gerekiyor. Bu önemli bir nokta. Çünkü yeryüzünde çoğulculuk var gibi görünürken, aslında bu çoğulculuk gerçek çoğulculuktan çok, birbirinin aynı iletilerin ya da görüşlerin aktarılması biçiminde ortaya çıkıyor. Ütopyamızın içine gerçekten farklı düşüncelerin yayılmasına izin vermeyi sokmamız ve bunu gerçekleştirmemiz gerekiyor.

İdeolojinin kalkanı: Haber

Serhan BOLLUK (*)

İçinde bulunduğumuz dönem "İmaj Çağı" diye tanımlanıyor. Oysa imaj, insanların doğa ve toplumla kurdukları ilişkinin önemli bir parçası olarak hep vardı. Sınıflı toplumlarda ise ezenlerin ezilenler üzerinde kurduğu hakimiyetin esaslı araçlarından biri olageldi. Haçlı seferlerinde yapılan kıyımlar baç'la meşrulaştırıldı. Ya Tanrı. Bin yıllardır Tanrı'dan daha yaygın bir imaj var mı?

Öte yandan özellikle 1980'ler ve 90'ların da bir özgüllüğü var. Yüz milyonlar, ABD militarizminin Körfez Savaşı'nda 300 bin Irak'lıyı uzaktan kumandalı bombalarla çöle gömmesini havai fişek gösterisi gibi seyretti. Savaş sırasında saat be saat Beyaz Saray sözcülerinin açıklamalarını dinliyorduk. ABD, Saddam'a insan haklarını öğretiyordu. Scud füzeleri şeytan, Patriot'lar melekti. Nasıl olmuştu da bir Ortadoğu devletinin emperyalisi yayılmacılığa karşı direnişi böyle tersyüz edilebilmişti? Bunun için yeterli ölçüde ileri ve yaygın bir teknoloji gerekiyordu elbette. Uydu yayını, her eve bir televizyon gibi. Ama teknoloji önü sonu bir araç. Kimin elindeyse onun ideolojisini yayar. Dolayısıyla sorunun yanıtını öncelikle iletişim teknolojisinin gelişme düzeyinde aramak yanlış.

Doğru çözümleme için dönemin güçler dengesini gözönüne getirmek gerekiyor. Sosyalizmin birinci dalgası bitti. İkinci ve daha büyük bir dalganın açacağı kapıdan girceğimiz "Yeni Çağ"a kadar geçici bir dönem "Düşüncenin Karanlık Çağı"nı yaşıyoruz. "Yeni Dünya Düzeni"nin senaryoları "haber" adı altında en ücra köye kadar ulaşıyor. İnsanları ne kadar kandırabiliyor, orası ayrı sorun ama en azından kendi üstünlüğüne dair bir "imaj" yaratabiliyor. Bu "üstünlüğün" ne kadar kırılgan olduğunu gösteren olgular ise alabildiğince gizleniyor, örtbas ediliyor. "Koskoca" Amerika, bir uluslararası koalisyon oluşturamayıp da tek başına kalınca Somalili general Aidid'in karşısında kuyruğunu kıstırıp ricat ediyor. Biliyor musunuz? Irak halkı Amerikan bombardımanıyla yerle bir edilen sivil Bağdat'ın yüzde 80'ini bir yıl içinde yeniden inşa etti. Ama bunlar burjuva medyası için önemsiz haberdir.

Körfez Savaşı'nda CNN ekranlarına bu görüntüler gelmedi.

HABER NEDİR?

"Haber" olguyu yansıtsa da ideolojiden bağımsız değil. Sanat yüzde 100 ideolojidir. "Haber" ise ideolojinin kalkanı. İdeoloji haberin arkasında saklanır. Habere konu olan olguyu sıyırdığınızda iki temel ideolojik tavırla karşılaşırsınız: 1) Bu düzen haklıdır. 2) Bu düzen güçlüdür. Özelleştirme kimi zaman rakamlarla kanıtlanmaya çalışılan bir gereklilik olur. Kimi zaman da Tezcan Yaramancı televizyonda çıkar, "kan dökülmeden olmaz" der. Paranın egemenliğindeki emperyalist-kapitalist düzen hızla çürüyüp dayanılmaz kokular mı yayıyor? Burjuva medyasının yorumcusu ya da yayın yönetmeninin önünde iki görev durur. Pis kokuyu parfüm sıkarak engellemeye çalışmak, parfümün tükendiği yerde de emekçi halka sopayı sallamak: "beni yen mezsin, sen yönetilmeye mahkûmsun" demek.

GAZETE "DOĞRU"YU YAZAR

Kapitalist medya, sanılanın aksine "yalan"a en kritik anlar dışında pek başvurmaz. Asparagas bulvar gazetelerine bırakılmıştır. Halkı kandırma eylemi daha karmaşık bir süreç içinde gerçekleşir. Okura sunulan bilgi genellikle hakiki bir olguya dayalıdır. Ülkenin ormanları cayır cayır yanarken Orman Bakanı, "gerekli tüm önlemleri hızla alıyoruz" der. Bizzat kendisi villa yaptırmak için orman yağmalayan Bakan o açıklamayı gerçekten yapmıştır. Gazete de yazmıştır. Yalan bunun neresinde!

Gazetecilik bilgiyi parçalama ve vurgu sanatıdır. Basın literatüründe yazırşleri'ne "gazetenin mutfağı" denir. Burada basın organına ulaşan bilgi önce parçalanır, küçük parçalar halinde doğranır. Kapitalist düzene aykırı "fazlalıklarından" kurtarılır. Sonra birleştirilir ve yeniden imal edilir. Bu işlemde bazen öyle aşırıya kaçılır ki haberi gönderen bile çare muhabir kendi imzasıyla çıkan haberi tanıyamaz. Ama "mass media" genellikle ikna edici bir ortalamayı tutturur. "Halkın nabzını en iyi tutan gazeteci" on bin yıllık sınıflı toplum tortusunu günümüz koşullarında en iyi allayıp pullayıp sunabilen kişidir. Ezen sınıfın kendisi Sabancı'nın Siyaset Meydanı programında yaptığı gibi rakibinin üzerine yürüyebilir. Sözcüsü olan gazeteci ise, sınıf tavrını daha ince biçimlerle sergiler. Ancak düzen çöküşe gittikçe yaldızlamak da zorlaşır. Gazetecinin yabancılaşması artar. Başlıklar tekdüzeleşir. Bir hafta içinde o kadar çok "şok haber" okur ya da seyredersiniz ki, size sivrisinek vızıltısı gibi gelmeye başlar. Yaratıcılık öylesine ölür ki, İkitelli'nin düşman kardeşleri Hürriyet ve Sabah'ın manşetleri ikide bir aynı sözcüklerden oluşur. Basının inandırıcılığı iyice azalır.

OTO-SANSÜR

Yasak haber, nadiren bir Genelkurmay brifinginde doğrudan söylenir. Burjuva medyasının yayın yönetmeni, dönemin yasak haberini iyi koklayan kişidir. Türk basını ne zaman neyi yazmayacağını iyi bilir. 1980'lerin ortalarında iki büyük tabu Kürt sorunu ve orduydu. Yayın hayatına 4 Ocak 1987'de başlayan 2000'e Doğru dergisi 12-13 bin tirajıyla bu noktalarda çok önemli bir görevi yerine getirdi. "Tabuları kırma" çizgisiyle yayımlanan 2000'e Doğru, 12 Eylül'den çıkış sürecinde önüne dört gazetecilik hedefi koymuştu: Din, Kürt sorunu ve ordu-MİT-kontrgerilla tabularını kırmak ve işçi hareketini haber yapabilmek. O zamanlar, Atatürk'ün İzmit konuşmasındaki "Kürtlere özerklik" bölümünü yazmak ya da Kenan Evren'in değerinin altında bir fiyatla satın aldığı dareileri yazmak toplanılma nedeniydi. Bu haberleri 2000'e Doğru dışında hiçbir yerde okuyamazdınız. Şimdi artık "Kürtlere özerklik" en büyük tirajlı gazeteler ya da en çok seyredilen televizyon programlarında yer tutuyor. Ya da Genelkurmay Başkanı'nın oğlu olumsuz bir imajla manşet olabiliyor

80'lerin sonu ve 90'ların başında artık tabu işçi hareketiydi. Bu konudaki sansürün emekçi halkın eylemlerinin gücü oranında kırıldığını görüyoruz. Son dönemden bir örnek: Zonguldak'ta 70 bin emekçinin katıldığı 9 Nisan mitingi gazeteler ya girmedi ya da Hürriyet gazetesinde olduğu gibi arka sayfalarda "küçük haber" muamelesi gördü. Hem de "Dev miting" başlığıyla! Ama 20 Temmuz Genel Eylem'i manşetlere kadar çıktı.

İçinde bulunduğumuz konjonktürde ise oto-sansür maksası sermayenin ülke ekonomisini nasıl krize sürüklediği konusunda çalışıyor. Özel sektörün kamu kaynaklarını nasıl yağmaladığını hiçbir yerde okuyamazsınız. "SSK iflas ediyor"dur. Ama SSK'nın trilyonlarca lirayı sermayeden nasıl tahsil edemediğini kimse yazmaz. Teşvik ya da ihracat kredisi adı altında dağıtılan muazzam kaynakların nasıl dışarı kaçırıldığını, üretim dışı sektörlere harcandığını da... Türkiye'nin 70 milyar dolarlık dış borcunu aslında bugüne kadar misliyle ödediği gerçeğini dile getiren bir ekonomistin sözlerini de duyurmaz size burjuva medyası. Çünkü bunlar bir sergilenmeye başlarsa özelleştirme saldırısı çöker. İşçi sınıfının "Krizin çözümü için kaynak var. Kaynaklar emperyalizme ve bir avuç işbirlikçisine akıtılıyor. Çözüm de bunlara el koymakta" diyen programı parlar. Gerçi o günler de çok uzak değil. Emekçi halk, mücadele de ede eylemi gibi eyleminin hedefini de burjuva medyasına sokacak.

TÜRKİYE'NİN ŞANSI

Aslında Türkiye insanı, gerçeğe ulaşabilmek bakımından birçok Üçüncü Dünya ülkesi vatandaşına göre şanslı. Geçmişimizde yüz yıllık bir demokratik miras ve Cumhuriyet Devrimi duruyor. Nitel ve nicel bakımdan gelişmiş bir işçi sınıfına sahibiz. Bütün yaratıcılığını, çözüm üretme yeteneğini yitirmiş ama yine de çok parçalı olan bir burjuva sivil toplumu var. Ve nihayet elinde her türlü karanlığı delecek bir fener taşıyan işçi sınıfı öncü partisi hazır.

Bu birikim sayesinde öncelikle 2000'e Doğru ve Aydınlık gibi işçi sınıfı ideolojisini kendisine rehber edinen gazete ve dergiler var olabiliyor. Burjuva medyasında da emekçi hareketinin gücü oranında büyük delikler açılabiliyor.

Sermaye sınıfının çeşitli kesimleri arasındaki çelişkilerin artışı, medyanın ideolojik tavrını da gevşetiyor. Özelleştirme saldırısında hışı çeken büyük tirajlı bir gazetenin ekonomi sayfalarında Karabük Demir Çelik'in kapatılmasının yanlış olduğunu anlatan köşe yazıları çıkabiliyor.

EN BÜYÜK İMAJ

Bir de emekçi sınıfların tarih boyu yaşattıkları bir özlem var. İnsanlığın yarattığı en büyük imaj; sınıfsız toplum ütopyası, her ilerleme dalgasıyla daha geniş kitlelerin malı oluyor. Kapitalizmin medyası akıntıya karşı kürek çekedursun. O dahi zaman zaman daha adil ve eşit bir topluma doğru büyük yürüyüşe eşlik etmek durumunda kalıyor.

(*) Aydınlık dergisi Sahibi ve Sorumlu Müdürü.

İletişimle neden iletişim kuramıyoruz?

Ahmet İNAM (*)

Bu soruyu sormanın zamanıdır. Soruyu en azından iki ayrı anlamıyla tartışabiliriz. İletişim artık iletişim sağlayamaz oldu, neden? İletişim işlevini yitirdi. İletişim, insanlar arası bir tür etkileşimdi. Birbirlerinden onun aracılığıyla haber alırlar, birbirlerini onunla etkilerler, değiştirmeye, yönetmeye çalışırlardı. İnsanlar çoğunlukla dünyayı tanıdıklarını, birbirlerini anladıklarını, genel olarak iletişimle sorunları olmadıklarını düşünürlerdi. Anlama, anlaşılma, anlaşma tam yürürken bile, iletişimi gerektiği gibi gerçekleştirmeyişinden dolayı insanın başından belalar hiç eksik olmasa da, o, kendini iletişim özürlü bir varlık olarak algılamadı çoğu zaman. Şimdi şimdi iletişim özürlünü, kendi kendisiyle, öteki insanlarla, çevresiyle, kültürüyle *irtibata geçememe noksanlığını* yüreğinde, beyninde duyuyor. İletişim hastalarıyız. Bize dünyayı, evreni, toplumu, kendimizi tanıtacak iletişim, böyle bir tanımayı gerçekleştireceği yerde engellemektedir. İletişim engelliyiz. Teknoloji ilerleyip, haberleşme aygıtları geliştikçe, uzaklar yakınımıza geldikçe, iletişebilme olanağı arttıkça, iletişebilme zorlaşıyor. İletişimin sonsuz olanakları bizi *iletişim sarhoşluğuna* götürüyor. Fiber optiğin açtığı olanaklar, sayısız radyo, televizyon kanalları, kayıt edilen görüntüler, ses r... Dünya aygıtımın ekranında, dünya kulaklığımdadır. Oysa dünya uzaklaşıyor benden. Odama giriyor, yatağıma. Başucuma. Ama yitiriyorum onu. Sahiciliği, derinliği, kokusu, soluduğum havası, tadı... Gözüm yitiyor. Kulağım yokoluyor. İletişim kesip atıyor duyu organlarımı. Yalnız onları mı, beynimi, duygularımı, hele hele o en içimden benim olanı, gönlümü alıyor: İletişim hoş geldin. Ama kime geldin? Kulağı olmayana. Gözü, burnu, dili, parmakları, beyni olmayana, beyni. Aklımı aldın ve hoş geldin. Hoş mu geldin ey iletişim? Nasıl geldin? Nasıl buldum seni ve nasıl yitirdim? Dünya odama geldi mi? Getirildi mi? Kim getirdi? Gazeteleri, dergileri, yayıncıları kim getirdi? İletişimi kim yönetiyor ha? Biz üç beş can artık haberleşemiyoruz. Canımız mı kaldı haberleşelim? Haberleşme, haberleşmenin üzerine yürütülüyor. "Seni anlıyorum" mu diyoruz? Sahi mi? Beni anlıyor musunuz? İletişimi anlıyor musunuz? İletişim artık iletmiyor, canlarım. Gönüldeşlerim. İletişim akmıyor. Kurudu. İletişim teknolojikendi, iletişim bozuldu. Merhaba iletişim, artık seni bulamıyoruz. Artık *tersine iletişim* söz konusu. Anlaşamama iletişimi. İletişimsizlik iletişimi.

Abartıyor muyum? Bırakın abartayım. Çünkü gerekiyor. Sizi hiç iletişim dövdü mü? Beni dövdü. Yediğim onca sopadan sonra bu yazıyı elim, ayağım, beynim, yüreğim tutmaz biçimde yazıyorum.

İletişimi kolay sanma hastalığına yakalandık. Sandık ki alet geliştirilince derdimiz biter. Oysa değişti. Birbirimize ulaşacaktık hani? Telefonum bir ucundan, üstelik yüzünü de görerek haykırıyorum sevgilime. Beni duyduğunu, anladığını sanıyor. Anlamıyor. İletişimle iletişim kuramıyoruz. Muhabbet geyiklerı. Muhabbet gürültüye gidiyor. Doldurmaya geliyoruz iletişimle, kim vurduya gidiyoruz. Yazmıştım bir yerlerde.

Bana neden çok yazdığımı soruyor, okurlar. Yazıyor muyum? Belki hiç yazmasaydım, daha kolay anlaşılırdım. Çünkü önce damgalayıp, sonra okuyorlar. Çünkü ufuk açmak için yazdıklarımı ufuklarını kapayıp da okuyorlar. Vurdukları her damgada beynime ve gönlüme inen kalın sopalar vardır.

Soruyu bir de şöyle anlıyorum: İletişimle iletişimimiz yok. İletişimi anlayamıyoruz. Medya var, diyoruz. Namussuz medya diyoruz. Başımızın üstündeki bir kılıç gibi algılıyoruz onu. Oysa, unutmayalım, iletişim biziz. Medya namussuzsa, namussuz olan biziz. Neden her namussuzluğa teslim oluyoruz? Neden sesimizi duyuramıyor, kendimizi anlatamıyor, ötemizde olanları anlayamıyoruz?

İletişimle zorumuz var. Onu anlamayı, iletişimle iletişime geçmek yerine, kolay olanı yapıyoruz, benim burada yaptığım gibi: Yakınıyoruz.

Çünkü kendimizi anlatmayı, kendimiz olmayanı anlamayı beceremiyoruz. Düşünmeyi bilemiyoruz. Düşünemeyen, duygulanamayan, kendini gönülleyemeyen insan iletişimi bilebilir mi? Gerçekliğin sesini duyamıyoruz. Gerçeklikle merhabamız kalmamıştır. Bize uydurduk dünyalar yaratıp, iletişim araçlarıyla evimizin, bücrelerimizin içine sızıyorlar. İsyan etmiyoruz. Kabulleniyoruz iletişimi. İletişimle gelen gerçekliği. İletişim hastalığı, *iletişim pısırıklığından* doğuyor. Yakınmaya hakkımız yok. Pısırık olanlar susup otursunlar. *İletişim yiğitlerine* gerek var. Düşüncelerini, duygularını açacak cesur insanlara, canlara gerek var. Ölülere değil. Suskunlara değil.

Çünkü susmayı da bilmiyoruz. Kabadayı gevezeliğimiz her zaman derdimizi iletmede yeterli değil. Nerede susacağız? Neleri söyleyip, neleri söylemememiz gerekiyor, bilmiyoruz.

İletişimle iletişimimiz koptuğundur. Onu anlayamıyoruz. Sağlıklı iletişim nasıl kurulur? Gönlümdeki iletiyi ilettiğimde. Peki gönlümdeki iletiyi nasıl ileteceğim? Önce gönlümü farkederek. Bilgiyle. Kendimi ve gerçekliği bilerek. İyi niyet yetmiyor, bilgisizsem. Düşünmeyi, duymayı beceremiyorsam. Bilgilenmeyi, bilgilemeyi başaramıyorsam, İletişim elden gidiyor. Gitmesin istiyorsam, gürültüyü, iletişim engellerini tanımam gerek.

En büyük iletişim engelim bilgisizliğimdir. Cahilden can olamaz. Bana göre, gönüllerin, canların olmadığı yerde iletişim olamaz.

Gönüllerin olduğu yerde ise özgürlük vardır herşeyden önce. Dışımdakileri, ben olmayanları *anlama isteğim* vardır. Damgalama en büyük engeldir, iletişimde. Sağlıklı iletişim göz açar, gönül açar, ufuk açar. Can açar. İletişim çiçeği açar, sağlıklı iletişimde. Hiç değilse neden anlaşılamadığımı anlarım. Neden anlamadığımı anlarım. Damga vurmak bir *iletişim tembelliğidir*. Körlüğüdür. Duyarsızlığıdır. Oysa daha iletişimin başında damgalamaya başlıyoruz: "Bu adam x'ci, x'ist. Bu adam yalancı. Bu bizden, bu değil." Sonra konuşuyoruz. Damga vurulmuş, sözde iletişim başlamıştır.

Oysa iletişim, bu önceden vurulan damgaları kaldırmak için yürütülmüyor mu? Her iletişimin ardından yeni iletilerle, yeni bilgilerle donanmış olmuyor muyuz?

Neden var iletişim? Değişmek için. Öğrenmek, öğretmek, öğreterek öğrenmek, öğrenerek öğretmek için. Değil mi? Gerçekliği tanımak, gerçeklikte yer alan nesneleri, birer can olan insanları tanımak için. Değil mi? Hep haklı çıkmak, hep ikna etmek için iletişim olur mu? Ne zaman yanlışlarımızı farkedeceğiz? Hangi iletişim ufkumuzu açacak? Hangi iletişim bizi gerçekliğe yaklaştıracak, hangisi o gerçekliği değiştirmemize yardımcı olacaktır? Kandırmak, yalan söylemek için mi iletişiyoruz? Elbette iletişim ağı egemen dünya görüşlerinin tuzaklarıyla doludur. Elbette iletişimle bizi eğitiyorlar, sindiriyorlar. Nasıl bir yol bulup da bu cendereden çıkacağız?

İletişimi anlamak için iletişimden başka çaremiz yok. İletişimi anlamadan dünyayı değiştirme olanağımız da yok. İletişime mecburuz. Zorluk buradadır. İletişimleri yıkmak, hangi dünya görüşü adına olursa olsun, insana yöneltilmiş en büyük kötülüklerin başında geliyor.

İletişimi denetim altına alarak, insanları denetleyebilirsiniz. Böyle bir ortamda iletişen görüşler ortadan kalkar. Zorbalar at koşturmaya başlar iletişim meydanında. Özgürlükler elimizden alınmış olur? Ütopyamda böyle iletişim meydanları yoktur.

Düşünebilmek ve duygulanabilmek, bu ikisi birbirinden ayrılmıyor, ikisine birden *gönülleme* diyorum. Gönülleme, henüz insanın becerebildiği bir çaba olarak görülmüyor bana. Bundan dolayı, kaprislerimiz, huysuzluklarımız, anlama, anlatma, anlaşma hastalığımız sürüyor. Gerçekliği kafamızdaki modellere uydurmaya çalışıyoruz. Bu çabamız sürdükçe öğrenemiyoruz. Değişemiyoruz. Düşünce ve duygularımızı birbirinden ayırarak dünyaya, gerçekliğe egemen olmaya uğraşıyoruz. Aramıyoruz. Soruşturamıyoruz. Soruşturmalarımız herşeyi bildiğini sanan bir savcı ya da avukat gibi sürüp gidiyor.

Kavga da iletişimdir. Elbette kaçınılmazdır. Ama, kavga etmeyi de başaramadığımızı söylersem, çok mu abartmış olurum. Nedeni çok açık: Kaçımız kavgalar sonrası, gerçekliğe bakışını değiştiriyor? Kaçımızın ufku açılıyor? Kaçımız sabrı, tahammülü yaşayabiliyor? İletişimle gerçekleşen sabrın öğreticiliğini kaçımız yaşayabiliyor?

Ve, ne zaman iletişimi başarabileceğiz? Ütopyamıza giden yolda, değişerek, değiştirerek, ama anlamaya, anlatmaya, anlaşmaya, anlaşamamaya açık, *gerçekliği dönüştürücü* iletişimi ne zaman başaracağız? Gönlümüzü yitirmeden? Benliğimizi, özgürlüğümüzü, farklılığımızı? İletişimimizi yitirmeden iletişebilmeyi ne zaman öğreneceğiz?

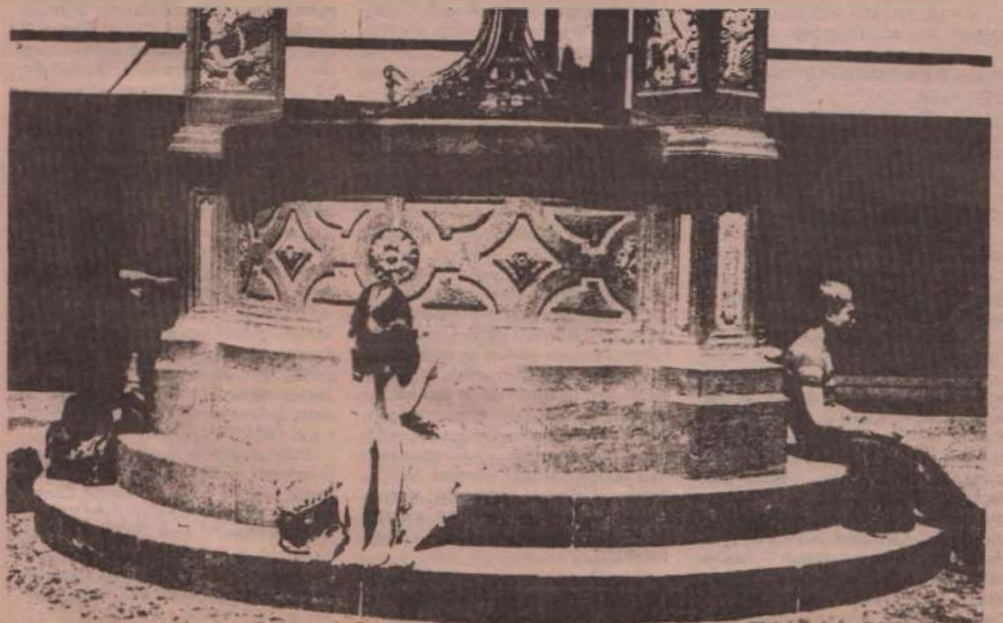

"İletişim özürlü müyüz?"

(Fotoğraf: Mehmet ÜNAL)

(*) Prof. Dr., ODTÜ Felsefe Bölümü Başkanı

Aydınlanma Savaşçısı Turan Dursun'u ilk kez yayımlanan bir yazısıyla anıyoruz

Atatürk ve laiklik

Turan DURSUN

Turan Dursun'un okuyacağınız yazısı, "Laikliğin, Barışın ve Gençliğin Olmazsa Olmazları" başlıklı uzun makalesinin giriş bölümüdür. Turan Dursun bu makalesiyle "Dündar Soyer Laiklik Yarışması"na katılmıştı.

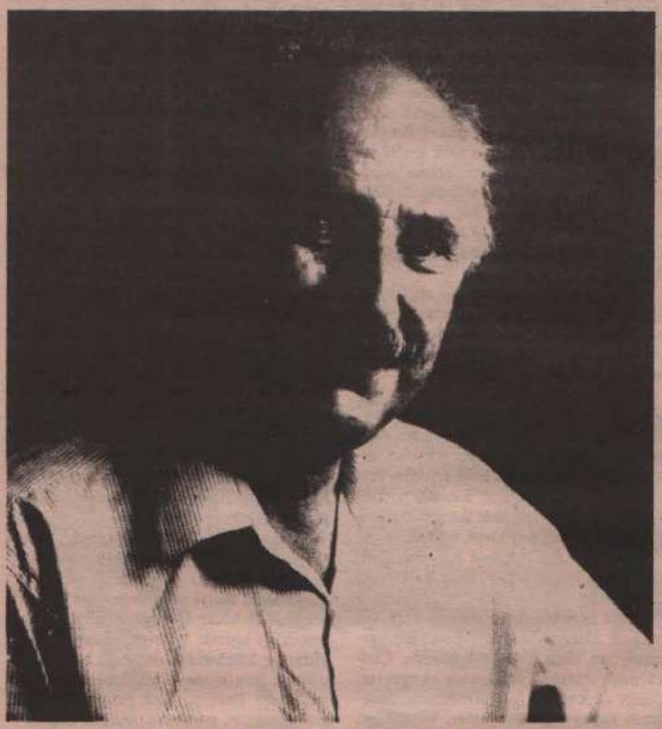

Turan Dursun 4 Eylül 1990'da katledilmişti.

Belirlemelere göre Atatürk şunları söylemiştir:

"Tanrı'ya şükürler olsun hepimiz müslümanız; hepimiz inanmış kimseleriz. (...) Bizim dinimizin elinde bir ölçü vardır. Bu ölçüyle, neyin dine uygun, neyin dine aykırı olduğunu kolayca kestirebilirsiniz: Hangi şey ki akla, mantığa, ulusun yüksek çıkarlarına uygundur; biliniz ki o, bizim dinimize de uygundur. Bir şey, akla, mantığa, ulusun çıkarlarına uygun düşüyorsa, kimseye sormadan bilin ki, o şey, dinin de istediği, hoşgördüğü şeydir. Eğer bizim dinimiz bu kadar akla, mantığa uygun olmasaydı, dinlerin en sonuncusu ve en eksiksizi olmazdı." (Atatürk'ün Söylevleri, Ankara, 1968, Ankara Üniversitesi Basımevi, TDK yayınları, s.110.)

Bu sözler, Atatürk'ün 16.3.1923'de Adana esnafıyla yaptığı konuşmasında yer almaktadır.

Yani Atatürk bu sözleri söylerken, "laiklik yapısı", daha bitirilmemişti. Cumhuriyet bile ilan edilmemişti daha. Ekim'in 29'u gelecek; Cumhuriyet ilan edilecekti. 3 Mart 1924 gelecek; Halifelik kaldırılacaktı. Ayrıca "eğitim ve öğretimin birleştirilmesi" (tevhid-i tedrisat) gerçekleştirilecekti. 8 Nisan 1924 gelecek; Şeriye Mahkemeleri kaldırılacaktı. 30 Kasım 1924 gelecek; tekke ve zaviyelerle türbeler kapatılacaktı. 4 Ekim 1926 gelecek; Türk Medeni Yasası yürürlüğe girecekti. 9.4.1928 gelecek; 20 Nisan 1924 tarihli Anayasa'daki "Türkiye devletinin dini, İslâm'dır" atılacak, yerine hiçbir din de konmayacaktı. Ayrıca, "dinsel antiçme" biçimine de son verilecekti. Böylece "laiklik yapısı" bitmeye yakın bir duruma getirilecekti. Ve 1937 gelecek; "laiklik" ilkesi anayasaya girecekti. Böylece de son aşamaya gelinmiş olacaktı.

Atatürk yukarıdaki sözleri söylediğinde bunlardan hiçbiri daha gerçekleşmemişti. Bir İslâm inanırı (mü'min) niteliğiyle konuşmuştu. Atatürk'ün bu tür konuşmaları vardır. Bunlar, belirli bir aşamaya özgüdür. Laiklik yolundaki durakların çok başlarında söylediği sözlerdir. Atatürk de, laiklik de, çıktığı yolda hızla ilerlerken bunları aşmıştır. Ne var ki Atatürk'ü sürekli bir "İslâm inanırı" gösterme çabasında olanlar, bu konuşmaların tarihine aldırmazlar, devrim yolculuğundaki aşamaları görmezlikten gelirler. Ve bu tür özleri alıp alıp kullanırlar. Bir "dinci", "İslâmcı", bir başka anlamıyla da "şeriatçı" Atatürk uydurup sergilerler. "Resmi" ağızlardan, devletin radyosunda ve televizyonunda bile bu sergilemeyi yapmaktan çekinmezler. "Atatürk buysa, İslâm'ın ayrılmaz bir parçası, hatta kendisi olan şeriatı neden bıraktı, neden din kuralları yerine çağdaş yaşam kurallarını koydu?" karşılığına boş verirler, ne düşünmek, ne de düşündürmek isterler. "Din ve Şeriat Atatürkçüleri" diyebileceğimiz bu çevrelere göre Atatürk, "dinli", "dinci" gösterilirse "yüceltilmiş"; olduğu gibi, "din" yerine "insan aklı"nı, "ırzına geçilmemiş bir aklı", bilimi, uygarlığı koyan laik kişiliğiyle gösterilirse "küçültülmüş" olur. Bu çevrelerce Atatürk'ün kim olduğu, nasıl bir kişilikte olduğu değil; kendi ölçüleri içinde nasıl bir kimlikte olması gerektiği önemlidir.

Oysa Atatürk şunları da söylemiştir:

"Ulusun, varlığını sürdürebilmek için bireyleri arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri sürüp gelen biçimini, niteliğini değiştirmiş; ulus bireylerini, din bağı-mezhep bağı yerine, Türk ulusçuluğu bağıyla toplamış, biraraya getirmiştir.", "Cumhuriyet Türkiye'sinde, eski yaşama kurallarının, eski hukuk ilkelerinin yerine, bugün; yeni hukuk ilkelerinin almış olduğu, bilinen bir gerçektir." (Atatürk'ün Söylevleri, Ankara, 1968, s.159-160)

Atatürk bu sözleri, 5.11.1925'de, Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışı sırasında, dinsel kurallara dayalı hukuk yerine, çağdaş hukuku yerleştirme çabalarını belirtirken söylemiştir.

Burada çok açık seçik belirtiliyor ki, "ulusun bireyleri arasında olması istenen ortak bağ, din bağı-mezhep bağı değildir" artık. "Yüzyıllardan beri sürüp gelen bağ, biçimini de, niteliğini de değiştirmiş"tir. Bundan böyle "bireyleri biraraya toplayıp birbirine bağlayacak olan bağ, Türk ulusçuluğu"dur. Osmanlının "dincilliği-mezhepçilliği" de, sınırsızlık "dincilik" demek olan "milletçiliği" de atılmış, yerine "Türk ulusçuluğu" konmuştur. Artık eskiden olduğu gibi "Hangi millettensin?" diye sorulduğunda, "İbrahim Halilullah milletindenim" denmeyecek. Çünkü böyle demek, "millet"in "din" anlamında kullanıldığı Kuran'ın ve hadislerin, yani İslâm'ın gereğidir. Bu gereğe uyulmayacak; "Türk ulusundanım!" karşılığı verilecektir. Bireyler, "İslâm" çatısında yer almanın değil, "Türk" olmanın, daha doğrusu "Türkiyeli" olmanın ve en doğrusu "insan" olmanın onuruyla ortaya çıkacaktır. "Gök ölçüsü" yerine, "insanın kendi yaşamı için kendi koyduğu ölçü" konup geçerli kılınmıştır. Yüzyıllardan beri insanlara giydirilegelen, yamana yamana aslı belli olmayan ve gelişen yaşam gerekleri karşısında tümüyle yetersiz kalan, ilkel giysi, bu giysinin "göksel terzi"si, terzileri bırakılmış; insanın kendisi için ve kendi adına diktiği giysiler ve terzileri seçilmiştir. Cumhuriyete ve Cumhuriyet Türkiye'sine temel yaptığı laikliği kuran Atatürk işte bunu dile getirmektedir. Bunu dile getiren daha birçok sözleri vardır. Bu niteliği ortadayken "dinci" ve "İslâmcı" olarak sunulabilir mi? Ama yazık ki sunulduğunu görmekteyiz. Hem de en yetkili ağızlardan.

Aynı yıl, yani 1925'de, "devrimlerin amacı"nı açıklarken şöyle demektedir:

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı; Türkiye Cumhuriyeti halkını, tamamen modern ve bütün anlam ve biçimiyle olgun bir toplum durumuna getirmektir. Devrimlerimizin temel amacı budur. Bu gerçeği kabul etmeyenleri perişan etmek, zorunludur. Şimdiye dek milletin beynini paslandıran, uyuşturan ve bunu ister durumda olanlar olmuştur. Her durumda, zihinlerdeki boşinançlar, tümüyle atılacaktır. Onlar çıkarılmadıkça, gerçeğin ışıklarını aşılama olanağı yoktur." (İkdam, 1.9.1925.)

"Dinci" ve "İslâmcı" bir Atatürk'ün bu sözleri söylemiş olabileceği düşünülebilir mi?

Bu sözleri söyleyen ve daha nice benzer sözlerle yeni Türkiye'nin insanlara biçtiği insanca ölçüleri dilegetiren Atatürk, bunları söylediği zaman, laikliğin önüne çıkan pisliklerden birçoğunu temizlemiştir artık. Ve daha başka pislikleri temizlemeye de kararlıdır, yüreklidir, bilinçlidir.

Aynı yıl, "ikibin yıllık düsturlar"ın, yani bu denli eski ölçülerin, kuralların, yasaların neden bırakılması gerektiğini ve bunların yerine hangi ölçünün ve yolgöstericinin konulması gerektiğini belirtirken şunları söylediğini görmekteyiz:

"Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, yaşam için, başarı için en gerçek yolgösterici (mürşid), bilimdir, fendir. Bilim ve fennin dışında yolgösterici aramak, aymazlıktır, bilgisizliktir, sapıklıktır. Yalnız bilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki aşamalarının gelişmelerini algılamak ve ilerlemelerini zaman içinde izlemek şarttır. Bin, ikibin yıl önceki düsturları bugün olduğu gibi uygulamaya kalkışmak; elbette ki bilim ve fennin içinde bulunmak değildir." (Mustafa Baydar, Atatürk Diyor ki, İstanbul, 1981, Varlık yay., s.73.)

"Bin, ikibin yıl önceki düsturlar", "dinsel kurallar, yasalar ve ölçüler"dir.

Anayasadaki "Türkiye devletinin dini İslâmdır" çıkarılıp atıldıktan, yani 9.4.1928'deki değişiklikten sonra da, artık "Türkiye'nin resmi dini olmadığını" duyurmaktadır herkese: "Türkiye Cumhuriyeti'nde, herkes, Allah'a, istediği gibi ibadet eder. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur." (Afet İnan, M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, Ankara, 1969, s.41, Mustafa Baydar, a.g.y., s.69.)

Atatürk bunu söylemiş midir, söylememiş midir? Söylemiştir. Hiçbir kuşku yok. Kimdir Atatürk? Türkiye Cumhuriyeti'nin de, laikliğin de kurucusu. Öyleyse başka türlüsü ileri sürülemez: "Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur".

Oysa kimi resmi ağızlara ve yasa değişikliklerine bakılacak olursa, "Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini vardır ve İslâmdır". Açıkça söylenmese de, çok açık olarak bu sergilenmektedir. "Atatürkçülük" de ileri sürülerek Atatürk'e meydan okunurcasına.

Laiklik alanında ileriye doğru adımlar atıla atıla ve pislikler temizlene temizlene gelindi 1937 yılına. Ne oldu bu yılda? Laiklik ilkesi resmen anayasaya kondu. "Laiklik yapısı", bütünüyle bitirilip sonuçlandırılmış oldu. Kurucusu, içtenlikle savunucusu, göğsünü gererek koruyucusu olan Atatürk, işte bu yılda şunları söylemektedir:

"Bizim devlet yönetiminde izlediğimiz ilkeleri, gökten indiği sanılan kitapların dogmalarıyla hiçbir zaman bir tutmamak gerekir. Biz, ilhamlarımızı, gökten veya gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz." (Mustafa Baydar, a.g.y., s.67.)

Kurucusu açık seçik ortaya koyduğu ve çerçevesini çizdiği halde, laiklik, zaman zaman karmaşaya getirilmektedir: Kimine göre bir "muz"dur, soyulup yenir. Ve yenmektedir. Kimine göre "fil"dir, her yanı bir yaratığa benzemektedir. O nedenle herkes bir yanından alıp benzettiği şeye göre yorumlamakta. Kimine göre "anka kuşudur" ve "kaf dağının ardında aranmalıdır". "Adı olmalı, ama kendi olmamalıdır". Bu duruma sokulmak istenmektedir.

Büyük Fransız Devrimi ve Kemalist hareket

Doğu PERİNÇEK

Kemalist hareketi asıl etkileyen, Büyük Fransız Devrimi'nin teorisinden çok pratiği olmuştur. 1789 Devrimi'nin rüzgârı, ülkemizde daha 19. yüzyılda esmeye başladı. Genç Türk kuşağının hürriyet ve istiklâl davasının başlıca kaynağı Fransız Devrimi'dir. **Mustafa Kemal**'in de gençlik tutkusu, hürriyet ve bağımsızlık için devrimdi. Sınıf arkadaşı **Ali Fuat**, o günkü ortamı şöyle anlatır: "Memlekette hürriyet yoktu. Biz genç Harbiyeliler, Fransız İhtilâli Beyannamesinde insan hak ve hürriyetlerine verilen önemi gizli de olsa okumuş ve öğrenmiştik. Mustafa Kemal'i üçüncü sınıfta meşgul eden önemli şey, işte bu hürriyet meselesi idi." (1)

Holbach

Mustafa Kemal

J. J. Rousseau

"TÜRK DEVRİMİ FRANSIZ DEVRİMİ'NİN YANKISI"

Kemalist Devrim; yönetici sınıfı, ideolojisi ve hedefleriyle, Fransız Devrimi'nin Ezilen Dünya'da patlak vermesidir. Fransız Devrimi'nin gelişmiş kapitalist dünyadaki anlamı neyse, Kemalist Devrim'in Ezilen Dünya'daki anlamı da odur. Ceyhun Atuf Kansu'nun deyişiyle "Türk Devrimi, tarihsel dokusuyla Türkler için gecikmiş bir Fransız Devrimi'dir. Fransız Devrimi'nin gecikmiş bir yankısıdır." (2)

Başardıkları devrimin Fransız Devrimi'yle akrabalığını, Kemalist Devrim'in önderleri de berrak olarak saptadılar. Atatürk, 1928 yılında "Türk demokrasisinin Fransız İhtilalinin açtığı yolu izlediğini" belirtir. (3) Yine aynı yıl, "yenilik çalışmasında ve halkçı demokratik kurumlara yönelik gelişiminde genç Türkiye Cumhuriyeti'ni Fransız Demokrasisinin doğurmuş olduğunu" söyler. Böylece Cumhuriyet, "Devrimci büyük hak ve adalet prensiplerinde bir dayanak bulmuştur." (4)

Mustafa Kemal, daha Kurtuluş Savaşı'nın başında, **Büyük** Fransız Devrimi'ni, "Devrimlerin en önemlisi, en feyizlisi ve en doğurganı" olarak görür; çünkü "bütün insanlığa hâkimiyete sahip olma fikrini" vermiştir, (5) Anadolu İhtilali'nin önderi, 14 Temmuz 1922 günü Büyük Fransız Devrimi'nin yıldönümünde Fransız Konolosluğu'nda devrimci coşkuyla konuşur. Bu devrim, "Fransız milletinin sinesinde patlamış ise de sonuçları dünyayı kaplamıştır. Özgürlük ve bağımsızlık için savaşan Türkiye halkının bu konudaki duyarlılığı kuşkusuz daha büyüktür." (6) 29 Ekim 1923 günü, "Fransa'nın hürriyet için kahramanca mücadelesinin dünyaya örnek oluşturduğunu" belirtir. (7) Atatürk'e göre, "hürriyet fikrinin kaynağı", Fransa Devrimi'dir. (8)

TANRISIZLIK MI, "TOPLUM DİNİ" Mİ?

Büyük Fransız Devrimi'nin burjuva demokratik yolunu izleyen Kemalizm, bu devrimin dine karşı tavrından ne yönde etkilenmiştir?

Batı burjuvazisinin devrimci döneminde, dine karşı iki tavırla karşılaşıyoruz. Birisi, Hıristiyanlığı reddetmekle birlikte, kendi ideolojisini "toplum dini" veya "devrim dini" diye sunan ve yeni bir yaradan icat eden akımdır. Diğeri, Holbach'ın Materyalizminde görüldüğü gibi, dini ve yaratılışı kökten reddeden akımdır. Hemen şunu da belirtelim ki, din felsefesine ilişkin bu saflaşma, siyaset teori ve pratiğinde de, Meşrutiyetçilik ile Devrimcilik arasındaki bölünmeye her zaman denk düşmemiştir. Örneğin, felsefede Tanrısız olan **Holbach**, siyasette Meşrutiyetçidir. Öte yandan, yeni bir "Toplum Dinini" savunan **Rousseau**, siyasette devrimcidir.

Rousseau, ünlü *Toplum Sözleşmesi*'nde Hıristiyanlığı reddeder ve "Toplum Dini"ni savunur. (9) Gerçi bu inanç, "din dogmaları gibi değildir." Rousseau'ya göre, "egemen varlık", kimseyi "Toplum Dini"ne inanmaya "zorlayamamakla birlikte, inanmayanları devlet sınırları dışına sürebilir, dinsiz diye değil, toplum yaşamına elverişsiz diye, yasaları ve doğruluğu içten sevmeye ve gereğinde ödevi uğrunda yaşamını hiçe saymaya yetersiz bir adam diye." Dahası, "bu dogmaları herkesin önünde kabul edip, bunlara inanmıyormuş gibi davranan kimse ölümle cezalandırılmalıdır, suçların en büyüğünü işlemiştir çünkü: Yasalara karşı yalan söylemiştir."

"Toplum dini"nin de dogmaları vardır, bunlar **Rousseau** tarafından "olumlu dogmalar" olarak sunulur: "Her şeye gücü yeten, akıllı, iyiliksever, her şeyi önceden gören, yardımsever bir tanrının varlığı; doğruların mutluluğu, kötülerin ceza görmesi, toplum sözleşmesinin ve yasaların kutsallığı." Olumsuz dogmalara gelince, **Rousseau** onları bire indirir, o da tapmaya ait olan hoşgörüsüzlüktür. (10)

Büyük Fransız Devrimi ise, Hıristiyanlıkla hesaplaşırken, yeni ve evrensel bir Devrim Dini'ni getirme girişiminde bulundu. 1790'dan başlayarak, yavaş yavaş devrimci bir ibadet belirmişti. Allah'ın yerini akıl almıştı, akla tapılıyordu. Hıristiyanlığı günlük hayatın dışına çıkarmak için kabul edilen 5 Kasım 1793 tarihli Kararnameyi halka sunan devrim sözcüsü şöyle diyordu:

"Fransız milletini temsil etmeye layık olan sizler tahtından indirilen batıl inançların kalıntıları üstünde biricik evrensel dini kuracaksınız. Bu dinin...biricik inancı eşitliktir."

Paris'teki bütün kiliseler "Aklın mabetleri" haline getirilmişti. Komün, bu gerçeği kabul ederek kiliselerin kapatılmasına karar verdi. Hürriyet şehitlerine ibadet ediliyordu. Bu şehitlerin resimleri, katolik azizlerine ait resimlerin yerini almıştı. Bu ibadet, devrimci duyguyu Marat'nın kişiliğinde yüceltmekteydi ve Kamu Selamet Komitesi'nin saldırısına hedef oldu. Devrimin önderi Robespierre, 1793 sonlarında Hıristiyanlıktan çıkma hareketini, dine bağlı kitleleri karşıya aldığı için tehlikeli görmeye başladı. Böylece hava döndü ve Komün, din ve ibadetin özgür olduğunu açıkladı. Ancak artık rahiplere ücret vermeyen Komün, kilise ile devleti de birbirinden ayırmıştı. (11)

Burjuva demokratik devrimler, tanrıyı doğada ve insanda gören eski çağların Panteist felsefesini de canlandırmıştır. Örneğin İtalyan mistiklerinden Fransol'ya göre, "Allah insanlıkta ve doğada gizliydi. Allah insanlıkta ve doğada aranmalı ve orada sevilmeliydi." (12) Burjuva materyalizmi, dinlerle hesaplaşmasını sık sık doğayı ve insanı tanrısallaştırarak yürütmüştür. Böylece doğa ve insan dışında bir tanrı reddedilmekle birlikte, yine de tanrıya olan ihtiyaç yerinde durmaktadır.

CUMHURİYET'İN YENİ BİR DİNİ YOKTU

Burjuvazinin devrimci döneminde ortaya çıkan iki akımı, Türkiye'nin burjuva demokratik hareketinde de görüyoruz. Aslında bölünme, daha Yeni Osmanlılar zamanında ortaya çıkmıştır. Hürriyet ile İslamcılığı uzlaştıran ana akım yanında, **Beşir Fuat**'ların temsil etiği Tanrısız bir akım da filizlenmiştir. 1908 Devrimi'nden sonra bu akımın güçlendiği görülür, **Tevfik Fikret** edebiyat alanındaki güçlü temsilcisidir. Kemalist Devrim'le birlikte Devrimci Cumhuriyetçilik, Meşrutiyetçiliğe üstün gelir. Cumhuriyet önderliği içinde, dine karşı tavır konusunda, Saltanat ve Halifelik yanlıları tasfiye olduktan sonra da, farklı eğilimler vardır.

Kemalist saflarda "Milliyetçilik Dini", "Kemâlizm Dini" gibi yeni din yanlılarının da ortaya çıktığı bilinir. Ancak, "doğa üstü herhangi bir varlığı" veya "yaratıcıyı" reddeden tavır, 1924 yılından sonra Cumhuriyet yönetimine hakim olmuştur. Resmî belgeler ve ders kitapları bunu kanıtlıyor. Cumhuriyet'in yeni bir dini yoktu. "Hayatta en hakiki yol gösterici bilim"di.

Cumhuriyet'in kurucuları, yeni toplumu ve genç kuşakları özellikle Aydınlanma düşüncesiyle yetiştirdiler. Bütün ders kitaplarının hemen her satırı, denebilir ki, Aydınlanma felsefesiyle yazılmıştır. Atatürk'ün konuşmaları ve Cumhuriyet yönetiminin resmî açıklamaları da, büyük ölçüde Aydınlanma akımının ve Büyük Fransız Devrimi'nin görüşlerini içerir.

DİPNOTLAR

(1) Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s. 33.
(2) Ceyhun Atuf Kansu, *Varlık*, Haziran 1971.
(3) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, s. 81. 8 Mart 1928.
(4) Aynı eser, V, s. 50. 27 Eylül 1928.
(5) Aynı eser, I, s. 215. 11 Aralık 1921.
(6) Atatürk'ün bu çok önemli konuşması, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'nde bulunmuyor. Sadi Borak'ın 19 Temmuz 1922 tarihli *Vakit* gazetesinden aktardığı ve *Hâkimiyet-i Milliye*'deki haberle tamamladığı konuşma metni için bkz. Atatürk'ün ...s. 133 vd; Mustafa Baydar'ın 16 Temmuz 1922 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'den aktardığı metin, *Türk Dili*, sayı 254, 1 Kasım 1972, s. 200 vd; *Millîyet*'in 19 Temmuz 1922 günlü *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinden aktardığı metin, 15.7.1981. Bazı farkları olan bir metin için bkz. Hüsametin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1957, s. 554-557.
(7) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, s. 66-67. 29 Ekim 1923.
(8) Aynı eser, s. 81. 8 Mart 1928. Büyük Fransız Devrimi'nin milletlerin bağımsızlık ve özgürlük mücadelesini nasıl etkilediği konusunda, Atatürk'ün 1926 yılında tuttuğu notlar için bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün ...*, s. 344.
(9) Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Çan Yayınları, İkinci basım, İstanbul 1965, s. 171 vd.
(10) Aynı eser, s.184. Çevirinin bir yerinde "dogma", kural diye çevrilmiş. Yine "tapma" (kült) din diye çevrilmiş. Karşılaştırdığım Almanca çeviri : *Staat und Gesellschaft*, Wilhelm Goldmann Verlag, München 1959, s.119.
(11) A. Soboul, *1789 Fransız İnkılâbı Tarihi*, çev. Şerif Milleti, Cem Yayınevi, İstanbul 1969, s. 375 vd.
(12) Atatürk, Alfred Feuillet'nin *Avrupa Milletleri Ruhiyatı* adlı kitabında Fransol'nın bu satırlarının altını çizmiş ve yanına çarpı işareti koymuş. Bkz. Gürbüz D. Tüfekçi, age, s.26.

Cüzzam ve 'dinsel hoşgörü'

Dr. A. Tolga ERSOY

Karadeniz'in bir ilçesinde sağlık ocağı hekimi olarak görev yaparken, nüfusumuza kayıtlı "lepra"lı (cüzzamlı) bir hastamız olmasına ve her ayki istatistik çalışmalarında bildirmemize rağmen, hastanın "lepra" ya da başka bir nedenle sağlık ocağına uğramadığını farkedince kendisini görmek istedim. Bu isteğim personel tarafından umursamazlıkla karşılanıyor ve oldukça garip bir gerekçe ile geri çeviriliyordu: "Hasta uzakta ve yalnız yaşıyordu, cüzzamlı olması yetmiyormuş gibi, üstelik Ermeni kökenliydi!"

MUHAMMED: "ASLANDAN KAÇAR GİBİ KAÇ!"

Toplum tarafından dışlanan hastalık, bu hastada metaforunu böylelikle bulurken toplum vicdanı da rahatlamış oluyordu. Kimbilir belki de insanlar İslam peygamberi Muhammed'in "Cüzzamlı bir insandan, tıpkı bir aslandan kaçıldığı gibi kaçılması gerektiği" şeklindeki sözlerini dinliyorlardı. "Cüzzamlılara devamlı surette bakmayınız... Cüzzamlı kimseden kaç" ya da "İslam'da hastalığın (bizatihi) sirayeti yokıur, teşe'üm de yoktur, öğey ve baykuş (ötmesinin te'siri) de yoktur, safer (ayının hayır ve şerle alameti) de yoktur (bunlar cahiliyet hurafeleridir) fakat (Ey mü'min) cüzzamlıdan aslandan kaçar gibi kaç!" (1,2) şeklindeki hadislerdir sözkonusu olan. İslam peygamberinin bu aforizması, günümüzün klasik tıp kitaplarınca da doğrulanıyordu üstelik; lepra üstüne çalışan bilim adamları, hastalığın oluşturduğu değişikliklerin yüzdeki görünümünü "aslan yüzü" olarak adlandırmışlardı. Hastalık belki de Kuran'da yazdığı gibi, bir günahkarın cehennem azabına hazırlık aşamasını da oluşturuyor olabilirdi! "Ayetlerimizi inkar edenleri yakında bir ateşe yaslayacağız. Derileri piştikçe azabı tatsınlar diye, derilerini öncekinden başka derilerle değiştireceğiz. Allah Aziz ve Hakim'dir." (Nisa-56) (3)

CÜZZAM, TÜM DİNLERE GÖRE MURDAR

Kuşkusuz bu yazılanlara ve söylenenlere bakarak yalnızca İslam dinini yargılamak haksızlık olur. Gerçek şudur ki; en ilkelinden en modernine (!) tüm dinler, sınırları ve içeriği farklılaşmakla birlikte anlamadıklarını ve anlayamadıklarını, bilemediklerini üstelik bilmek ve öğrenmek istemediklerini yargılama, çoğu kez de yargılamaksızın cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Yalnızca kayıtsız şartsız müminlerine hoşgörü gösteren dinler, aslında bu hoşgörüsüzlük bazında, acının tarihine de katkıda bulunmuşlardır. Belki ilk çağlarda cüzzamı bilememek anlaşılabilir, ancak göreceğimiz gibi cüzzamın bu metaforik algılanışının izleri günümüze dek uzanabilmiştir. Bilimin müdahalesinin bu kadar etkin olduğu günümüzde de dinlerin, örneğin AIDS'e bakışı ve yargıları, 2000 sene önceki cüzzama bakışından ne kadar farklıdır? Dogma dogmadır.

Tanrının insana verdiği bir "kötülük" olan hastalık, mutlaka temizlenmeli ya da temizlik olamıyorsa hasta dışlanmalıdır. Yahudilerin bir cüzzamlıyı ya da cüzzamla kirlenmiş bir evi temizlerken kuş uçurmaları, Sumatralı Batakların "ismetli uçurma" adını verdikleri bir törenin neredeyse benzeridir. (4)

Öyle ki Eski Ahit'te ayrıntılarıyla anlatılan bu tören tamamlanmadığı sürece hasta tüm çevresiyle beraber kirli ve iğrenç (murdar) sayılacak ve dışlanması, giderek ortadan kaldırılması olağan görülebilecektir: "Her türlü cüzzam hastalığı, ve kel, ve esvap cüzzamı, ve ev, ve şiş, ve kabuk, ve parlak leke hakkında ne zaman murdar, ne zaman tahir olduğunu öğrenmek için şeriat budur; cüzzamın şeriatı budur." (Levililer XIV/54-57) (5) Japonların ulusal dini Şinto doğaya saygı çerçevesinde varlığını sürdürmesine ve bir çok yerde "doğa ve sevgi dini" olarak anılmasına rağmen, "cüzzam" ile "günah"ın aynı sözcüklerle anılması ilginç ve öğreticidir. Hindular ise cüzzamı tapınma eksikliğinin sonucunda verilen bir ceza olarak yorumlarlar. (6) Yine, Eski Ahit'i izlemeye devam edersek; ilgili bölümde hastalık tanımlandıktan sonra murdar ilan edilir ve izleyen bölümde de, yukarıda andığımız tören ve temizlenmenin ardından ilgili eşyalar -belki de temizlenemeyen hasta- şehir dışında yine murdar ilan edilen bir yerleşim bölgesine bırakılır: "...cüzzam hastalığıdır, ve kahin onu görecek ve onu murdar ilan edecektir" (Levililer XIII/3) "O zaman kahin emredecek, ve kendisinde hastalık olan taşları çekecekler, ve onları şehrin dışındaki murdar bir yere atacaklar" (Levililer XIV/40) (7)

İncil de, Tevrat'ı tamamlayıcı olarak konuyu işler. Cüzzam İsa'nın mucizelerini gösterdiği alanlardan birisidir. Ne var ki İsa, günahkar hastayı iyileştirmesinin ardından, temizlendiğinin ya da tahir olduğunun doğrulanması gereğini görerek onu Musa'nın halkına gönderecektir: "... ve onun cüzzamı hemen temizlendi. Ve İsa ona dedi: Sakın kimseye söyleme, ancak git kendini kahine göster, ve onlara şehadet için, Musa'nın emrettiği takdimeyi arzet." (Matta VIII/3-4) (8) Bu mucizeyi takip eden bir biçimde, İmparator Constantinus da yakalandığı cüzzam hastalığından ancak Papa Silvestro'nun öğütlerini yerine getirdiği takdirde kurtulabilecektir. (9) Dinin bu "temizleyici" rolü ve ona verilen bu üstünlük, hemen ardından özellikle sıradan insanların gözünde bir otoriteye dönüşmenin de adımını oluşturacaktır.

TANRININ CEZASI!

Yaşam ve kültür ilişkilerinde belirliyeciliği tartışılmaz olan din olgusunun cüzzama bakışı teologlar tarafından çok farklı yorumlansa bile, kitapların yazılmasını izleyen yüzyıllarda, toplumların bu hastalara olan yaklaşımları dinlerde var olduğu söylenen engin hoşgörünün tümüyle tersi bir durumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. İnsan için olduğu söylenen dinlerin masumluğu, bu dönüşümler bağlamında mutlaka tartışılmalıdır. Neredeyse tüm kültürlerde cüzzam, ortak yüklenimlerle birlikte anılmıştır. Bunların başında, cüzzamın tanrının bir cezası olduğu yargısı gelir. Moral düşkünlüğe, seksüel sapkınlıklara bir ceza, üstelik şifa bulmaz, umutsuz ve bulaşıcı bir ceza! Skinsnes, hastalığın fiziksel karakterinin, tüm bunların ardından geldiği şeklinde ilginç bir saptama yapıyor. (10) Dolayısıyla, ilkelin bilimi olarak adlandırılan din, ilkelden uygarlığa doğru akan tarihte her geçen an bilimin arkasında kalmış, aradaki uzaklık da gün geçtikçe açılmış ve onu insan öğesinden uzaklaştırmıştır. Ortaya çıkışlarının hemen ardında dinler, olguları yakalamakta yetersiz kalmışlardır. Kuşkusuz bu yetersizliklerin örtülmesi ve dinin her ne şekilde olursa olsun iktidarını koruyabilmesi için cezalarını yaratması gerekmekteydi. Dinlerin iktidar hedef ve hevesleri ise, hangi çağda olursa olsun sınıfsal ilişkileri göz önüne alındığında, onları ortaya çıkışının hemen ardından insanın karşısına geçirmiştir.

Dinlerin belki de ortak yazgısı, an'ı kurtarma çabası içinde insanlığa ait tüm

İslamcılara göre AIDS

Virüs, Allah'ın vazifeli memuru!

23 Mayıs 1994 tarihli Zaman gazetesinde "Bilim AIDS'e mağlup" başlıklı haberde AIDS olgusu şöyle tahlil ediliyor:

"İlmi çevreler, en azından şimdilik, AIDS'e karşı kesin çözümü bulmaktan aciz. Tıbbi açıdan sebeplere sarılmak bugünkü şartlarda bir deva sunmuyor. Demek ki bu hastalıkla Cenab-ı Hakk, isyanı, sapkınlığı ve ahlaksızlığı bırakıp kendisine dönülmesini istiyor. Dua istiyor, fazilet istiyor, eşler arasında sadakât istiyor. Nitekim bu kısmen gerçekleşmiş durumda. Avrupa ve Amerika'da AIDS'in tehlikeli boyutlarda artışı fuhuşu frenlemiştir."

"Demek ki AIDS virüsü Cenab-ı Hakk'ın vazifeli bir memurudur. Hatta azmış insanları ıslah etmek için Dabbetül Arz'dan bir şubedir. Henüz beşer istenilen seviyede yola gelmediğinden o, vazifesini yapmaya devam edecektir."

AIDS BİR SANAT HARİKASI

"AIDS virüsü bir sanat harikasıdır. Mavi kılıfı ve topluiğne başını hatırlatan milyonlarca simetrik uzantılarıyla birçok meşhur ressama ilham kaynağı olmakta. Zerre gibi küçük bu canlıya öldüren bir cazibe vermek tesadüf işi olamaz. Virüsün dış güzelliği kadar vücuda girdikten sonra takip ettiği yol bakımından da bütün virüslerin en kabiliyetlisi olarak biliniyor. Hele üzerindeki proteinlerin, vücudun savunma hücreleri üzerindeki proteinlere bir anahtarın kilide uygun gelmesi gibi tam denk gelmesi ve böyleçe hücre kapısını açıp içeri girmesi, ilahi bir kast ve dizayn eseri olduğunu açıkça gösterir."

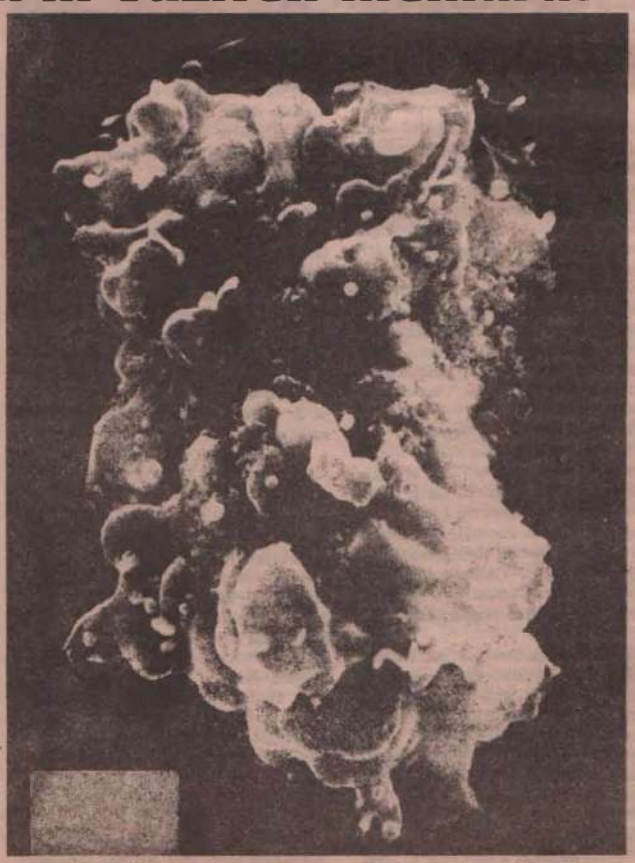

Din hegemonyasını korku ile kurar, ne hoşgörüsü...

geleceği ipotek altına almalarıdır. Cüzzam örneğinde de görüleceği gibi, hastalığa yaklaşımların kültürel etkisi neredeyse günümüze dek ulaşmıştır. Kültürel metaforların bu dönüşümüne hiç kuşkusuz en büyük etki Ortaçağ'dan gelmiştir. Çağının en büyük yazarlarından ve entelektüellerinden sayılan Dante bile, bu etkileşimden kurtulamamıştır. Dante, yarattığı cehenneminde cezalandırdıkları arasında gösterdiği "madenlere hile karıştıranları-simyacıları" cüzzama layık görmektedir! (11)

DİNİN REVA GÖRDÜĞÜ UYGULAMA: CÜZZAMLI TOPLUM DIŞINA

Ortaçağda, dinlerin bu aşağılayıcı tavrının bir sonucu olarak cüzzamlı hastalar, boyunlarında herkesin işitebileceği bir cüzzam çıngırağı ile "Unclean" -kirli, murdar, günahkar- diye bağırarak dolaşmaya ve cüzzamevi adı verilen konutlarda yerleşime zorunlu tutularak toplumdan tümüyle uzaklaştırılmışlardır. Bu evlerin sayısı ise, 2 bini sadece Fransa'da olmak üzere 19 bini bulmuştur. Aynı şekilde, hastalığın yaygın olarak görüldüğü tüm yerleşim bölgelerinde lepralı hastalara özel bir giyim şeklinin dayatıldığını da görüyoruz. 20. yüzyıla dek Avrupa'da hastalara layık görülen bu uygulama, Tevrat'ın birebir kopyası gibidir: "Ve kendisinde cüzzam hastalığı olan adamın esvabı yırtılacak, ve saçları çözülecek, üst dudağını kapayıp: murdar, murdar diye bağıracak. Hastalık kendisinde devam ettiği bütün günlerde murdar olacaktır, murdardır; yalnız başına oturacaktır, meskeni ordugâhın dışarısında olacaktır." (Levililer XIII/45-46)

Yirminci yüzyıla dek izleri kalan din kurumlarının önderliğindeki bu insanlık dışı uygulamaların sistemleştirilmesine ait ilk bilgiler ise İsa'dan sonraki 583 yılına ait olmak üzere elimize ulaşıyor. Yayınlar, yukarıda saydığımız yasaklamaların önceliğini bu tarihe kadar uzatıyor. Kilise, bu yıllarda lepralı hastaların serbestçe dolaşmasını yasaklarken, hastaların gruplar halinde kontrolünü de zorunlu korunma yolu olarak seçiyor. Öyle ki bu korunma yolu, zaten "günahkâr olan hastaların" dini kurallara uyulmaksızın ve elbiseleriyle gömülmesini de beraberinde getiriyor. (12, 13)

DİN, TIBBI ENGELLİYOR

Ortaçağ'daki bu uygulamaların sistemli ancak bilimsel olmayan bir "lepra karantinası" olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu karantina uygulaması, din adamlarının "ideolojik" bir zorlamasına dönüşmüş, leprayı öğrenme çabalarını engellemiştir. Döneme yönelik diğer çalışmalarda da görülebileceği gibi dini motifler tüm bilimleri etkisi altına alabilmektedir. Bu arada, din dışına çıkan bilimsel ve entelektüel çabaların hemen hemen tümünün engizisyon tarafından çeşitli nedenler ileri sürülerek imha edildiğini de anımsamakta yarar vardır. 13. yüzyıl hekimlerinden Gilbertus Anglicus'un zinanın lepranın nedeni olduğuna inanması, "en eski sorunlardan olan ve her çağda kendisini gösteren" fahişeliğe karşı -sonucu başarısız olacak olan- önlemlerin din aracılığıyla alınmaya çalışılması, hekim Bernard Gordon'un 1305'te bulaşıcı olduğunu düşündüğü sekiz hastalık arasında leprayı da saymasına rağmen, onun cinsel ilişki ile bulaşan sifilis-frengi belirtileriyle karışabileceğini düşünmesi (14), dîn-tıp ilişkisinde din tarafında tartışılmaz bir ağırlık olduğunun konumuzu da ilgilendiren örnekleri olabilir. Saint Augustine'in yıllar öncesinden kalan "fahişeliğin toplum hayatını bozacağına" dair aforizması, çoklukla cüzzam hastalığıyla birlikte anılmaktadır: "Suppress prostitution, and capricious lust will overthrow society." (15)

Batı'ya ait bu uygulamalarla bizdeki uygulamalar arasında da anlamlı sayılabilecek bir fark bulunmamaktadır. Elimize ulaşan bilgilere göre, 15. yüzyılda önce Edirne'de olmak üzere İstanbul, Bursa, Kıbrıs ve Girit'te cüzzamevleri açılmış, cüzzamevi olmayan yerleşimlerde ise benzer şekilde hastalar dış mahallelerde oturmaya zorlanarak tecrit edilmişlerdir (miskinler tekkesi). (16) Aynı süreçte tedaviye yönelik (!) tek bir kurumun varolduğu düşünülürse bu tecrit olayının da bir tür cezalandırma olduğu görülecektir.

ORTAÇAĞDA CÜZZAM, BUGÜN AIDS

12. yüzyılda bir cüzzamlı.

Birçok kültürel antropoloji çalışması, hastalıkların ve semptomların bireysel ve toplumsal düzeyde algılanışının ve dışavurum süreçlerinin toplumlar ve kültür grupları arasında büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Örneğin "ağrı" duygusunun yorumunun, farklı kültür grupları arasında nasıl değişiklikler gösterdiğini görmüşüzdür. Yine farklı çevre koşullarında yaşayan toplumların, malaryaya -sıtma- farklı yanıtlar verdikleri, sözkonusu hastalığa kültürel uyumun farklı bir şekilde geliştiği gösterilmiştir. (17) Ancak "lanetlenmiş" (!) bazı hastalıklar vardır ki, bunlar insanlık tarihi boyunca ve farklı toplumlarda şaşılacak derecede birbirine benzer şekilde anlamlandırılmışlardır. Cüzzam ve vebadan sonra buna AIDS de eklenmiştir. "Algılama" ve "anlamlandırma" süreçlerindeki çarpıklığın nedeni ise "din kurumu"nun müdahalesidir. İlginç bir biçimde AIDS'in zaman zaman "çağımızın vebası" ya da "yeni cüzzam" olarak adlandırıldığını görmekteyiz. (18) Bundan yüzyıllarca önce ahlaki çöküntü ile lepra arasında kesin bir bağlantıdan sözeden din adamlarının, son on yıl içinde AIDS üzerine yaptıkları çarpık ve tümüyle kötü niyetli propagandalarının anımsanması açıklayıcıdır. Bu insanlık dışı tavır, cüzzamda olduğu ile kıyaslanmayacak ölçüde az bile olsa toplumların AIDS hastalığına bakışını etkilemiş, zaman zaman hoşgörüsüz bir havanın oluşmasına yolaçabilmiştir.

Hastalık etkeni olan Mycobacterium leprae'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında, 1874 yılında Armaneur Hansen tarafından bulunmasına ve hastalıkla ilgili bazı bulguların ortaya konulmasına rağmen şartlanmış körlüğün bugüne dek neredeyse değişmeden kalmış olmasını, günümüzde bilimin kitleselleşme özelliğini gözönüne aldığımızda anlayabilmek olanaklı değildir. 1880'li yıllarda hastalığın Batı literatüründeki izlerini ortaya koyan bir çalışma, 1990'lı yılların AIDS'ine benzerliği açısından şaşırtıcıdır. Cüzzamın sosyal etkileşimlerini 6 maddede özetleyen Skinsnes ve Elvove'un saptamaları şunlardır: "1- Hastalık fiziksel temasla bulaştığı için lepralı hasta ile fiziksel temastan kaçınılmalıdır. 2- Çaresi olmayan, devasız bir hastalıktır. 3- Hasta kişi toplumdan uzaklaştırılmalı, tecrit edilmelidir. 4- Hastalık, seksüel düşkünlüğün sonucu olan ahlaki bir cezalandırmadır. 5- Hastalık bazen kalıtsal olarak da geçebilir. 6- Hastalık cinsel temasla bulaşabilir." (19)

Gerçekten de elimize ulaşan çeşitli sanat eserlerindeki kişiler ve olaylar örgüsü bu koşullandırmanın katı sınırları içinde kalarak neredeyse binlerce yıl öncesinin kalıntılarını yeniden harmanlayarak, 19. yüzyıldan günümüze dek taşımışlardır. Din kurumunun bu etkisinin belki de en güzel örneklerini çevremizde görmekteyiz. Yaşadığımız, gördüğümüz yerlerdeki cüzzam hastalarının çevresinde dolaşan "korku" öyküleri, onlara kolaylıkla adi suçların yüklenmesi bilinen gerçekler. Ne var ki cüzzam ve benzeri konularda dinlerin toplumlara sardığı korku ve ardından gelen acının sorumluluğunun giderilmesi görevi ise herkesedir.

KAYNAKÇA

1) Sünen-i İbn-i Mace: Çeviren ve açıklayan Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yy. İstanbul 1983 s.312, 314.
2) Sahih-i Buhari; Diyanet İşleri Başkanlığı Yy. 9. baskı 12. cilt s.84.
3) Kur'an-ı Kerim Meali; Çev: Yaşar N. Öztürk Hürriyet Yy. s.89.
4) James G. Frazer; Altın Dal, Çev: Mehmet Doğan Payel Yy. 1. baskı 2. cilt s.144
5) Kitabı Mukaddes; Kitabı Mukaddes Şirketi İstanbul 1993 s.114.
6) Henry R. Olivier; On Being Diagnosed a "Leper": A Paradigm of Archetypal Thinking, Southern Medical Journal Vol. 81 No. 11 November 1988.
7) Kitabı Mukaddes: s.109-114.
8) Kitabı Mukaddes: s.8-9.
9) Dante Alighieri; Cehennem, Çev: Feridun Timur Altın Yy. 4. baskı 1984 s.274.
10) Robert J. Thomsen: How Leprosy is Depicted in Ben-Hur, International Journal of Dermatology, November 1991 Vol.30, No. 11.
11) Dante: age s.290-294.
12) Otto L. Betmann; A Pictorial History of Medicine, Charles C. Thomas-Publisher Third Pr. 1962 USA, 90.
13) Victor Robinson; The Story of Medicine, The New Home Library, New York 1943 s.418.
14) Robinson: age s.210-215.
15) Robinson: age s.213.
16) Nuran Yıldırım: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları; Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yy. 5. cilt s.1328.
17) Marcia C. İnhorn, Peter J. Brown: The Antropology of Infectious Disease, Annuel Review Anthropology 1990: 19 s.100-101.
18) Olivier: age 1426.
19) Thomsen: age.

ODTÜ'de Ekoloji dersleri veren Sargun Tont ile söyleşi

'Hiçbir ekonomik terazin

Söyleşi:
Servet Makar YATIN (•)
Hilmi BALCI (••)

1938 doğumlu Sargun Tont, Oregon State University'de temel bilimler çalıştı ve 1964'te aynı üniversiteden oşinografi dalında master derecesi aldı. Profesyonel olarak uğraştığı alanlar deniz ekolojisi, iklim ve biyolojik oşinografidir. 1969-1991 yılları arasında University of California'da ilgili konularda çalıştı ve dersler verdi. Birçok sempozyuma katılıp, bildiriler sunmasının yanısıra Nature, Science gibi ciddi uluslararası dergilerde 30'dan fazla makalesi yayınlandı. Şu anda ODTÜ Biyoloji Bölümü'nde Ekoloji dersi veriyor. En büyük tutkusu bisiklet olan (Amerika'yı kuzeyden güneye bisikletle katetmiş) Sayın Tont'u bisikletini (Düldül) dinlendirirken yakalayınca, aşağıdaki söyleşimiz ortaya çıkıverdi.

Sargun Tont.

- Türkiye'de çevre ve ekoloji bilinci sizce nasıl?

- Eskiye nazaran astronomik bir gelişme var. İnsanların çoğu konuyu, çevreyi temiz tutma, hayvanları koruma, bitkileri koruma gibi algılıyor. Fakat biz kurtuluşu temel değişikliklerde bulacağız. Temel sorunlar *ahlak* ve *estetik* çerçevesinde somutlaştırılabilir. Kelaynak kuşlarının korunması sadece yaraya banda'd olur. Öte yandan, insanın budist bir rahip gibi yaşaması, kimsenin et yememesi, deri ayakkabı giymemesi pratik bir çözüm değil. Temelden değişiklik gerekli. Nasıl insanlar arasındaki ilişkilerin uyumlu olabilmesi için sevgi ve saygı şart'sa, bu doğa için de aynı olmalıdır. En güzel örneği Gökova santralı. Bakın insanların yüzde 99.99'u konuşurken, "turistler kaçacak, bitki örtüsü zarar görecek, havayı kirletecek" diyor da, birisi çıkıp "burası güzel onun için koruyalım" demiyor.

DERİN EKOLOJİ KÜLTÜREL EKOLOJİ

- Doğacılık dediğiniz, ekofelsefi olarak derin ekoloji (deep-ecology) kavramına denk düşüyor sanırım. Biraz bu kavramdan sözedermisiniz?

- Derin ekoloji hareketi 1973'te Bükreş'te bilim filozofu Naess'ın yaptığı bir konuşmayla başlar. Naess'e göre özellikle varlıklı ülkelerin çevre sorunlarına yaklaşımları yüzeyseldir. Derin ekolojinin ana temalarını kısaca özetlersek: 1) İnsanların doğal ortamda ayrı, özel bir yaratık olarak yaşamaları düşünülemez. 2) Doğada insan yerine, doğayla uyumlu, bütün yaratıkları içine alan doğasal bir bütün düşünmek gerekir. 3) Her canlının yaşamaya ve neslini idame ettirmeye hakkı vardır. Derin ekolojistlerin en ilginç yönleri, bu sonuçlara ulaşmak için sadece mantığın gerekli olmadığı, *içgüdü* ve *sezgi*nin de aynı görevi görebileceğine inanmalarıdır.

- Sizin uğraştığınız Kültürel Ekoloji'nin bundan farkı nedir?

- Kültürel Ekoloji toplu bir insanı'tan ziyade akademik bir disiplindir. Bir toplumun efsane, mitoloji, dinsel inançlar ve özellikle sanat eserlerini inceleyerek doğaya bakış açısını tesbit eder. Bunun da önemi, bu çeşit kültürel davranışların ekosistemi olumlu veya olumsuz bir şekilde etkileyeceğidir. Yani bizimki, bir doktorun hastaya bakması gibi, çevre sorunlarının toplum kültürlerini inceleyen akademik bir disiplindir. Derin ekoloji ise bir yaşam tarzıdır.

- Son zamanlarda tartışılan bir başka konu her yıl yüzlerce türün ortadan yok olması...

- Evet. Wilson adlı bir bilgin, her yıl 27 000 türün, özellikle Amazon ormanlarının kesilmesi sonucu ortadan kalktığını iddia ediyor. Bana bu rakam biraz abartılı geldi. Diğer yandan bu kadar olmasa bile ülkemizde de gördüğümüz gibi birçok tür ortadan yok oldu; başkaları da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Aslında, doğa katliamları sanıldığının aksine çok eski zamanlara dayanır. 10-15 bin yıl önce Kuzey Batı Amerika'da mamutların, büyük kaplanların, ayıların, kurtların ortadan kalkması, yöreye insanların göç edip yayıldığı zamana rastlıyor. Birçok bilim adamı bu yok olmaları aşırı avlanmaya bağlıyorlar. Aynı olayların daha evvel Afrika kıtasında da meydana geldiği biliniyor. Fakat son asırda yaşamanların yanında bunlar devede kulak kalır.

- Bu yok olma olaylarına Kültürel Ekoloji nasıl ışık tutabilir?

- Bu her şeyden evvel bir ahlak problemidir. Hemen hemen her toplumda hakaret yerine geçen bir hayvan türü vardır. Bizdeki *eşek* ve *ayı* gibi. Bilimsel açıdan da durum pek farklı değil. Eskiden başlarsak, Aristoteles bütün canlıları hayvan ve bitki olarak ikiye ayırır ve büyük alimin toprağı bol olsun, biz insanların hayvanlarla bir çok ortak noktalarımız olduğunu belirtir. Fakat hayvanların insanlar gibi akıl ve muhakeme yetenekleri olmadığını vurgular. Çağdaş doğa filozofu Tom Regan'a göre bu ayırım, yani bizlerin "akıllı" onların "aptal" olması, bazı insanlar tarafından hayvanlara ne istenirse yapma lisansı olarak kavranmıştır. Böyle bir ahlak düzeninde, verilen zarar hayvana değil insana verilmiş kabul edilir. Yani komşunun köpeğini yakan bir adam, zararı köpeğe değil komşuya yapmış oluyor.

Daha değişik düzen getirmek isteyenler yok değildir. Örneğin 18-19. yüzyıl Utiliterian felsefe okulunun başını çeken Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in bakış açıları. Bu düşünürlere göre önemli olan hayvanların akılsız ve akıllı olmaları değil, acı çekip çekmemeleridir. Bu kritere göre, zarar gören acı çektiğini bildiğimiz köpektir, sahibi değil. Bugünlerde yaygın olan diğer bir düşünce tarzına (inheritism) göre ise hayvanlar doğuştan bazı haklara sahiptirler.

DOĞA EĞİTİMİ

- Türkiye'de doğa eğitimi nasıl? Sizce yeterli mi ya da neler yapılmalı?

- Bizdeki çevre eğitimini şöyle bir benzetmeyle açıklayabiliriz. Bir makina mühendisliği bölümü kuruyorsunuz. Ama verdiğiniz derslerin hemen hemen hepsi bir makinanın bozulduğunda nasıl tamir edileceği ile ilgili. Yani o makinanın nasıl ve neden çalıştığını öğretmiyorsunuz. Bu nasıl saçma bir davranış ise, sadece hava, su kirliliği gibi dersleri kapsayan bir çevre eğitimi de öyledir. Evvela oradaki ekosistemin nasıl çalıştığını bilmek gerekir. Oradaki ortamın ne olduğunu, nasıl işlediğini anlaya-

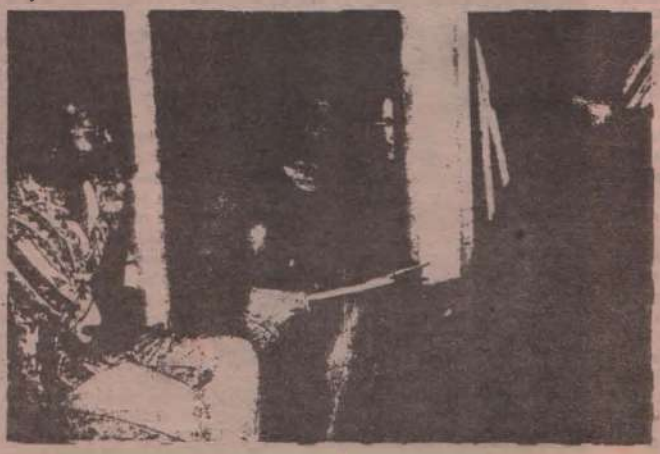

Arkadaşlarımız Hilmi Balcı (solda) ve Servet M. Yatın, Tont Hoca ile söyleşirken.

Sargun Tont Üniv

mazsanız dışarıdan gelen insan etki değerlendirmeniz çok güç olur.

Bir de disiplinler arası dersler o Bu dersler sadece ekolojik bilgilen ahlak ve estetik yöntemleri ve doğa t de kapsamalıdır. Zaten çevrecilik ve cılık arasındaki fark da budur. Ban çok üniversitede çevre ahlakı dersi v mühimi doğa tarihi dersi var. Bunlar de olmalı.

- Sanırım siz Amerika'da okuttuğ böyle bir dersi ODTÜ'deki görevin olarak Bilkent Üniversitesi'nde de ye başlamıştınız, fakat bazı sorunl muştu.

- Bilkent'te verdiğim bir konferan genen bir grup genç, Rektör Ali Doğr cı'ya kadar çıkarak böyle bir dersin meye başlamasını sağladılar. Fakat ile Bilkent idarecileri arasında çıkan tik problemler yüzünden, ders ancak hafta devam edebildi.

ÇEVRE KOMİSYONLARI FİLOZOF VE ŞAİRLER

- Doğa tarihinin önemli konusu n raz aydınlatır mısınız bizi?

- Santayana "tarihini bilmeyenler tekrar yaşamaya mahkumdurlar" der. tarihi iki ana başlıkta toplanır: Biri "Environmental Determinism" dedi toplumların sahip olduğu kültürün, dıkları çevrenin etkisi olarak ortaya sına inanan düşünce tarzıdır. Çin'de 2500) Sarı İmparator diye biline ang'ın ilk tıp kitabı vardır. Çeşitli rü rın insan sağlığı üzerindeki etkilerini ler. Hipokrates "Havalar, Sular ve ler" adlı kitabında da insan ekolojisin tır. Müslümanlarda da İbni Sina, İbni dun bu alanda çok büyük eserler v bilginlerdir. 19. yüzyılda Almanya'da zel, asrımızda ise Amerikalı Carpe çevre ve insan ilişkilerini incelerler. ronmental determinism bugün etkisini

ı tartamayacağı şeyler var'

odasında, "Düldül"üyle birlikte.

miş durumda. Daha doğrusu, bir kültürü oluşturan çok sayıda faktörlerden bir tanesi.

Bunun ikinci bölümü, ki çok daha önemlidir, insanın çevreye bakış açısının tarih boyunca nasıl olduğunu inceler. Sümerliler, Yunanlılar, Mısırlılar çevreye nasıl bakmışlardır. Müslümanların domuz eti, Musevilerin kabuklu hayvan yememeleri, iyi veya kötü o toplumun da bir parçası olduğu ekosistemi etkiler. İşte burada, dinsel inançları, efsaneleri, masalları incelemek çok yararlı. Çünkü bunlar, yanlış veya doğru önemli değil, o toplumun doğaya bakış açısını gösteren bir veri tabanı oluşturur.

- Tarihin yanısıra estetik yöntemlerin önemini de bir çok yazınızda vurguladınız.

- İnsan güzel sayıp sevdiği şeyleri yok etmez, kirletmez. Doğa sevgisi bir kültür meselesidir. Burada doğayla daha uyumlu yaşamamız için kültürün, sanat, müzik gibi, rolü çok büyüktür. Kısacası, doğa kurtarılacaksa bunda ekologlar kadar şairin, filozofun, ressamın da katkısı olur. 1981 yılında İngiltere'de yayınlanan bir makalemde çevre komisyonlarına filozof ve şairleri de katmayı teklif ettim. İyi karşılanmadı.

EKOLOG: ÇOK TELDEN ÇALAN İNSAN

- Sayın hocam bunca ekolojiden bahsettikten, hatta onu arkasına saklanılacak sancak bile yaptıktan sonra sanırım bu kavramı açığa kavuşturmak gerekiyor. Nedir ekoloji?

- Bir bakıma ekoloji Zümrüt-ü Anka kuşu gibi adı var kendisi yok bir bilimdir. Açıklayayım. Ekoloji bir canlının hem diğer canlılar ile hem de çevresi ile ilişkilerini inceleyen bir bilimdir. Yalnız, bu tarif o kadar geniş bir alanı kaplar ki anlamı kalmaz. Ben size bir ekoloğun neler yaptığını anlatayım, tanımını siz yapın. Bir ekoloğun sorduğu soruların başında, bir tür canlının neden bir yörede bulunup öbür yörede bulunmadığı, hangi canlının hangi canlıyı yiyerek ortaya çıkardıkları besin zincirleri ve bu zincirlerin meydana getirdiği besin ağları, ekosistemlerin gerek doğal gerekse çevre kirlenmesi gibi insanlardan kaynaklanan etkilere göre nasıl değiştiği gelir. Anlaşıldığı gibi ekoloji bir sentez bilimidir ve bir çok bilim alanlarını da kapsar. Kısacası bir ekolog çok telden çalan insandır.

BASİTLEŞTİRİLMİŞ YAŞAM TARZI

- Birçok makalenizde kurtuluşun sadece ekolojik bilinçlenmeyle değil, sevgi ve saygıya dayanan bir yaşam tarzı ile olacağını vurguluyorsunuz. Bir ekoloğun böyle bir çözüm önermesi biraz garip değil mi?

- Biraz düşünülürse değil. Şaşıracaksınız, Batı'da doğa sevgisi ancak ikiyüzyıl öncesinde, Romantik devriminin Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde yayılması ile başlar. O zamana kadar bir dağa zevk için tırmanmak, vahşi ormanlara girip dolaşmak delilik addedilir. Başta Fransa'da Rousseau olmak üzere, İngiltere'de şair Lord Byron ve ressam Constable, Almanya'da Goethe gibi romantikler doğayla başbaşa olmanın insanda ne gibi ulvi duygular uyandıracağını gösterdiler. Kanaatimce eğer bu devrim devam etseydi bugün başımıza gelen birçok çevre sorunu daha ortaya çıkmadan kendiliğinden yok olurdu. Çünkü insan sevdiği ve saydığı şeyleri kirletmez ve yok etmez. Romantiklerden çok etkilenen, ne yazık ki bizde hemen hemen hiç bilinmeyen Henry David Thoreau bugünkü durumu çok evvelden görüp bizleri uyarmaya çalışan en büyük insanlardan biridir. Rousseau'nun hayatına bakarsak, söyledikleri ile yaptıkları arasında pek ilişki göremeyiz. Thoreau ise tam dediğini yapan bir insan. Adam göl kenarında kendi eliyle yaptığı bir kulübede yaşıyor. Rousseau medeniyetten nefret ettiği için doğaya dönen bir tip, Thoreau ise doğayı sevdiği için bunu yapan bir insan. Thoreau'ya göre insanlar maddiyata çok önem vererek kendi kendilerini esir ederler. Basitleştirilmiş bir yaşam tarzı doğaya hem uyum sağlamak bakımından hem de birlikte getireceği manevi değerler bakımından çok daha tercih edilmelidir.

İlginç olan bütün bunları söyleyen insanın Harward mezunu olması ve böyle bir diplomanın kolayca sağlayabileceği dünya nimetlerini teperek yaşamını kendine yetecek kadarını üretip çiftçilik yaparak, kendi kulübesini kendi inşa ederek, mümkün olduğu kadar doğal yöntemleri kullanarak devam ettirmesi. Thoreau, Aldo Leopold'la birlikte beni en çok etkileyen insandır.

- Madem ki ettilendiniz, neden hâlâ şehirde yaşıyor da gidip kendi ellerinizle Eymir Gölü kenarında yapığınız bir evde yaşamıyorsunuz? Bir de şimdiye kadar bahsetmediğiniz Aldo Leopold kimdir?

- Keşke yapabilsem. Burada önemli olan hepimizin kendine düşen görevi yerine getirmesidir. Ben de her fırsatta cefakar bisikletim Düldül'ü kullanarak doğal kaynakları az tüketip ekolojik düzenin bozulmamasına çalışıyorum. Zaten ODTÜ'nün bana verdiği maaşla doğal kaynakları tüketip ekolojik düzeni bozmak istesem bile bozamam. Şaka bir tarafa, hepimiz yüzümüzü yıkadığımız sudan tutun da sobalarda yaktığımız kömüre kadar biraz daha dikkatli olursak birçok çevre sorunu, ortadan yok olmasa bile, azalır. Gelelim Leopold'a. Leopold ormancılık okumuş ve çevre ahlakını ilk defa sistematik bir şekilde inceleyen ve gereğini savunan bir ekologdur. Leopold'a göre önemli olan "bir dağı düşünmek değil, bir dağ gibi düşünmektir". O zaman bütün dağlar, taşlar ve ormanlar hak ettikleri değere kendiliğinden kavuşurlar.

- İlkel toplumlarda, örneğin Amerikan yerlilerinde durum nasıldı?

- Kızılderililer, Batılılara nazaran biraz daha doğayla uyumlu yaşamalarına rağmen onların da "dolaplarında her toplumda olduğu gibi bir çok iskelet yatar". Kızılderililerde bizim anladığımız anlamda tüm bir doğa kavramı yoktur. Aynı Eskimolarda, eski Orta Asya Türklerinde olduğu gibi bazı hayvan ve bitkiler kutsal sayılır, fakat bunlar daha ziyade dinsel inanç kökenli olup doğa hayranlığı diye nitelenemez. Kızılderililerli bir yana bırakıp genel bir değerlendirmeye gidersek birçok toplumun doğaya daha az zarar vermesi ellerinde bunu yapacak imkanların olmamasındandır. Biliyorum bu alışılmış düşünce tarzlarına uymaz, fakat bir bilim adamının sempatisi ne yönde olursa olsun bilimsel gerçeği yansıtmak görevidir.

DOĞA, İNSAN TAHRİBATINA YETİŞEMİYOR

- Bugün birçokları tarafından benimsenmiş bir düşünce var. Diyorlar ki "Doğa kendini tekrar yenileyebiliyor. O halde biz ne yaparsak yapalım farketmez, zamanı gelince nasıl olsa o başının çaresine bakar. Yani tedaşi gerekmez." Bu konudaki fikriniz nedir?

- Doğanın yenilenmesi bir olgudur. *Süreli değişim* dediğimiz olay neticesi terk edilmiş bir tarlanın hiç insan etkisi olmadan tekrar ormanlaştığı kanıtlanmıştır. Fakat bunlar yüzlerce yıl süren olaylardır, yüzlerce yıl beklememiz gerekir. Fakat yok olan bir türü geriye getirmek yüzlerce değil yüzbinlerce sene beklense yine de imkansızdır. Doğada insan daha yeryüzüne gelmeden de yok olma olayları olmuştur. Bunlar müdahalesiz oluyor dikkat ederseniz. Tarihte son 500 milyon yılda 5 tane extinction (büyük yok olma olayı) olmuş. Bir tanesinin, ki yok olanların arasında dinazorlar da var, büyük bir göktaşının dünyaya çarpması sonucu olduğu sanılıyor. Diğerleri ise iklim değişiklikleri sonucu. Bu yok olmalarda canlıların yüzde 50 gibi büyük bir oranı ortadan kalkmış. Bunları milyonlarca yıl süren bir evrim sonucu yeni türlerin ortaya çıkması takip ediyor.

Tabi bizim akılsızlık yüzünden yok ettiğimiz türler yerine yenilerinin çıkmasını bekleyecek milyonlarca yılımız yok. Bugün ekosistemin nasıl çalıştığı konusunda bildiklerimiz çok azdır. Aslında çok kompleks bir sistem var karşımızda.

YENİ YUNUS EMRE'LERE İHTİYAÇ VAR

- Son olarak çözüm konusundaki düşüncelerinizi de alabilir miyiz?

- Bugün milletçe yapabileceğimiz en önde gelen iş, mümkün olduğu kadar milli parklar ve koruma bölgeleri açmaktır. Açtığımızı da doğal haliyle gelecek kuşaklara bırakmamız gerekir. İçinde 4 yıldızlı otel bulunan bir milli park olmaz. İngilizlerin "Hem pastamı yiyeyim, hem saklıyayım" deyimi bizim bazı idarecilerimizin yaptıklarına çok benziyor. Hem yemek hem de saklamak olmaz. Kısaca özetlersek çevre sorunları çok yönlü olup ancak birlikte hareket edilerek çözülebilir. Burada görmek istediğimiz ideolojik kutuplaşmadan uzaklaşarak sorunlara realist olarak yaklaşmak, manevi değerlere daha çok önem vermek, bilinçlenmek, yanısıra bu sorunların estetik ve ahlaki boyutlarını hiçbir zaman gözardı etmemek, bütün bu yanıtları demokratik ve hoşgörülü bir ortamda aramaktır. En mühimi sevmek gerekiyor. İnsanları sevmeyen birisinin doğayı sevebilmesi mümkün değildir. Sadece insan sevgisini değil doğa sevgisini de çalıp söyleyen yeni Yunus Emre'lere ihtiyaç var. Unutmayalım: Havada uçan bir kuşun kanat çırpmasına, denizde balinanın kuyruk vurmasına baktığımızda duyduğumuz hayranlığı hiç bir ekonomik terazi tartamaz.

Tont Hoca kafası bozulunca ABD'yi kuzeyden güneye bisikletle katetmiş.

(*) ODTÜ Kimya Fakültesi
(**) ODTÜ Arkeometri Ana Bilim Dalı

Pestisit ve PCB'ler denizleri nasıl kirletiyor?

Gürdal TUNCEL (•)

Son yıllarda çevremizde, özellikle deniz ortamında bulunan, parçalanmaya karşı dayanıklı organik maddelerin dağılımlarına ve doğada geçirdikleri kimyasal değişimlere yönelik çalışmalarda önemli bir artış gözlenmektedir. Yeni ortaya çıkmaya başlayan bu ilginin nedeni, bu maddelerin çevreye verdiği zararların büyüklüğünün yanında, bugüne kadar alınmış ve alınmakta olan bütün önlemlere rağmen doğadaki düzeylerinde beklenen azalmanın görülmemiş olmasıdır.

Söz konusu dayanıklı organik maddelerin en iyi bilinenleri ve yaygın kullanımları nedeniyle en zararlıları, çok büyük bir bölümü pestisit ve PCB (polychlorinatedbiphenil) sınıfına giren "organohalojen" bileşikleridir. Organohalojen bileşikleri, klor, brom, flor veya iyot gibi halojenler içerirler. Bugün ekonomik değeri olan veya çevreye zarar veren binden fazla organohalojen bileşiği bilinmektedir. Bu bileşiklerin yüzde 20 kadarı pestisit olarak kullanılır, geri kalanı ise çeşitli endüstriyel süreçlerde kullanılmak üzere imal edilmektedir. Bugün elimizdeki bilginin çok büyük bir bölümü, klor içeren organik bileşikler ve özellikle klor içeren pestisitlerle ilgilidir.

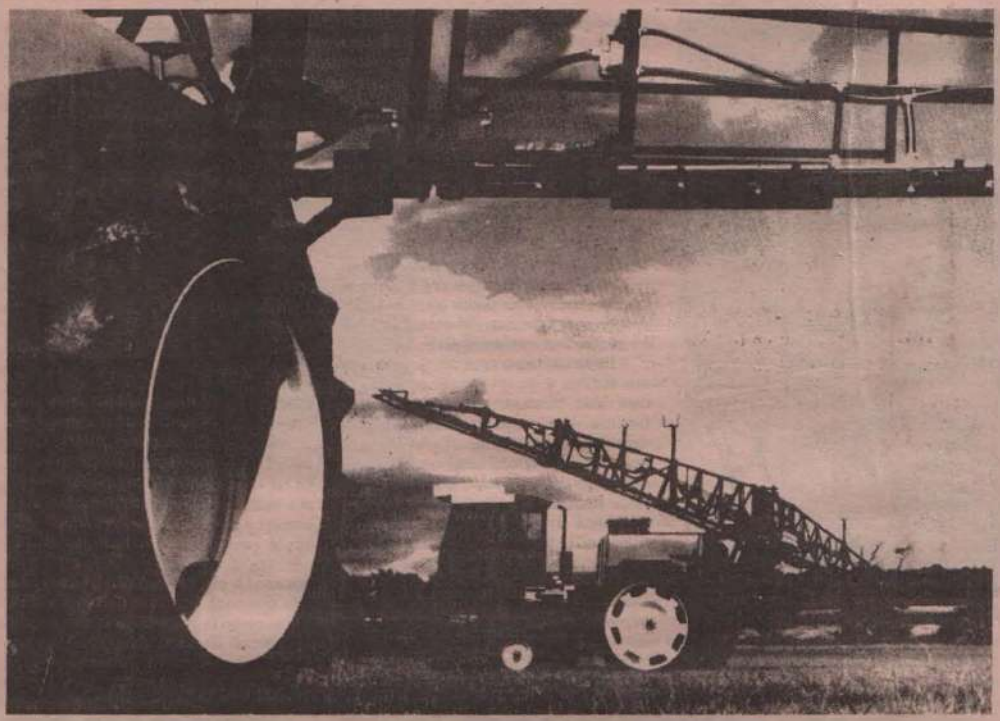

Denizlerde tespit edilen pestisitlerin kaynaklarından biri de tarımsal alanların yıkanması ve ilaçlanması.

Pestisitlerin bilinenlerinin başında DDT gelir. Doğada parçalanma süresi çok uzun olan DDT geçmişte tarım ve ormancılıkta zararlı böceklerle mücadelede yaygın olarak kullanılmıştır. Bugün kullanımı Türkiye de dahil birçok ülkede yasak olduğu halde, aşağıda değinileceği gibi kullanımı tam olarak durdurulabilmiş değildir. DDT doğada güneş ışını ile veya canlı organizmaların vücudunda metabolik reaksiyonlarla parçalanır. Bozunma ürünleri DDD ve DDE'dir. DDT'nin dışında tarım ve ormancılıkta kullanılan diğer pestisitlerden önemli olanlar arasında sikloklorohcksan (HCH), aldrin, dieldrin, endrin, hekzaklorobenzen, heptaklor, heptaklor epoksit sayılabilir. Bunlardan her biri tarımda kullanılmakta ve bunun sonucu olarak da önce akarsulara sonra da denizlere ulaşmaktadır.

Diğer bir grup klorlu organik bileşikler de PCB'lerdir. Bu bileşikler daha çok endüstride kullanılmak üzere üretilmektedir. PCB'ler bifenilin klor ile reaksiyon sonucu elde edilirler. Ürünün saflaştırılması sırasında benzen halkasına hidroksil grubunun yerleşmesi ile dibenzefuran türü bileşikler elde edilir ki bu bileşikler PCB içersinde safsızlık şeklinde bulunur. Klorun, bifenilde bulunan benzen halkalarının değişik noktalarına ilavesi ile farklı 400 dolayında klorlu bifenil bileşiği oluşur. Bunların hepsine birden PCB'ler denmektedir. PCB türü bileşikler geçmişte hidrolik sistemlerinde, pestisit üretiminde, boyalarda ve plastiklerde yaygın olarak kullanılmakla birlikte, bugün söz konusu alanlarda alternatif maddelerin gelişmesi ile daha çok elektrik endüstrisinde kapasitör ve transformatörlerde kullanılmaktadır.

DENİZLERDE ÖLÇÜLEN PESTİSİTLERİN KAYNAKLARI

Daha önce değinildiği gibi, kullanım alanları ne olursa olsun, pestisitler kararlı yapıları nedeniyle denizlere ulaşmakta, besin zinciri boyunca gittikçe çoğalarak sonunda insana kadar gelmektedirler. Dolayısı ile denizlerdeki pestisit düzeylerinin kontrol altında tutulması için bazı önlemlere gerek vardır. Ancak, herhangi bir önlemin alınabilmesi için öncelikle denizde veya denizde yaşayan organizmalarda gözlenen pestisitlerin buraya hangi kaynaklardan geldiğinin bilinmesi gerekir.

Pestisitler deniz ortamına atmosfer yoluyla, tarımsal alanların yıkanmasıyla, nehirlerle, endüstriyel ve evsel atıklar yoluyla girerler. Global ölçekte en önemli kaynak atmosferik taşınımdır. Önceleri, nehirlerin denizdeki pestisitler için en önemli kaynak olarak düşünülmesine karşın, son yıllarda pestisitlerin okyanusların her türlü kaynaktan uzak bölgelerinde görülmesi ve bu bölgelerde ölçülen pestisit düzeylerinin denizde bulunan akıntıların taşıması ile açıklanamayacak kadar yüksek olması, atmosferi potansiyel bir kaynak olarak gündeme getirmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar gerek atmosferde parçacık olarak gerekse yağmur suyunda önemli düzeylerde pestisit bulunduğunu göstermiştir. Atmosferik aerosollerde pestisit yoğunlukları 0.012 - 0.65 ng/m3 (ng= nanogram=10^{-9} gram) arasında değişmektedir. Yağmur suyunda yapılan ölçümler ise DDT'nin ng/Litre düzeyinde bulunduğunu göstermektedir. Atmosfer ve nehirler vasıtası ile okyanuslara taşınan kirletici miktarları Tablo-1'de gösterilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, global ölçekte atmosferden denize giren pestisit miktarları toplam akının yüzde 90 kadarını oluşturmaktadır. Ancak, lokal ölçekte, nehir ağızlarına yakın noktalarda nehirler ve diğer deşarjlar (boşalmalar) en önemli pestisit kaynağı olmaktadır.

Tablo 1: Okyanuslara olan klorlu hidrokarbon akıları
(µg / m² / yıl) 1µg = 10^{-6} gr

Bileşik	Atmosferik Akı	Nehir Akısı	% Atmosferik
Toplam HCH	14 30	0.1-0.2	99
Toplam PCB	0 72	0.1-0.2	78
Toplam DDT	0.49	0.01	98
Dildrin	0 13	0.01	93
HCB	0.23	0.01	96

KLORLU ORGANİK BİLEŞİKLERİN DENİZ ORTAMINDA GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER

Klor içeren organik bileşiklerin deniz ortamına girdikten sonra geçirdiği fiziksel ve kimyasal değişiklikler, bu kirleticilerin çevrede ne süreler ile etkin olacağının ve dolayısı ile çevreye vereceği zararın boyutu konusunda belirleyici olmaktadır.

Klorlu hidrokarbonlar deniz ortamına girdikten sonra çevresel açıdan önemli iki değişiklik geçirmektedir. Bunlardan birincisi çökelme ikincisi de biyoakümülasyon'dur. Pestisit ve PCB'lerin çökelmesi bunların çevredeki aktif (etkin) ömürlerinin ne kadar olduğunu, biyoakümülasyon ise besin zincirinin en üstünde bulunan insana zararının ne kadar olacağını belirlemektedir.

Pestisit ve PCB'ler deniz ortamına girdikten sonra, ortamda bulunan partiküler (taneli) maddeye tutunurlar. Değişik klorlu hidrokarbon molekülleri için bu tutunma miktarı farklı olmaktadır. Partiküler maddeye çok tutunan pestisit türleri çabucak çökelerek sedimentlere (tortulara) karışmakta ve bu tür pestisit ve PCB'lerin denizdeki aktif ömürleri kısa olmaktadır. Pestisitlerin çökelmesi, ortamda bulunan partiküler madde miktarı, pestisit molekülünün polaritesi, sudaki ve organik maddelerdeki çözünürlüğü gibi değişkenlere bağlıdır. Suda bulunan partikül madde miktarı arttıkça, boyutları küçüldükçe bunlara bağlı olan pestisit miktarı da artmaktadır. Örneğin, karalara yakın sularda pestisitlerin yüzde 50 kadarının partiküler maddeye bağlı olduğu, geri kalan yüzde 50 kadarının da çözünmüş halde bulunduğu gösterilmiştir. Karalardan uzaklaştıkça, sudaki partiküler madde miktarı azaldığından, çözünmüş halde bulunan pestisit miktarı artmaktadır. Su kolonundaki partiküler maddeler arasında klorlu organik bileşikleri en çok bağlayan fekal peletlerdir. Dolayısı ile fekal peletlerin çok olduğu üretken bölgelerde pestisit ve PCB'ler daha hızlı tortuya çökel-

mektedir.

Partiküler maddenin yanında, klorlu organik bileşiğin polaritesi ve çözünürlüğü çökelme miktarını önemli ölçüde etkilemektedir. Polar olmayan ve suda çözünürlükleri az olan pestisitler partiküler maddeye daha kolay bağlanmakta ve su ortamından daha hızlı uzaklaşmaktadır. Örneğin "lindane"ın denizdeki ömrü 1 yılken bazı PCB türlerinin 4 yıl denizde kaldığı gösterilmiştir.

Biyoakümülasyon, pestisitlerin besin zincirinde ilerledikçe gittikçe artan yoğunluklarda bulunmasını ifade eden bir terimdir. Dolayısı ile besin zincirinin en üzerinde bulunan insana ulaşan pestisit miktarları, suda bulunandan çok daha fazla olmaktadır. Örneğin, midyelerde ölçülen DDT yoğunlukları sudaki miktarların 2800, balıklarda ölçülen yoğunluklar ise 100.000 katı olmaktadır. Ancak bu konudaki veriler büyük bir dağınıklık gösterdiğinden kesin bir konsantrasyon faktörü bulmak pek mümkün olmamaktadır.

KLORLU ORGANİK BİLEŞİKLERİN ETKİLERİ

Pestisit ve PCB'lerin gerek deniz organizmalarında gerekse bunlarla beslenen canlılar ve insanlarda akuttan kroniğe kadar değişen zararlı etkileri olduğu uzun zamandır bilinmektedir. Bu etkiler arasında deniz bitkilerinde fotosentezin azalması, deniz canlılarında üremenin azalması, deniz canlıları ile beslenen deniz kuşlarında yumurta kabuklarının incelmesi gibi etkiler literatürde bolca bulunmaktadır. Pestisitlerin insanlara etkisi ise daha çok bu bileşiklerin kanserojen nitelikleri nedeniyle olmaktadır. Her ne kadar pestisit ve PCB sınıfına giren organik bileşiklerin çok yüksek dozlarda akut etkisinin olduğu biliniyorsa da deniz ürünlerinin yenmesi ile bu kadar yüksek dozların alınması pek mümkün değildir.

Dünyadaki denizler genel olarak ele alınacak olursa, mevcut veriler hiçbir denizde pestisit ve PCB düzeylerinin canlı organizmalarda yukarıda bahsedilen etkileri doğuracak kadar yüksek olmadığını göstermektedir. Bugün Akdeniz için yapılan genel değerlendirmede, bütün pestisit ve PCB türleri arasında sadece bazı deniz memelileri ile deniz kuşlarında PCB'lerin ve çok hassas bazı organizmalarda DDT'nin tehlikeli denebilecek kadar yüksek yoğunluklarda bulunduğu sonucuna varılmaktadır. Diğer pestisit türleri Akdeniz'de bugün tehlikeli düzeylerde bulunmamaktadır. Ancak, pestisit ve PCB düzeyleri, lokal olarak büyük farklılıklar gösterdiğinden belirli bölgelerde yüksek yoğunlukların ve bunun sonucu olarak da zararlı etkilerin meydan çıktığı bilinmektedir. Örneğin, pestisitlerden kaynaklanan toplu balık ölümleri literatürde belirtilmiştir.

Çeşitli pestisit türleri için, balıkta bulunan pestisit yoğunluklarının bu balığı yiyen insanlarda yaratacağı kanser riski yapılan çalışmalar ile bilinmektedir. Genellikle riskin 1/100.000'den küçük olması halinde söz konusu bileşiğin bir risk problemi yaratmadığının kabul edildiği gözönüne alınırsa, bugün balıklarda görülen düşük ve orta düzeyde yoğunluklar için HCB, HCH ve heptaklorun bir risk problemi yaratmadığı kabul edilebilir. Ancak DDT ve PCB'lerin haftada bir defa yense bile bir insanın ömrü boyunca kansere yakalanma olasılığını 1/100.000'in üzerine çıkardığı görülmektedir. Ancak daha önce değinildiği gibi, yerel olarak balıklarda görülen yoğunlukların tabloda verilen değerlerden yüksek olması halinde burada bahsedilen risk önemli ölçüde artacaktır.

ÖNLEMLER

Pestisit ve PCB'lerin zararlı etkileri uzun bir süredir bilindiğinden, gerek ülkeler ulusal düzeyde, gerekse uluslararası organizasyonlar bölgesel ölçekte bazı önlemler almış veya önermişlerdir. Birçok ülkede DDT ve bazı ülkelerde PCB kullanımı yasaklanmıştır. Ancak, daha yaygın bir uygulama, endüstriyel deşarjlarda Avrupa Birliği (AB) tarafından önerilen standartların kullanılmasıdır. Bu standartların yanında deniz, göl ve akarsulardaki pestisit ve PCB türlerini en aza indirmek için bazı önlemler uluslararası kuruluşlar tarafından, en azından öneri şeklinde ortaya konmuştur. Buna göre:

1. Endüstri ve ürünlerde PCB kullanımı sadece kapalı sistemlerde olmalı ve bu tür PCB içeren malzemenin toplanıp yokedilmesi belirli şartlarda yapılmalıdır.

2. PCB içeren malzemede PCB dışında ve daha az zararlı bileşiklerin kullanılması yolları araştırılmalı, PCB'nin kullanımının azaltılması için bu tür araştırmalar desteklenmelidir.

3. PCB içerecek yeni malzemelerin, kapalı sistemler de olsa pazara girmesine izin verilmemelidir.

4. PCB'nin yaygın kaynakları araştırılmalıdır.

5. DDT'nin üretimi ve kullanımı bütün ülkelerde yasaklanmalıdır.

6. Pestisit ve PCB'lerin kazalar sonucu çevreye yayılma olasılığına karşı önlemler alınmalıdır.

7. DDT, diğer pestisitler ve PCB'lerin tortu ve organizmalardaki miktarları izlenmelidir.

ÜLKEMİZ DENİZLERİNDE DURUM

Bu önlemler ülkeler tarafından değişik ölçülerde uygulanmaktadır. Bunun sonucu, yapılan çalışmalarda pestisit ve PCB yoğunluklarının bölgesel ölçekte düştüğüne dair, istatistik olarak güvenirliği sınırlı da olsa bazı veriler elde edilmeye başlanmıştır. Zaman geçtikçe, bu sonuçların gerçek olup olmadığı daha iyi anlaşılacaktır. Yerel ölçekte pestisit ve PCB düzeylerinde gözlenen eğilim o ülkede bu konuda alınan önlemlerin ne derece hassas olarak uygulandığına göre değişmektedir.

Türkiye'de DDT ve türevlerinin kullanımı yasaktır. Aynı şekilde PCB kullanımı da kapalı sistemler dışında yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklara uyulmadığı da bilinmektedir. Kıyılarımızda tutulan balıklarda DDT ve türevleri rutin olarak görülmektedir. Aynı şekilde grubumuzda yapılan bir çalışmada, Karadeniz sahilindeki bütün akarsularda pestisit ve PCB'ler gözlenmiştir.

Yapılan ölçümlerden anlaşıldığı kadarıyla ülkemizden Karadeniz'e yılda toplam 527 ton DDT, 0.3 ton lindane, 15 ton heptaklor, 0.8 ton aldrin, 25 ton dieldrin ve 167 ton endrin atılmaktadır. Belirtilen deşarjların yüzde 90 kadarı akarsular vasıtası ile, geri kalan yüzde 10 kadarı da kanalizasyon ve endüstriyel deşarjlar şeklinde olmaktadır. Akdeniz sahilimizdeki tarım ve endüstri faaliyetlerinin Karadeniz sahilinden çok daha fazla olduğu gözönüne alınırsa, Türkiye'de sahillerimize olan toplam deşarjın yukarıda verilen rakamlardan 5-10 kat daha fazla olduğu tahmin edilebilir.

Görüldüğü gibi, konulan yasaklara uyulmadığı sürece, denizlerimizde tutulan balıklardaki pestisit düzeylerinin beklendiği şekilde azalması söz konusu olmayacaktır. Ülkemizi çevreleyen denizlerde pestisit düzeylerı açısından bir gelişmenin sağlanabilmesi için, yasak koymanın yanında konulan yasağın denetlenmesi de gerekmektedir. Her ne kadar gerek Karadeniz, gerekse Akdeniz'de gözlenen pestisit düzeylerine sadece ülkemizden denize atılan pestisit ve PCB neden olmuyorsa da kendi sahillerimizde, özellikle akarsuların denize döküldüğü yerlere yakın bölgelerdeki ölçülen pestisitler önemli ölçüde yerel kaynaklardan gelmektedir. Bu nedenle, Karadeniz ve Akdeniz'in genelde temiz tutulmasının yanında, kendi sahillerimizde yerel yüksek kirletici yüklerinin önüne geçilmesi için, diğer Karadeniz ve Akdeniz ülkelerinin önlem almasını beklemeden, kendi koyduğumuz yasakların denetlenmesi sorunu büyük ölçüde çözecektir.

(*) Doç. Dr., ODTÜ Çevre Mühendisliği Bölümü

Bir gölün ölümü ve düşündürdükleri

Celal GÖKÇAY (*)

1984 yılında rahmetli Prof. Remzi Geldiay'a ait eliili yıllarda kaleme alınmış bir raporu incelerken hayretler içinde kalmıştım. Hoca, o yıllarda yapmış olduğu bir araştırmaya dayanarak Eymir gölünün en derin yerinin 14 metrelerde olduğunu yazmaktaydı. Oysa bu rapordan yaklaşık 30 yıl sonra yaptığımız ölçümlerde Eymir gölünde sekiz metreden daha derin yere rastlamamıştık. Aradaki altı metrelik fark hayret uyandıracak kadar büyüktü. Daha sonra 1993-94 yılında yaptığımız ölçümlerde gözleyebildiğimiz en derin nokta ise 6,5 metreyi geçmiyordu. Görülen odur ki, göl çevresinde ODTÜ tarafından etkin olarak yürütülen ağaçlandırma ve erezyon kontrolü çalışmalarına karşın göl giderek dolmaktadır.

Aradan geçen yıllar içerisinde göze çarpan değişiklikler gölün sığlaşması ile de sınırlı kalmadı. Asistan olarak göreve başladığım 1972 senesinde ODTÜ kampüsünün suyunun bir kısmı bu gölden çekilerek arıtılan suyla karşılanıyordu. Göl kıyısında sazlardan eser olmadığı gibi, yüzmesine güvenenler sularında yüzerlerdi de. Günümüzde ise göl suyunda, değil yüzmek, el yıkamak dahi babayiğitlik ister. Sazlardan suya yaklaşmak mümkün olmadığı gibi gölün ortasında saz adacıkları peydah olmuştur ve yaz aylarında 2,5 metreden daha derinlerde oksijen sıfır seviyesindedir. Yazları gölde yaşanan toplu balık ölümlerinin bir nedeni de bu olsa gerektir. Yapılan sediman sondajları sırasında göl dibinde yer yer 12 metre kalınlığında organik içerikli siyah bir sediman tabakasının bulunduğu gözlenmiştir. Prof. Geldiay'ın gözlemleri ile bizimkiler arasında kalan fark anlaşılan işte burada gizlidir.

Buraya kadar çizmeye çalıştığım manzara, tabir yerinde ise, bir gölün ölümü ile ilgilidir. Doğal veya tektonik olaylar sonucunda oluşan göller, zaman içerisinde yaşlanır ve sonunda bir çeşit ölümle yaşamları noktalanır. Gölleri yaşlandırarak, sonuçta bir bataklık haline dönüştüren etken, sıcaklık gibi uygun şartlarda çok hızlı üreyebilen, örneğin toplam kütlesini her geçen gün iki katına çıkarabilen (bu süre otsu bitkiler için aylarla, ağaçlar için yıllarla ifade edilebilir) su yosunlarıdır. Yosunlar çökelerek göl dibini doldurmakta, ayrışan organikler burada oksijenin tükenmesine ve göl su kalitesinin bozulmasına neden olmaktadır. Aynı süreç denizlerimizde de yaşanmaktadır. İzmir körfezi sularının daimi kırmızı rengi, Marmara Denizi'nin aşırı "yeşilleşmesi" ve yok olan balık türleri de bataklıklaşmanın bir sonucudur.

Bataklıklaşma, çevre kirliliğinden kaynaklanmaktadır. Su yosunlarının üremelerini sınırlayan en önemli elementler normalde azot ve fosfordur. Bu elementlerin, arıtımsız deşarj edilen evsel ve endüstriyel atıksularla ve tarım alanlarından yüzey sularına karışması sonucunda bataklıklaşma ortaya çıkmaktadır. Ucuza kaçarak tasfiye etmeden boğaza derin deşarjlarla verdiğimiz İstanbul'un kanalizasyonuna Marmara'nın cevabı işte bu şekilde olmaktadır. Çok değil, yirmi yıl öncesi İstanbul'un her sahılı plaj iken, İstanbullu denize girebilmek için bugün en az iki saatlik yola gitmek zorundadır. İzmir'in Bostanlığında ise deniz banyolarının kalıntıları bir arkeolojik anıt gibi görebilen gözlere seslenıyor.

Bataklıklaşma esas olarak doğal bir süreç de sayılabilir. Gerçekten de Orta Anadolu'da bir zamanlar göl olduğu bilinen, şimdi ise orman alanı olan bölgeler mevcuttur. Bunları fosil birikintilerinden anlıyoruz. Ancak, korkutucu olan normalde belki de birkaç yüzbin yılda gelişmesi gereken bir sürecin artık bir insan hayatı içensine sığacak kadar hızlandırılmış olmasıdır.

Ülkemiz su ihtiyacının yüzde doksanbeşinin yüzey sularından karşılandığı düşünülecek olursa, balaklıklaşma sürecinin giderek kıt kaynak olma yolundaki su kaynakları üzerinde ne denli bir tehdit olduğu açıktır. Bu amaçla eldeki su kaynaklarında yapılan periyodik kirlilik etüdlerine hız verilmesi, gerekli kontrol ve denetim çalışmalarının başlatılmasına ihtiyaç vardır. Aksi takdirde eldeki kaynaklar bir daha geri dönülmeyecek şekilde heba edilmiş olabilir ve fatura gelecek nesillere çıkartılır. Hiç şüphesiz bu önlemler için etkin bir teşkilatlanmaya ve çevresel organizasyona ihtiyaç vardır. Bu konuya bir başka yazımızda değinmeye çalışacağız.

Yazımızın sonunda yeniden başa, Eymir gölüne, dönmek istiyorum. Bu gölün üzenndeki konvansiyonel kirliliğe bağlı olarak ortaya çıkan balaklıklaşma baskısının yanı sıra PCB denilen tehlikeli ve kanserojen atıklardan kaynaklanan toksit madde baskısı da eklenmiştir. Eymir gölünden alınan yüzey su örneklerinde kabul edilen standart değerlerinin 70 bin katı PCB'ye rastladık. Buna karşın Eymir gölünün yanıbaşındaki Mogan gölünde PCB bulunmamıştır. Eymir'de tarımdan kaynaklanan bir PCB sorunu düşünülemeyeceğine göre PBC'nin kaynağı olsa olsa kaçak dökülen tehlikeli atıklardır. Diğer taraftan Eymir gölündeki durum PCB sorununun ülkemizin diğer bazı göllerinde de var olabileceğini düşündürmektedir.

İnsan sağlığını doğrudan etkileyen ve hatta gelecek nesilleri genlerimizi etkilemek suretiyle ipotek altına alabilecek bu türden tehditlere akılcı ve basireti bir toplum olarak geçit vermememiz gerekiyor. Aksi takdirde 21. yüzyılda bu denli brüt yaşamaya çalışan toplumların ne başarı şansı olabilir ki.

(*) Prof. Dr., ODTÜ Çevre Mühendisliği Bölümü

BİLİM VE ÜTOPYA
Eylül 1994

Noosfer kavramı ve ereksellik

Adam ŞENEL

Jeosfer, biyosfer ve noosfer, varlığın üç katmanını anlatan terimler. Nedensellik, işlevsellik ve ereksellik ise, bu katmanların her birinde egemen ilişki biçimini anlatmaktadırlar.

NOOSFER

"Düşünyuvar" ya da "düşünküre" sözcükleriyle çevrilebilecek "noosfer" sözcüğüyle ilk karşılaştığınız anı düşünün. Herhalde "düşüncelerin oluşturulduğu 'beyin küresi' amaçlanıyor" diye düşünürsünüz. Ya da Stanislav Lem'in *Solaris* adlı yapıtı benzeri bir bilimkurgu yapıtında 'düşüncelerden oluşan bir küre' tasarlanmış olabilir dersiniz. Lem'in yapıtında bu küre, salt beyin dokusundan oluşmuş gizemli bir gök cismidir. Söz konusu (var olmayan) bilimkurgu yapıtında, bu kürenin, onu üreten beyin olmadan "salt düşünce" denen şeydcn oluştuğu düşünülen, tasarım ürünü bir "varlık" olabileceği sonucuna varabilirsiniz. Düşünmezsiniz ki, sorgulamazsınız ki "beyin olmadan düşünce olabilir mi?" "Hayır efendim olabilemez". Bu kadar peşrev yeter. Düşünküremize girmenin zamanı geldi.

JEOSFER, BİYOSFER, NOOSFER

Noosfer, Sovyet bilim adamı Vernadsky'nin antropolojiye kazandırdığı bir kavram (Sovyetler diye bir şey kaldı mı diye düşündünüz; onun insanlığa kazandırdığı pekçok şeyin kaldığını düşürmeden). Uzaydan bakılınca insan aklının yeryuvar üzerinde oluşturduğu görülen her türlü nesneyi, değişikliği anlatıyor. Örneğin Çin Seddi, bunlardan biri. Çayırların yerini alan ekin tarlaları bir ötekisi. Yerin kilometrelerce derinlerine inen petrol kuyuları, noosferin, jeosferin içindeki uzantıları. Göğün binlerce kilometre yüksekliklerinde dolaşan uçaklar, onun atmosferdeki parçaları. Hatta dış uzayda "çakılı" duran iletişim uyduları, noosferin atmosfer dışındaki ipuçları. Tüm bunların, yeryuvardan soyutlandıklarında, yeryuvarın altında, üzerinde, üstünde olmak üzere, iyi kötü bir küre biçiminde görüneceğini düşünün. Düşünyuvar denen şey bu işte.

NOOSFERİN ÖYKÜSÜ

Noosfer sözcüğünü **Vernadsky** (Bak. **Alekseyev**, İnsan Türünün Kökeni ve Gelişimi, s. 50 vd.) bu anlamda kullanıyor. Daha doğrusu ona bu anlamı kazandıran **Vernadsky**. Yoksa sözcüğü bulan o değil. Sözcüğü, 1920'lerde Fransız bilgini ve filozofu **Edouard Le Roy** ile peleontolog **Teilhard de Chardin**, nooz (akıl) ve sphere (küre) sözcüklerini birleştirerek (sentezleyerek) yaratmıştır. **Vernadsky** onu jeosfer ve biyosfer kavramlarıyla birlikte kullandığında, sözcük daha bir anlam kazanmış. Anlamı daha bir netleşmiş, derinleşmiş.

Türkçede jeosfer, "yeryuvar", biyosfer "dirimyuvar" sözcükleriyle karşılanabilir. Canınız isterse "yuvar" yerine "küre", dirim yerine "yaşam" sözcüklerini kullanabilir, "yerküre" ve "yaşamküre" de diyebilirsiniz. Yeryuvarı biliyorsunuz. Gezegenimizin "cansız" kesimi. Yaşamküre (ya da yaşamyuvar) canlı kesimi. Yeraltındaki, yer üzerindeki ve yer üstündeki (atmosferdeki) bakteri, bitki, hayvan, insan

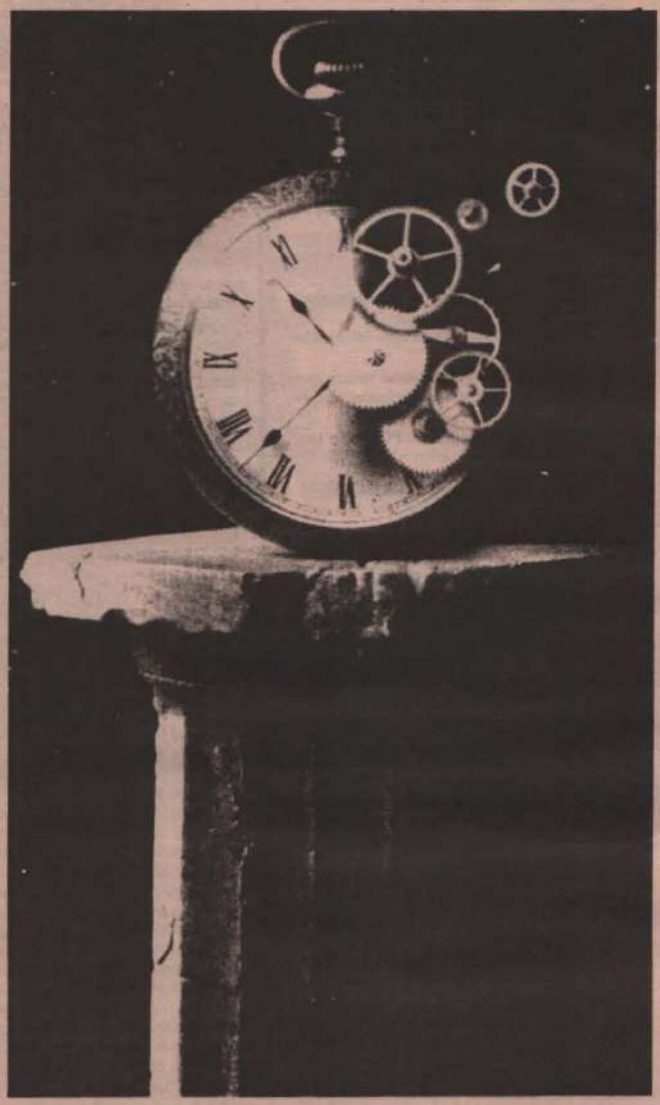

tüm canlıların oluşturduğu küre. Noosfere gelince, insan aklının (dolayısıyla insan emeğinin) ilk insanlardan günümüze, jeosferde ve biyosferde yaptığı değişikliklerin, yarattığı nesnelerin, gerçekleştirdiği yeniliklerin tümünü içeren tasarımsal bir küre.

NOOSFERE NE GEREK?

Ne gerek var böyle bir kavrama? Bir kavram gerçekliği daha iyi kavramamıza yarıyorsa, yararlıdır, gereklidir. Gene bir kavram, eski düşünceleri yeni ambalajlar içinde yutturmaktan öte, yeni düşünceler üretilmesine yarıyorsa, çok gereklidir. Noosfer böyle kavramlardan biri. Varlığın (cansız doğa, canlı doğa, akıllı doğa olarak) üç düzeyinin varlığını kavramama yardımcı oldu.

Gerçi Aristoteles de varlığı, benzeri bir ayırma ve sınıflandırma işleminden geçirmişti, cansız ve canlı doğa olarak. Canlı doğanın da, en altında, yaşama ve üreme özelliği kazandıran 'bitkisel ruh' taşıyan varlıklar görmüştü. Onun üzerinde, bitkisel ruh yanısıra, acı ve sevinç 'duyma' yetisi kazandıran "hayvansal ruh" sahibi olan varlıkların bulunduğunu düşünmüştü. Daha yukarıya, bu ruhlar yanısıra "düşünme" hazzı kazandıran "akılsal ruh" taşıyan insanları yerleştirmişti. Ve varlığı, en üstte "salt düşünce" olarak tanrının bulunduğu hiyerarşik bir düzen içinde görmüştü. Böyle bir kavramlaştırmanın da, varlığın belli yönlerini daha iyi tanıyıp, bunların öteki yönlerinden farklarını kavramamızda yararları olmuştur. Ama, maddeden bağımsız salt düşünce ya da tanrı gibi bir varlığın olabileceğini (inanç değil düşünce düzeyinde, felsefi bir yükseklikte) düşündürerek, zararları da olmuştur.

NOOSFERİN YARARLARI

Noosferin zararı ne, yararı ne? Zararını bilemenm. Varsa onu kaba materyalistler ya da ince idealistler bulup çıkaracaklardır. Yararına gelince, ben yararını gördüm. Noosfer kavramını, jeosfer ve biyosfer kavramlarıyla birlikte bakınca, onu ötekilerden ya da herbirini ötekilerinden ayıran temel farklılıkları görür gibi oldum. Jeosferde (cansız doğada) nesneler arası ilişkilerin "nedensellik" ile yürütüldüğünü söyleyebiliriz. Biyosferde (canlılar dünyasında) nedensellik yanı sıra, nedenselliği aşar görünen (ya da karmaşık nedenselliklerin ürünü olan) ilişkiler görürüz. Biyosferin "akılsız" kesimindeki bu ilişkileri "işlevsellik" kavramıyla anlatabiliriz. Karaciğerin çalışmasını aksatan sarılığın, Hepatit-B bakterisinden, moleküler biyolojik düzeydeki biyokimyasal süreçlere dek açıklanabilen "nedenleri" vardır. Ama tüm bunların sonucunda, söz konusu hastalık, karaciğerin "işlevlerini" aksatmaktadır. İşlevsellik, bu nedenle, canlı doğadaki ilişkileri kavramada yararlı bir kavramdır.

Ben işlevselliği soranlara hep şöyle anlatırım. Evrimin bir noktasında tekhücrelilerden çokhücrelilere geçişi düşünün. Bir tekhücreliler kolonisi oluşmuş. Hepsi de aynı çevresel etkilere, aynı fiziksel kimyasal yasalara uyuyor. Ne var ki kolooninin dış yüzeyindeki hücreler, ışığa, ısıya, tuza içlerdekilerden daha fazla açıktır. Oysa içlerde ışığın ulaşamadığı tek hücreliler bile bulunabilir. Bu çevresel farklılıklardan dolayı ve gene nedensellikler nedeniyle, dıştaki hücrelerle içtekiler farklılaşır. Örneğin dıştakiler suyunu yitiren, yassı, çabuk ölüp çabuk çoğalan hücrelere (yani bir tür deriye) dönüşebilirler. Söz konusu farklılaşma bütün kolooninin zararına ise hücreler ölür, çoğalamaz, koloni dağılır. Yararınaysa, farklılaşan hücrelere (organlara) sahip çok hücreli bir yüksek canlı türü oluşur. Kuşkusuz biyolojik süreçler ve evrim bundan çok farklı ve bundan çok karmaşıktır. Bu, işlevselliği kavramamıza yardımcı olacak bir model yalnızca.

Biyosferin akıllı kesiminde (burada noosfer kavramı yardımımıza koşuyor), insan dünyasında, nedensellik, işlevsellik yanısıra "ereksellik" ilişkilerine tanık oluruz. Bu nasıl oluyor? Örneğin bir (dindar, idealist) insan, kendini madde dünyasından soyutlayıp, "mana aleminde" son noktalara ulaşmış olsun. Bir tepeye çıkıp, kollarını açıp "enel hak" diyerek sıçrasa tanrıya kavuşabileceğini düşünsün. Ve kendini boşluğa bıraksın. Nedensellik, kendisine bir taş parçasından farklı davranmayacaktır. Yerçekimi yasasının etkisinden kurtulamayıp, yere çakılacaktır. O zaman, kafasında açılan yaradan akan kan, yaralıyken duyduğu susuzluğa dayanamayıp içtiği suyun da hızlandırmasıyla, damarlarından boşalacaktır. Yüreği işlevini yerine getirme olanağı bulamayacaktır. Dolayısıyla, "uçma" ereği ve sonucu, bu olayda nedensellik kavramıyla açıklanabilir. Başka bazı olaylarda bu kadar kolay açıklanamaz.

Bir başka (materyalist, bilimsel) insanın da kendisini uçma isteğine (ereğine) kaptırdığını düşünelim. Cansız doğayı yadsımaya kalkmazsa, ondaki nedensellik ilişkilerini gözlemlerse, onları "yasa" düzeyinde kavrayabilirse, doğa ve fizik yasalarını teknolojiye uygulayıp, doğanın gidişini yönlendirip, kendini uçuracak bir araç yapabilir. Kendini yerçekiminden "kurtarabilir". Uçabilir, böylece ereğine ulaşabilir. Ereksel bir davranış göstermiştir. Bu örnekte, bir materyalist olarak, benim, uçma ereğini nedensellikle hatta işlevsellikle açıklamam kolay değil. Fizikten, kimyadan başlayıp, biyolojiye, moleküler biyolojiye dek giderek, beyinde uçma düşüncesi oluşurken doğan, bilimin daha tümünü açıklayamadığı beyin kimyası (nedensellik) ilişkilerini bir bir ortaya dökmem

olanaksız. Ereksellik kavramını kullanırım, olur biter. "İnsan, akılsız canlılardan farklı olarak, dış etkilere, edilgin nedensellikçi tepkiler yanısıra, etkin ereksel tepkiler gösteren bir varlıktır" der işin içinden çıkarım. İlgimi "ereksellik" olgusuna yöneltmem, daha iyiice bilmediğimiz beyin kimyasında düşünce üreten süreçler yerine, kavrama çabamı, simgeler, düşünceler, ilişkiler, duygular üzerinde yoğunlaştırmama götürecektir.

KAPALI KARMAŞIK NEDENSELLİK KUTULARI

O zaman, canlılarda, işlevsellik ve ereksellik ilişkilerinin yoğunlaştığı yerlerde (hücre çekirdeği içindeki DNA dünyasında ve kafatası içindeki simgeler arası etkileşim dünyasında) kapalı, karmaşık nedensellik paketlerinin bulunduğunu düşünebileceğim. Gerçekten, bir asit türünden başka bir şey olmayan (deoksiribo nükleikasit olan) DNA'nın molekül bağlarının kimya (kovalant bağ) yasalarıyla kurulup çözüldüğünü biliyoruz. Burası başlangıç noktası. Ama bir kopyalama, bir üreme ve bir başkalaşım (mutasyon) sürecinin yüzlerce, binlerce basamağını (daha) bilmiyoruz. Ne var ki sonucu biliyoruz: büyüme ya da üreme işlevi yerine getiriliyor. Veya bir (habis) mutasyonun canlının organlarının işlevlerini bozduğunu görüyoruz. Daha sı, bir (selim) mutasyonun bir canlıya olumlu bir işlev kazandırıp, evrime açılan kapıyı aralayabileceğini de biliyoruz. Öyleyse işlevselliği, canlılarda, nedenselliği yadsımayan, tersine, karmaşık bir nedensellikler kutusu (paketi) oluşturan türden bir ilişki olarak görebiliriz. Ve birçok biyolojik (ya da patalojik) olayı, nedensellikler parakendesine inmeden, toptancı bir tutumla "işlevsellik" kavramıyla açıklayabiliriz.

EREKSELLİĞİN İÇİNDEKİ NEDENSELLİK

Ereksselliğe gelelim. Bilim, hücrenin çekirdeğine girdi. DNA kutusu açıldı. Halta kutudaki bazı armağanları çıkarıp, yerine başka armağanlar koymaya başladı (Napolyon da, kiraz da vardı, ama doğa onları hiçbir zaman birleştirmemişti. İnsan birleştirip, napolyon kirazını, Pandora kutusuna, Pandora'nın çeyizi arasına koydu -bu ne demekse?). Ne var ki, beyin kutusu daha açılmadı, yakında açılacağı söyleniyor. Bu Pandora kutusu da açıldığında, kuşkusuz çok ilginç armağanlarla karşılaşacağız. Açıldığında, onda da, simgesel kodlara dönüşen ve simgesel kodlarla işleyen karmaşık biyokimyasal nedensellik ilişkileri paketleriyle karşılaşacağımızdan kuşkum yok gibi.

YARARLI SONUÇLAR VE ZARARLI SONUÇLAR

Görüldüğü gibi, noosfer kavramı da, onu jeosfer ve biyosfer kavramlarıyla birlikte ele alınca, işime geldi, düşünmeme yaradı. Jeosfer, biyosfer, noosfer kavramlarına koşut olarak nedensellik, işlevsellik, ereksellik kavramlarını yerleştirmeme yardımcı oldu.

Bunu yapmasaydım ne yapardım? canlılarda organların, beslenme, üreme, savunma gibi belli "amaçlara" hizmet için çalıştıklarını düşünürdüm. Söz konusu canlı, amaç (erek) üreten beyin organına sahip bir yüksek canlı değilse, bu amaçları organlarına, o canlıyı yaratan amaçlı bir varlığın yerleştirdiğini düşünürdüm. Bitkilerin, su, hava gibi cansız nesnelerin bile, canlı nesneleri yaşatma amacıyla yaratıldıklarını, böyle amaçlar taşıdıklarını düşünebilirdim. Maddede, canlıda, insanda, toplumda, tarihte olmak üzere, cansız doğadaki nedensellik, canlı doğadaki işlevsellik, akıllı doğadaki ereksellik ilişkilerini binbir çabayla, bir bir araştırmaya kalkmazdım. Onları yaradan tanrının ereğini (amacını) araştırarak kestirmeden anlamaya çalışırdım. Çabalarımı "varlığı" anlama yolundan saptırıp "yokluğu" anlama yoluna yöneltebilirdim. Böyle yapınca da emeklerime, düşünme çabalarıma yazık olurdu.

İnananlar da böyle yapmıyorlar mı? Onlara, inandıkları tanrılarının yaptıklarına öykünerek bizi yakmaya kalkmadıkları sürece kızmıyorum, acıyorum yalnızca.

Sarkaç

Önüm, arkam, sağım, solum: Kaos

Sinan BİLİKMEN (*)

Kaosun başladığı yerde klasik bilim biter. Doğa yasalarını bulmaya çalışan fizikçiler; doğada varolan, atmosferdeki karmaşa, denizlerdeki türbülans (türbülance, çalkantı), vahşi hayattaki popülasyon değişmeleri, beyin ve kalpteki titreşimler gibi düzensiz ve süreklilik gösteren ve birer bilmece olan olayları incelemeyi uzun zaman ihmal ettiler.

KAOS İNCELEMELERİ ARTIYOR

1970'lerde aralarında matematikçiler, fizikçiler, biyologlar ve kimyacılar olan birkaç bilimci, tümü de düzensizlik gösteren bazı doğa hareketleri arasındaki ilişkiyi bulmak için çalışmaya başladılar. Fizyologlar ise insan kalbinde oluşan kaosta hayret verici bir düzeni keşfettiler ki bu ani ve sebebi açıklanamayan ölümlerin nedeniydi. Ekologlar güve böceklerinin popülasyonundaki ani iniş ve çıkışları araştırmaya başladılar. Ekonomistler eski tahvil fiyatlarıyla ilgili verileri yeni bir tür analizle incelemeye aldılar. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan görüşler doğrudan doğruya bulutların şekli, yıldırımın gökyüzünde izlediği yol, kılcal damarların yayılma şekli ve yıldızların galaktik kümelenmesi gibi doğal olayların incelenmesine yansıdı. ABD'de Berkeley Üniversitesi'nde bir matematikçi "Dinamik Sistemler"in yeniden incelenmesi için küçük bir çalışma grubu kurdu. Princeton Üniversitesi'nde bir popülasyon biyologu bazı basit sistemlerde pusuya yatmış kompleks davranışların incelenmesine ön ayak oldu. IBM şirketi için çalışan bir geometrici karşılaştığı birtakım şekillere yeni bir isim arıyordu. Bir Fransız matematiksel fizikçi ise akışkanlardaki türbülansa sonsuz karmaşık bir soyutlamanın sebep olduğunu iddia etti ve bu olguyu *strange attractor* (tuhaf çekici) olarak adlandırdı.

1980'lere gelindiğinde kaos, bilimsel kurumların fabrikalarını yeniden yapılandıran hareketin kısa adı olmaya başladı. Kaosla ilgili konferans ve makalelerin sayısında büyük bir patlama yaşandı. Kaos ile ilgili araştırmalara daha fazla parasal kaynak ayrıldı. Belli başlı üniversite ve araştırma merkezlerinde bu konuya verilen ağırlık artırıldı.

HER TAŞIN ALTINDA KAOS

Kaos bilgisayarların kullanılmasında özel tekniklerin ve grafik görüntüleme yöntemlerinin geliştirilmesine yolaçarak, karmaşıklığın hassas yapısının resminin algılanmasını sağladı. Bu yeni bilim kendi dilini yarattı. Bilim gözlükleriyle bakıldığında kaosu her yerde görmek mümkündür. Tüten bir sigaranın dumanının ilginç bir şekilde yükselmesi, bayrağın şiddetli bir rüzgar altında ileri geri dalgalanması, bir musluktan eşit aralıklarla damlayan su damlacıklarının daha sonra gelişigüzel aralıklarla damlaması gibi...

Kaos hava akımlarının, uçuş halindeki bir uçağın, otoyolda kümelenmiş arabaların, borulardan akan petrolün davranışlarda da kendisini gösterir. Ortam ne olursa olsun bu tür davranışlar yeni bulunmuş kaotik yasalara uyar. Bu yeni akım, iş adamlarının sigorta konusunda aldıkları kararları, astronomların güneş sistemine bakış açılarını, politika teorisyenlerinin sürekli çatışmalara yolaçan gerginliklere karşı fikirlerinin değişmesine yolaçmıştır.

Kaos çeşitli disiplinler arasındaki bariyerleri kırar. Çünkü kaos, sistemlerin global tabiatını inceleyen bir bilimdir. Birbirinden çok farklı alanlardan düşünürleri bir araya getirmiştir. Günümüzden yaklaşık onbeş yıl önce, bilim hızla birbirinden soyutlanan ayrı yollarda ilerlemeye başlamıştı, fakat kaos bu durumu tersine çevirerek bilimin tekrar evrensel olmasını sağlamıştır. Bu kapsamda kaos, karmaşıklığın evrensel bir davranış olduğu hakkında çok kuvvetli ve kesin iddialarda bulunur. Kaos, bilimi ile uğraşanlar, sistemleri meydana getiren ufak yapı taşları yerine sistemi bir bütün olürük analiz etmeyi yeğlerler.

Bu yeni bilim akımının ateşli savunucuları 20. yüzyıl biliminin gelecekte üç boyutuyla, relativite (görecelik kuramı), kuvantum mekaniği ve kaos ile hatırlanacağını öne sürmektedirler. Bunlara göre kaos, yüzyılımızın temel bilimlerdeki en büyük devrimini yaratmıştır. İlk iki devrimde olduğu gibi kaos da Newton fiziği ilkelerini çok etkilemiştir. Fizikçilerin söylediği gibi, "Relativite Newton'un 'mutlak yer ve zaman' illüzyonunu, kuvantum teorisi Newton'un rüyası olan 'kontrol edilebilir ölçme' işlevini ve kaos Laplasyen fantazi olan 'kararlı bir şekilde önceden tahmin' olgusunu elimine etmiştir".

'BASİT SİSTEM' DEYİP GEÇME

Bu üç devrimden birisi olan kaos kuramı, gördüğümüz ve dokunduğumuz evrene ve insan boyutunda nesnelere uygulanır. Günlük hayatta karşılaştığımız olaylar ve dünyamızın görünen gerçek resminin sorgulanması, hedefleri arasındadır. Her zaman açıkça ifade edilmese de, günümüzde, teorik fizikçilerin insanların gerçek dünyadaki olayları algılaması hedeflerinden uzaklaştıkları kanısı yaygındır.

20. yüzyılda, parçacık fiziği maddenin yapıtaşlarını daha yüksek enerjilerde, daha küçük boyutlarda ve daha kısa zaman aralıklarında araştırmasıyla ön plana geçerek doğanın temel kuvvetleri ile evrenin başlangıcı hakkında bazı teorilerin ortaya atılmasına neden oldu. Fakat kimi genç fizikçiler, fiziğin bu doğrultuda ilerlemesinden pek memnun değildiler. Çünkü girilen yolda çok yavaş ilerleniyordu ve geliştirilen teoriler üstüste yığılarak içinden çıkılmaz bir hale gelmekteydi. Kaosun bu aşamada ön plana çıkmasıyla genç fizikçiler, bütün fiziğin değişim yönünde yol almakta olduğunu gördüler. Bu fizikçiler arasında fiziğin çok uzun bir zaman, yüksek enerjili parçacıklar ve kuvantum mekaniğinin gösterişli ve parıltılı soyutlamalarının etkisinde kaldığı kanaati yaygındı.

Ünlü fizikçi ve kozmolog Stephan Hawking'in 1980 yılında vermiş olduğu "Teorik Fiziğin Sonu Yakın mı?" başlıklı konferansında söylediği şu sözler önemlidir: "Güncel hayatta karşılaştığımız olayları idare eden fiziksel yasaları zaten biliyoruz... Bu, teorik fizik sayesinde olmuştur. Fakat şimdi, çok büyük makinalar kullanarak ve çok büyük paralar harcayarak tasarladığımız, sonuçlarını önceden kestiremediğimiz deneylerin gerçekleştirilmesine yolaçmaktadır." Hawking, doğa yasalarının parçacık fiziği ile anlaşılmasının, bu yasaların basit sistemlere uygulanabilirliği sorusunu cevapsız bıraktığının farkındaydı.

Atom bombasından transistörün keşfine kadar fizikte olan gelişmeler 20. yüzyıla damgasını vurdu, fakat uzman olmayan kişilerin dünyayı anlamasına yardım edebilecek yeni bir kuramsal fikir, parçacık fizikçileri tarafından ortaya konamadı. Kaos devrimi yaygınlaştıkça, fizikçiler insan boyutundaki olayları incelemeye başlamakta hiç de zorlanmadılar. Galaksiler yerine bulutlara bakmaya başladılar. Araştırmalarını çok hızlı ve parlak olan Cray süper bilgisayarları yanısıra mütevazi Macintosh bilgisayarlarıyla da yapmaya başladılar. Çok basit görünen sistemlerin bile, oldukça zor, önceden sezinleme problemleri yaratabileceğini gördüler. Böyle sistemlerde ancak spontan olarak bir düzenliliğin meydana geldiği ve kaos ile düzenliliğin birlikte, birarada olabilecekleri anlaşıldı. Sadece yeni bir bilim kaos; tek bir su molekülünün, tek bir kalp dokusu hücresinin, tek bir nöronun davranışı ile, bunların milyarlarcasının davranışı hakkındaki bilgi denizinin geçilmesini gerçekleştirebilirdi.

KELEBEK ETKİSİ

Bir şelalenin düştüğü yerde oluşan iki köpük parçasının su üzerinde beraberce hareketini ele alalım: Bu köpüklerin, şelalenin en üst noktasında bulundukları sırada birbirlerine ne kadar yakın olduklarını tahmin edebilir miyiz? Tabii ki hayırl Standart fizik kurallarına göre "tanrı" bu su moleküllerini masa altında karıştırmış olabilirl Geleneksel olarak fizikçiler, kompleks (karmaşık) sonuçlar elde ettiklerinde, bunların nedenlerinin de kompleks olduğu kanısındadırlar. Fakat bir sistemdeki girdi ve çıktılar (*input-output*) arasındaki ilişkinin gelişigüzel (rastgele) olduğunu gözlediklerinde gerçekçi kuramlara da rastgeleliği sokmaları gerektiğini anladılar. "Girdi"deki çok ufak değişimlerin "çıktı"da çok büyük ve farklı değişimlere yolaçabileceği görüldü. Matematikte bu olgu "başlangıç şartlarına çok duyarlılık" olarak adlandırılıyor. Atmosfer olayları ile ilgili olarak verilen "Kelebek Etkisi" (*Butterfly Effect*)- Pekin'de bir kelebeğin kanatlarını çırpmasının bir ay sonra New York'da bir kasırgaya sebep olması- çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Genç fizikçi ve matematikçiler kaos devriminin başlangıcını işte bu "kelebek etkisi"ne bağlamaktadırlar.

Evreni algılayışımızda yeni ufuklar açan kaos ve etrafımızı çevreleyen kaotik olaylar üzerine değişik konuları, önümüzdeki sayılarda *Sarkaç*'ımızla bu sayfalara taşımayı sürdüreceğiz.

(*) Prof. Dr., ODTÜ Fizik Bölümü

Astrolojinin sosyolojisi

Rennan PEKÜNLÜ (•)

Yalnız kaldığınız bir zamanda astronomi ve astroloji sözcüklerini birkaç kez arka arkaya yineleyin. Astroloji sözcüğünün daha "çekici" daha "gizemli" olduğunu hemen duyumsayacaksınız! Bu deneyi yaparken, hele arka planda çalan müzik B.B. King veya John Lee Hooker'ın blues türü, Ravi Shankar'ın mistik sitarından dökülen ezgiler veya "baba" Müslüm'ün ağdalı nağmeleriyle dolu arabeskiyse astrolojinin gizemi daha da ön plana çıkacak ve siz tüm yaratıcılığınızın gizilgücü olan kuşkuculuğunuzu, bilmek arzunuzu boşlayıp, inanmanın, körü körüne inanmanın kangren edici tuzağına basacaksınız!

ASTROLOJİ: EMEĞİNE YABANCILAŞAN İNSANIN ÖYKÜSÜ

Amacım bu tür müzikleri yermek ya da bunların bir üstünlük sıralamasını yapmak değil. Blues da, Ravi Shankar'ın müziği de, arabesk de ruhsal olarak çökmüş, yaşamsal beklentilerini geçici olarak veya kökten yitirmiş olan pamuk tarlasındaki köle zencilerin, karnı açlıktan guruldarken etli butlu (veya kerkenez gibi sıska!) ineklere kutsal yaratık gözüyle bakan Hintli dostumun; tutmayı henüz öğrendiği kalemiyle üç beş sözcükten oluşan bir tümce yazma zevkini tatmadan o minicik ellerine tutuşturulan ingiliz anahtarıyla makinelerin en yağlı ve en tehlikeli bölgelerini temizleyip onarma görevi yüklenmiş Mehmet'ler, Ali'ler, Hüseyin'ler, kısacası emeği barbarca sömürülen tüm insanların ezgileridir. Blues da, Ravi Shankar da, Müslüm de dinliyoruz. İnsanın yarattığı, insan için yaratılan hiçbir şeye yabancılık duyamayız. Bu ezgiler, emeğine, yaratıcılığına *yabancılaştırılan* insanların ezgileridir. Dünyanın bugün içinde yaşadığı sosyo-ekonomik sistemlerde bu yabancılaşmayı yaşamayan bir birey bulmak imkansız değilse bile oldukça zordur. İşte kendini astrolojiye, fallara kapturan insanın öyküsü, öztünde emeğine iyiden iyiye yabancılaşan insanın öyküsüdür.

"ENTELEKT EL MUTSUZLUK" MU ASTROLOJİK "HUZUR" MU?

Darwin, hayvanlar aleminden "kaçtığımız"ı ileri sürdü. Bu görüş, oldukça güçlü kanıtlarla desteklendi, destekleniyor. Dedelerimiz ağaçtan inmiş ve geri dönmeyi "unutmuşlar"! Zamanla da, hayvanlar aleminde tanımadıkları şeylerle, düşünsel etkinliklerle tanışmışlar. Sonra *bazılarımız* ağaca geri dönme unutkanlığının faturasını düşünsel etkinlik alanında tattığı "acılarla" ödemeye başlarken, *bazılarımızın* ise hiç böyle bir sorunu olmamış! Herbir bireye değişik oranlarda 1) bilmek; 2) bilmemek ama inanmak gereksinimleri çökmüş. Birinci tür bireyler *entelektüel mutsuzluğu*, ikinci tür bireylerse tanrısal, tarotsal ve astrolojik *huzuru* yakalamış! Neden - sonuç ilişkilerinin sonsuz halkalı zincirini incelemenin vermiş olduğu o *entelektüel mutsuzluğun* çekiciliğine kapılan kuşkucular, yani *inanmak* değil *bilmek* isteyenler ya bilim dünyasının ham, giderek de işlenmiş maddesini oluşturuyor ya da bu bilim dünyasının etkin destekçileri oluyor. Ancak canalıcı sorun, *inanmak* isteyenlere karşı takınılacak tavırda yatmaktadır. "Bırakalım, onlar mutlu... tanrısal, tarotsal ve astrolojik huzuru bulmuşlar" biçiminden bir yaklaşım mı gösterelim, yoksa üyesi olduğumuz *entelektüel mutsuzlar* topluluğuna kazanmaya mı çalışalım? Kuşkusuz ikinci yol; ama "sadizmimizden" dolayı değil, bilmeyi öğretmek dürtüsünden dolayı ikinci yol!

RÜZGAR FIRILDAĞI İZLEYEN BAYAN ARİSTOLAR!

Tabanı olmayan tüm bilimsel ve dinsel otoriteye başkaldırı bayrağı çoktan açıldı. 17. yüzyıl öncesinde "gerçeklerin" doğrulanması kişinin bağımsız gözlemiyle değil, o konuda "yetkin" olan dinsel veya bilimsel otoriteye başvurmasıyla olurdu. Eğer kendi bağımsız gözlemlerinizi yapmayı bilmiyorsanız, ya örneğin Aristo gibi saçmalarsınız ya onun saçmalıklarına inanırsınız ya da en kötüsü, kendi saçmalıklarınıza kendiniz inanmaya başlarsınız. Bertrand Russell'ın aktardığına göre Aristo, kadınların erkeklerden daha az dişe sahip olduğunu savunurmuş; ama iki kez evlenmiş olmasına karşın karılarının ağzına bir kez olsun bakmamış! Daha komiği... yine Aristo, rüzgar tuzeyden eserken ana rahmine düşen çocukların daha sağlıklı olacağını savunurmuş. Bu saçmalığı Russell: "Her akşam yatağa gitmeden önce dışarıya koşturup rüzgar fırıldağını izleyen bayan Aristoları düşleyebiliyor musunuz?" biçiminde dramatize ediyor.

Çok tanrılı dinlerin baskın olduğu toplumlarda kişilerin *bilmeme ama inanma* isteği daha ağır bastığından astrolojiye olan inanç doruk noktasındaydı. Hıristiyanlığın çok tanrıları tek tanrıya indirmesiyle birlikte kilise astrolojiyi yasakladı. Ancak bu, bilimsel bir gerekçeye dayanmayan, "yazgıya" boyun eğmeye neden olduğu için dayatılan bir yasaklamaydı. Astrolojiye karşı ilk kez bilimsel bir savla karşı çıkan kişi, Hıristiyanlığın erken dönemlerinde yaşamış olan azizlerden St. Augustine'dir. Çok tanrılı bir kuşkucudan alıntı yapan St. Augustine, ikizlerin genel olarak ayrı meslekler seçtiğini, oysa ki astrolojiye göre böyle olmaması gerektiği savını ileriye sürmüştür.

Rönesans dönemine geldiğimizdeyse, "aydınların" astrolojiye karşı komik bir tepkisini gözlüyoruz. Kilise baskısından kurtulmuş ve özgür düşünmenin tadına varmaya çalışan "özgür düşünürler", astrolojiye sahip çıkmaya başlıyorlar! Çünkü, eğer kilise astrolojiyi yasakladıysa astroloji doğruyu söylüyor olmalıydı! Rönesans döneminin özgür düşünürleri de tıpkı karşıtları gibi, gözlenebilir gerçeklere ve gerçeklerin gözlenmesine sarılmada beceriksiz kalmışlardı.

TOPLUMBİLİM İLE EVRENBİLİM ARASINDAKİ İLİŞKİ

İnsanın düşünsel etkinliklerinin yukarıda sözünü ettiğimiz iki temel gereksinimi, *bilmek* ve *bilmemek ama inanmak* aslında evrene ilişkin bilgilenme sürecinde kullanılan iki yöntemin insan bilincindeki yansımalarıdır. Bunlardan biri, geniş bir bilimadamları topluluğunun seçimi olan, gözlem ve deneylerden başlayarak matematiksel tümdengelimi de kullanarak bilgilenme, diğeriyse salt usa vurma, salt matematiksel "güzellik" ve gözlem ve deneylere duyulan nefretle bilgilenme sürecidir. İkinci gruptaki bilimadamları, komik ama, evrenin hangi koşullar altında nasıl davranacağını açıklayacağı yerde, nasıl olması gerektiğini dayatır!

Heriki yöntem de binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir ve evren üzerine yapılan çalışmalara ağırlıklarını dönüşümlü olarak duyumsatmışlardır. Bilgilenme sürecinin kozmik sarkacı bir bilimsel yana bir de kurgusal ve tanrısal yana savrulup durmuştur. Günümüzde sarkacın ucu kurgusal yandadır. Bunun sonucunda astrolojiye sığınan insan sayısında büyük bir artış gözlenmektedir. Ne yazık ki, bilim adam-

Ortaçağ'dan kalma astrolojik gravürler

Güneş

Ay

Mars

Venüs

Ünlü kahin Nostradamus

larının çoğunda da benzer olumsuz gelişmeler sürmektedir. Görevi kuşku duymak olan bilimadamları da inanmanın verdiği "huzuru" aramaya başladılar. Özellikle evrenbilim, evreni yoktan yaratan düşüncelerin, cirit attığı bir düşünsel etkinlik alanına dönüşmüştür. Astrolojiye sığınan insan sayısındaki "patlamayı", evrenbilimdeki olumsuz gelişmeleri anlayabilmek için, adı geçen iki yöntemin tarihini anlamalıyız. Bu tarih yalnızca evrenbilimin ya da bilimin tarihini değil, topluma ilişkin tüm değerlerin tarihini içerir. Bilimsel düşüncelerle toplumsal düşüncelerin karşılıklı etkileşimi oldukça kuvvetlidir. Topluma ilişkin düşüncelerimiz evrene ilişkin düşüncelerimizi etkilediği gibi tersi de kaçınılmazdır. Ayrıca bu etkileşim yalnızca düşünceler dünyasıyla kısıtlanmış bir etkileşim değildir. Bir toplumun sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yapıları insanların düşünce dokusunun oluşmasına büyük etkiler yaptığı gibi, bilimsel düşünce de teknolojiye yaptığı katkılarla ekonomik ve toplumsal evrimin akışını değiştirir. Böylesi derin bir etkileşimi anlayabilecek denli derin olmayan bazı "kısa" astrolog-büyücüler, Türkiye'deki bilim adamlarını "halkın vergileriyle geçinen asalaklar" olarak tanımlama kısalığını yapabiliyor.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumun evrimiyle evrenbilimin evrimi içiçe geçmiş bir biçimde birbirini etkileyerek süregidiyor. Eğer bu etkileşimi anlayamazsak, bazı düşüncelerin nasıl doğduğu, ön plana çıktığı, bırakıldığı, gözlemlerle açıkça çeliştiği halde niçin hâlâ baskın görüş olma ayrıcalığını sürdürdüğü bir gız olarak kalır.

Büyük Patlamanın geri planda kaldığı 1957-1964 döneminin aynı zamanda savaş sonrası iyileşmenin en canlı bir biçimde geliştiği ve ilerlemeye olan inancın yeniden canlandığı bir dönem olması kesinlikle raslantı değildir. Diğer yandan, Büyük Patlamanın 1970'li yıllarda yaşadığı altın çağ, savaş sonrası büyümenin sona erdiği ve kötümserliğin yayılmaya başladığı dönemdir. 1970'li yıllar ilerlerken doğudan batıya tüm dünyayı saran ekonomik sorunlar giderek daha da belirginleşiyordu. Daha önce de olduğu gibi, yeni pazarlar doyuma ulaşmış, ücretler ve yaşam standartları üzerine gelen baskılar tüm dünyada artmıştı. Diğer yandan da sanayiciler kâr düzeylerini artırmak ya da en azından korumak için çaba gösteriyorlardı.

Büyümedeki durgunluk kendini duyurmaya başlar başlamaz bu durumun kaçınılmazlığını haklı çıkarmaya çalışan toplumsal düşünceler yayılmaya başladı. Roma Klubü 1968 yılında sanayicileri ve üniversite öğretim elemanlarını biraraya getirerek "sıfır büyüme hızı" düşüncesinin çığırtkanlığını yaptı: "Dünya sınırlı; evren ölüme doğru gidiyor; yaşam düzeyini yükseltmek olası değil" biçiminden kötümser görüşler yayıldı. Ard arda gelen iki petrol krizi, sınırlı doğal kaynaklarımızın tükeneceği yolundaki bir uyarı olarak yorumlandı.

WALL STREET SPEKÜLATÖRLERİ İLE EVRENBİLİM SPEKÜLATÖRLERİ

Toplumsal ideolojiyle evrenbilim arasındaki etkileşime bu yüzyıldan verebileceğimiz en iyi örnek, belki de, 1980'li yıllarda geliştirilen "enflasyonist evren"dir. 1980 yılı, Amerika ve diğer ülkelerde tutucu yönetimlerin yönetime gelişini simgeler. Bu tarih yaygın olan kötümserliğin sonu ve spekülasyona dayalı genişlemenin başlangıcı oluyordu. Yüzyıllımızın gördüğü en kötü parasal enflasyon tepe noktasına tırmanırken Alan Guth da evrensel enflasyon düşüncesine ulaştı. Guth, evrenin "beleş bir ziyafet" olduğu görüşüne ulaşırken Amerikan ekonomisi de kendi dev beleş ziyafetine başlıyordu: Üretim durgun bir döneme girerken Amerikan ekonomisinin varlıklı katılımcıları da spekülasyon döneminin meyvelerini topluyordu.

Para dünyasında kazanılan servetler borç kulelcri üzerine kuruluyordu. Şirket satın almak isteyen bir spekülatör bankadan 4 milyar borç alıyor, onu başka bir spekülatöre 5 milyar dolara satıyor; ikinci spekülatör de şirketi parçalarına ayırıp 6 milyar dolara elden çıkarıyordu. Bunların tümü borç paralarla yapılıyordu. Bu çılgınlığın sonunda hem ABD hem de tüm dünyada gerçek yaşam standardı düşmüştür. Aynı senaryo bugün Türkiye'de yaşanmaktadır.

Evrenbilimin küçük ölçekli spekülatörleri, kuşkusuz bilinçsiz bir biçimde Wall Street'in büyük ölçekli spekülatörlerine öykünüyordu. Ancak diğer dönemlerde olduğu gibi toplumun baskın düşünce ve görüşleri evrenbilime de sızıyordu. Toplumun en varlıklı üyeleri tek bir fabrika veya işletme üretmeksizin salt bankerlik ve borsa cambazlığıyla milyarlarca dolar kazanabildiğine göre, gerçekle hiçbir ilişkisi olmayan kuramlarla bilimsel saygınlık kazanmak da tuhaf karşılanmamalıydı! Eğer parasal spekülasyon kulesi borç üzerine kurulabiliyorsa, benzer şekilde, evrenbilim spekülasyonları kulesi de gelecekte yapılacak olan deneylerin kuramı doğrulayacağı sözü üzerine kurulabilirdi!

Bugün teknolojinin yavaşlamış olması dolaysız bir biçimde parasal spekülasyonun büyümesine bağlıdır. Dünya pazarlarının bugün olduğu gibi doyuma ulaşması demek spekülasyon yoluyla kazanmanın üretim yoluyla kazanmaktan daha kolay olması anlamına gelir. Teknolojik gelişmelerin yavaşlamasıyla birlikte zarar gören ilk dal, bulguları anlık kullanım alanı bulamayan temel bilimlerdir. Bugün evrenbilim ve parçacık fiziği veya yüksek enerji fiziği, bilimle teknoloji, kuramla insan gelişmesi arasındaki ilişkinin hemen hemen tamamen koptuğu bir alandır. İşte tam bu aşamada, toplumdaki durgunluk, bilim alanında matematiksel kurguların, toplumsal alanda da tarot, astroloji ve fal gibi safsataların geri dönmesine, temel sorunlarla uğraşmak yerine spekülasyon ve umut "tacirliğiyle" uğraşılmasına neden olur.

KETO'NUN, MEMİŞ'İN YAPTIKLARI NEDİR Kİ?

Astrologların, astrolojiye inananların üzerine fazla gitmeye gerek yok! Çekince orada değil; kuşku alanına sızan inançtadır! Büyük Patlamacıların evren modeline bir göz atın: *hiç yoktan yaratılan, mükemmelliği geçmişte olan ve kaçınılmaz sona doğru bozulan sonlu bir evren. Evreni oluşturan kusursuz ilkeler yalnızca dinsel ve bilimsel otoritenin usunca, gözlemlerden bağımsız olarak bilinebilir.* Bu tür evrensel kurgular toplumsal kriz ve gerilemenin derinleştiği dönemlerde ortaya çıkar; düşünceyle eylem, kafa emeğiyle kol emeği, yönetenle yönetilen arasında uçurum yaratır. Bu uçurum, toplumu felce uğratan yazgıcı bir kötümserliğin üremesine neden olur.

Diğer yanda, Galileo ve Kepler'in bilimsel yöntemini kullanan, deney ve gözlemlere dayalı bir evren görüşü vardır. Bu görüşün savunucuları *sonsuz zaman aralığında evrim geçiren uzayda sonsuz olan bir evrenden sözetmektedir. Evreni çalışmanın tek ve sağlıklı yolu gözlemdir. Bilimde son yanıt veya son otorite yoktur.* Düşünceyle eylemi, kuramla gözlemi birleştiren bu yaklaşım, toplumsal değişimlere neden olan bir silah olduğunu çağlar boyunca göstermiştir. Bilim geleneklere değil, gözlemlere inanılması gerektiğinde ayak diretir. Bu ayak direyiş bilimle otorite arasındaki en keskin savaştır. Evrendeki ilerleme ve evrim düşüncesinin Yer'deki toplumsal ilerleme düşüncesiyle bağı daima olmuştur. Para, arsa, tahvil, hisse senedi spekülasyonları yanında astroloji spekülasyonu nedir ki? Heeeç! Eğer *Heisenberg belirsizlik ilkesi* evrenin hiç yoktan varolmasının temelini oluşturabiliyorsa, niçin Keto, Kısa, Memiş medyumlar da astrolojik spekülasyonlarla hiç yoktan varlık yapamasınlar?!

(*) Dr., Ege Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü

öğretmen dünyası

"Öğretmen İmecesinin 15 Yıllık Ürünü"

Başyazı	Hoş Geldin Yavrum
Temsilcilerimizden	
Ahmet İnce	Eğitim Emekçilerinin Sendikal Birliği
İhsan Şahbudak	Eğitim Emekçileri Birlikte Mücadeleye Giderken
E. Bünyamin Duralı	Asi Sevda (Şiir)
Yard. Doç. Dr. Şükran Kılbaş	Eğitsel Çalışma Dayanakları
Dr. Ali Demir	Fransa'da Eğitim
Kemal Köksal	Unutur muyum (Şiir)
Kadir Tan	Okuma
Şemseddin Koçak	MEB Teftiş Kurulu Tüzüğü
Ferhat İşlek	Sevdalı Yaşam (Şiir)
Faruk Güçlü	Yıkılan İlk Köy Kütüphanesi
Adil G. Vahaboğlu	Okullarda Dayak Olayları
Ahmet Akgül	Sevmeden Dokunamam (Şiir)
Yusuf Solmaz	Böyle Yöneticilerle Bir Yere Gidilemez
Fatma Ayparlar	Sıradan Bir Düş (Öykü)
Recai Şeyhoğlu	Debil Sorunu
Hasan Güleryüz	Eğitimde Amaçların Aşamalı Sıralanışı
	Duydunuz mu?
Mustafa Yaka	Türkiye'de Eğitimin Çıkmazı
Ali Türkseven	Meslek Dergilerinde
O. Nuri Poyrazoğlu	Öğretmenin Kitaplığı
Savaş Yalçın	Ezilenlerin Pedagojisi (Tanıtı)
	Kısa Kısa
Musa Şen	Ayın Aynası

Sürdürüm Koşulları: 6Aylık 130.000 TL, Yıllık 250.000 TL
Posta Çeki Hesabı: 524189 (Zeki Sarıhan adına)
Yazışma Adresi: Selanik Cad. SSK İşhanı A Blok Kat:8 No: 512
Yenişehir/ANKARA
Tel: 433 12 83 Fax: 433 12 83

EYLÜL SAYISI ÇIKTI

Erkek ütopyalarında kadının adı yok!

Işık SONER

Platon'dan Sir Thomas More'a, Campanella'dan Bacon'a tüm devlet ütopyalarında da, rönesans sonrası ütopyalarda da kadının toplum içindeki konumu sanki ütopya dışı bırakılmış. Bu erkek ütopya yazarları, içinde yaşadıkları toplumları kendi (erkek) pencerelerinden eleştirerek alternatif devlet ve toplum projeleri geliştirmişler. O sınır tanımayan düşlerinin kanatları, sıra cinsiyetçi ilişkilere ve kadının rolüne gelince adeta kırılıyor. Uçmanın son bulduğu nokta.

Özel mülkiyetin, rekabet ve kıskançlığın, bireyciliğin bilinmediği, kardeşlik, eşitlik ve iç barışın egemen olduğu bu ütopyaları kadın açısından irdeleyince cinsiyetleri de belirginleşiyor: Erkek ütopyaları. Kadın cephesinde pek yeni bir şey yok. Düşlenen bütün güzellikler erkek merkezli.

DEVLET'DE YÖNETİCİ KADINLAR

Platon, geleneksel cinsiyetçi işbölümünü biyoloji ile açıklamayı reddeden ilk düşünür. Dişi köpeklerin hem yavrularını besleyip hem de ava katıldıklarını ve bekçilik görevlerini üstlendiklerini örnek göstererek, kadınla erkek arasında var olan işbölümünün doğurganlığa bağlanmasının, insan toplumlarının ürettiği bir yapaylık olduğunu öne sürer. Platon'a göre, kadınla erkek arasında yaradılıştan gelen tek fark, "kadının doğurması, erkeğin de tohum salması"ndan ibarettir. Yoksa yaradılıştan her iki cinste de aynı güç vardır. Kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir. Görevler erkeğe de kadına da açık olmalıdır ve görev dağılımında her iki cins için aynı ölçütler kullanılmalıdır. Belirleyici olan, kişisel yeteneklerdir. Ve Platon'a göre, doğa yasalarına uygun olan, bu yaklaşımdır.

Platon'un Devlet'inde yönetici sınıfın kadın ve erkekleri "eşit"tir. Kadınlar da bekçilik görevleri üstlenebilir ve savaşçı olabilirler. Bunun için kadın ve erkek aynı eğitimi görecektir.

Bireylerin ve toplumun tüm yaşamını Devlet düzenleyecektir. Bireyin birincil görevi devleti güçlendirmektir. Kadınlar da kendilerine düşeni yapmalıdır. Platon, bekçi kadınların devlete daha iyi hizmet edebilmek için ev işi ve çocuk bakımı gibi yüklerden kurtarılmalarını öngörür. Kadın ve erkeklerden oluşan özel kurul, yöneticilerin çocuklarını kreş ve yuvalara yerleştirecektir. Anne bebeğini emzirmek için kreşe gidecektir ve çocuğuyla ilişkisi bununla sınırlı olacaktır.

Platon'un Devlet'inde bireysel aşka yer yoktur. Önemli olan, devletin geleceğini güvence altına alan seçkin yeni kuşaklar yetiştirmek. Devlet, bekçilerin en iyilerinin birbirleriyle çiftleşmesini sağlar. "Soy ve cinsleri en iyi olan delikanlı ve genç kızlar" düğün-dernekle evlendirilir ve bu evlilik "iyi cins, soylu çocuk" doğana dek sürer. Düğünsüz, yani devletin onayı olmaksızın doğan çocuklar "piç" sayılır ve yönetici sınıfa giremez.

Devlet'te bireysel aşk ancak "çocuk yapma çağı" dışında ve ürememe koşuluyla serbesttir. Üreme çağı kadınlarda yirmi ile kırk, erkeklerde yirmi beş ile elli beş yaşları arasında. Daha genç ve yaşlıların çocuk yapması dine ve devlete karşı işlenmiş ağır bir suç.

Kadın "dostlar arasında ortak denen şeylerden biri". Devlet bekçilerinin özel mülk edinmesi, ayrıcalık sahibi olması kesinlikle yasaktır. Mal, kadın ve çocuk üzerinde ortaklaşmacılık vardır.

Savaşta ve başka işlerde yararlılık gösteren gençler, "kadınlarla daha çok yatma hakkı" ile ödüllendirilir.

Biyolojik farklılıkların cinsiyetçi işbölümüyle noktalanmasını reddederek kadına politik düzlemde erkekle eşit bir yer öneren Platon, bu bağlamda kuşkusuz çağının çok ilerisinde bir düşünür. Ondan etkilenen birçok düşünürün onu bu noktada aşmak bir yana yakalayamadıkları da bir gerçek. Yine de, Platon'un Devlet'inde kadının cinsel bir meta ve nesne olma konumu özünde sürüyor.

UTOPIALILAR TANRIYA "BABA" DERLER

Thomas More, Utopia'da Platon'dan hayli etkilenmiş ama kadının toplum içindeki yeri konusunda ondan çok daha geri bir konuma saplanmış. Kadınlar Utopia'da geleneksel rollere hapsolmuş konumlarını sürdürürler. Çocuk doğurmak, çocukların, kocalarının ve ailenin bakımı asli görevleridir.

More'un Utopia ülkesinde toplum hiyerarşik bir yapılanmaya sahip: Köleler, yurttaşlar, philarch denilen grup başkanları ve politik yetkileri olmasa da toplumun en seçkinleri olarak görülen, "ahlak yargıçları" rahipler.

Utopia'da cinsler arasında da hiyerarşi vardır. Kadınla erkeğin eşitliği bazı alanlarla sınırlıdır. "Kadın erkek bütün Utopialılar usta birer tarımcı olmak zorundadırlar" ama her nedense çocuklar tarımı okulda erkeklerden öğrenirler!

Thomas More da kadının doğuştan güçsüzlüğü tezine takılmış? "Kadınlar, güçsüz oldukları için yün ve keten işlerinde çalışırlar daha çok. Zor işleri erkekler görür." Kadınlar bazen savaş talimi de yapabilirler. Orduya katılabilirler; kocalarıyla birlikte olmak koşuluyla.

Kadınlar önderlik rolleri üstlenemezler. Kadınların otuz ailelik grupların yöneticisi philarch ve üç yüz ailenin yöneticisi baş philarch olup olmadıkları açıkça belirtilmiyor ama bütün kitap boyunca "philarch ve karısı"ndan söz ediliyor. Bir kadının rahip seçilebilmesi için ya dul ya yaşlı olması gerekir.

Utopia toplumunun temelini aile oluşturur. Bu aile, bildiğimiz geleneksel, erkek egemen, hiyerarşik büyük ailedir. "Aileyi en yaşlı erkek yönetir. Kadınlar kocalarına, çocuklar ana babalarına, gençler yaşlılara hizmet eder." Kadın evlenince kocasının evine taşınır. "Kocalar karılarını, ana babalar da çocuklarını yola getirmek için gereken yaparlar." "Son bayram günleri tapınağa gitmeden önce kadınlar kocalarının, çocuklar ana babalarının ayaklarına kapanır af dilerler."

Thomas More analık rolünü, hiç sorgulamaksızın Utopia'da sürdürür. Platon'un ortak çocuk yuvalarından esinlenmez. Her ana kendi çocuğunu emzirir. Çocuk bakımı bütünüyle kadının görevidir. Bu nedenle, ortak yemekhanede kadın masanın ucunda oturur; çocuğuyla ilgilenmesi gerekirse kimseyi rahatsız etmeden masadan kalkabilsin diye. Utopia'da yemek işi halkevlerinde ortakça çözülür ama yemekleri pişirme görevini sırayla kadınlar üstlenmek zorundadır.

Özel mülkiyet olmadığı halde Utopia'da tek eşlilik çok kesin bir kuraldır. Bu kural çiğneyen köleliğe mahkûm edilir. Evlilik kural olarak ancak ölümle sona erer. Ancak başka bir kişiyle ilişki ya da eşlerden birinin "dayanılamayacak derecede huysuzluğu" boşanma nedeni olabilir. Bu durumda "suçlu eş" toplumda tüm itibarını yitirdiği gibi yaşamının sonuna kadar bir daha evlenemez.

Utopia'nın en çekici yanı belki de fuhşun olmaması. Tek eşlilik Utopia'da erkekler için de çok kesin bir kural çünkü.

Thomas More, Utopia'da yurttaşlar arasında eşitliği, ortak zenginliğin yurttaşlar arasında eşit ve adil dağıtıldığını sık sık vurgular. Bu eşitlik aslında erkek yurttaşlar arasındaki eşitliktir. Utopialıların büyük çoğunluğu ve en akıllıları bir tek Tanrı'ya inanırlar ve bu Tanrı'ya Baba derler.

KISIR KADIN "ORTA MALI"

Campanella'ya göre bütün kötülüklerin kaynağı bencilliktir. "İnsanın bir evi, bir karısı, kendi çocukları oldu mu, mal mülk derdine düşer. Bencillik bundan doğar... Güneş ülkeliler, bencilliğin amacını ortadan kaldırmakla onu yok etmişler ve yerine ortak yaşama sevgisini koymuşlardır." Güneş ülkesinde her şey devlet ve genel yarar içindir. Mal-mülk ortaktır. Kadınlar da.

Güneş ülkesinde üremeden bağımsız bireysel aşka yer yoktur. Cinsel ilişkinin tek amacı vardır: "Kusursuz bir soy yetiştirmek." Üreme işlerinden sorumlu olan Mor (Sevgi), boylu poslu güzel kadınların iriyarı güçlü erkeklerle, sıska kadınların ise şişman erkeklerle birleşmesini sağlar. Kadınla erkeğin birlikte gezme, konuşma eğlenme özgürlükleri vardır. Birbirlerine çiçek ve şiir de sunabilirler. Ama cinsel ilişki kurmalarına ancak doğacak çocuk sağlıklı ve kusursuz olacaksa izin verilir. Bu "kusursuz, soylu çocuk" aslında erkektir: "Yatak odalarına en ünlü erkeklerin güzel heykelleri konmuştur; kadınlar baksın da başlarını göğe kaldırıp böylesine soylu, böylesine güzel çocuklar doğurmak

için Tanrı'ya yakarsınlar diye".

Uygun görülen ilk erkekten çocuğu olmayan kadın başka bir erkekle çiftleştirilir. Birkaç denemeden sonra gebe kalmayan kadının kısırlığına karar verilir ve "orta malı" ilan edilir. "Orta malı" kadınlar "üretme kurulu"na katılamaz, ortak sofralarda yemek yiyemez ve tapınaklara giremezler. Bunlar yalnızca "aile kadınlarına" tanınan haklardır. "Orta malı" kadınlar, aşırı cinsel istekleri olan erkekleri tatmin etmekle yükümlüdürler.

Güneş ülkesinde çocuk bakımı ve evişleri toplumsallaştırılmıştır. Erkek ve kız çocuklar cinsiyet ayrımı yapılmaksızın aynı eğitimi görürler. Yemek sorunu ortak yemekhanelerde çözülür.

Çalışmanın bir zevk olduğu güneş ülkesinin yazılı yasalarına göre, tüm iş alanları kadınlara açıktır. Geleneksel ve cinsiyetçi işbölümü resmen reddedilir. Yazısız yasalarda ve pratikte durum hayli farklıdır ama. İktidar erkeklerin elindedir. En büyük yönetici Hoh (Baş rahip) ve üç yardımcısı Pon (güç), Sin (Akıl) ve Mor (sevgi) erkektir. Toprağı belleme, ekip biçme, hasat kaldırma gibi ağır işlerde erkekler çalışır. Hayvanı sağma, peynir yapma, sebzecilik ve dokumacılık ise kadınların işidir. Kadınlar savaşmayı öğrenirler ama savaş sırasında geri hizmetlerde ve savunmada görevlendirilirler. Resim yapmak bir kadın uğraşıdır, kadına yaraşır.

Güneşli kadınlarla güneşli erkeklerin giysileri aynıdır. Yalnız, kadınların dizleri kapalı, erkeklerinki açıktır. Süslenmenin, yüksek ökçeli ayakkabı giymenin bedeli ölüm cezasıdır. Olduğundan güzel görünmeye çalışmak sahtekârlıktır çünkü.

Campanella, kadını evişinden "kurtarmış" ve bazı alanlarda erkeklerle eşit konumlara getirmiş. Hepsi bu kadar. Kadın, düzgün soylar üreten bir bedendir Güneş ülkesinde, bir metadır, politik alanın dışına sürülmüş bir "yurttaş"tır. Yurttaşlar eşittir güneş ülkesinde. Yurttaş ise aslında erkektir. Güneşliler birbirlerini kardeş bilir. Yirmi iki yaşını aşan insanlara "baba", daha gençlere "oğul" denir. Ya kadınlara ne denir?

Rönesansın üç büyük erkek ütopyasından sonuncusu Bacon'un bilim toplumu "Yeni Atlantis"in üzerine yazılacak çok sey yok aslında. Bu toplum yalnız erkeklerden oluşur. Bilim erkeğin işidir? Erkeğin kadın üzerindeki cinsiyetçi egemenliği Yeni Atlantis'te olduğu gibi sürer. Aile yapısı atacrkildir. Cinslerarası eşitlik Bacon'un il-

Bellamy'nin kitabının kapağı.

gi alanı dışındadır.

2000'LERİN "MUTLU KADINI"

Edward Bellamy'nin "2000 Yılından Geriye Bir Bakış" adlı ütopya romanı, Rönesans sonrası ütopyaların en ünlülerinden sayılır. Bellamy'nin kahramanı, 1887'de daldığı uykudan 2000 yılında "ideal bir devlet"te uyanır. Özel mülkiyet, sömürü ve toplumsal eşitsizlikler yok edilmiş, sınıfsız bir toplum kurulmuştur. Doğa ve insan dostu bir sanayi ile kurulmuş refah toplumunda tüm yurttaşlar zenginliği eşit paylaşır. Paranın yerini kredi kartları almıştır.

"Her katmandan düşünürün eseri" olan bu toplumda politika yine de bir "erkek işi". Devlet Başkanı ve hükümet üyeleriyle yüksek devlet memurları erkek. Yalnız kadın işlerinden sorumlu bir kadın bakan var hükümette. Özel sohbetlerde erkekler politika ve ekonomi üzerine konuşurken kadınlar bir kenara çekilir.

Herkesin eğitim hakkı vardır ve tüm iş alanları herkese açıktır. Kadın istediği mesleği "özgürce" seçebilir ama erkekçe bir rekabete girmesini önlemek amacıyla iş piyasasında "kadın işleri" belirlenmiştir. Bellamy'nin kadınları, güzellikleri korunması gereken varlıklardır aynı zamanda. İşte o güzelliği korumak için kadınlar kolay işlerde ve daha kısa çalıştırılır. Zaten kadınlar erkekler kadar güçlü de değildirler, Bellamy'ye göre. Ulus, analara duyduğu gönül borcunu böylece bir ölçüde ödemiş de olur.

Evişlerinin toplumsallaştırıldığı bu toplumda kadınların çokça boş zamanı var. Alışverişi severler ve bol bol çarşı pazar gezerler. Ekonomik gerekçelere bağlı evliliklerin yerini aşk evlilikleri almıştır ve kadınlar da erkeklere ilan-ı aşk edebilirler - yüzleri biraz pembeleşse de!

2000'li yılların kadını mutludur. "Erkekleri mutlu etme yetenekleri de aynı ölçüde artmıştır."

Biyolojik farklılıkları "dişi zayıflığı" diye adlandırarak erkek egemenliğine payanda yapan Bellamy, tüm eşitlikçi söylemine karşın analığı yücelterek ve başka bir düzlemde cinsiyetçi işbölümünü yeniden üreterek kadına erkeği mutlu etme görevi veriyor.

DAĞIN ARDINDAKİ "MUTLULUK ÜLKESİ"!

Ütopya ile dystopya (karşı ütopya) arasındaki çizgi bazen çok inceliyor. En ünlü erkek ütopyalarını kadının konumu açısından ele aldığımız zaman "ütopya" ile "karşı ütopya" kategorileri arasında gidip gelmek de kaçınılmaz oluyor.

Alternatif gelecek toplum düş ve projelerinin hepsi insanların kardeşliği, eşitliği, özgürlüğü ve mutluluğu peşinde. İnsan derken erkek düşünülüyor aslında. Birinci zaaf burada. İkincisi, eşitlik ve kardeşlik düşleri, tepede devlet ya da benzeri bir kurumun olduğu aşırı hiyerarşik bir çerçeve içinde kuruluyor. Her şeyin; bireyin ve bireysel yaşamın, aşkın bile devlet tarafından düzenlenip denetlendiği, hatta kölelerin bile olduğu (Thomas More) "özgürlük ve kardeşlik" toplumlarında insanların cinsiyete dayalı bölünmüşlüğü de aşılamazdı kuşkusuz.

Sınıf, para, sömürü, bireycilik, rekabet, vb. insanı mutsuz kılan pek çok etkenin yerinde artık yeller esse de "erkek rolü" ve "kadın rolü" kavramları, günümüzdeki içeriklerinden özünde pek de farklı olmayan bir biçimde toplumun temel taşları arasında yerlerini alıyorlar.

Erkek ütopyalarının başka bir ortak özelliği, kadının kurtuluşunu evişi ve çocuk bakımının toplumsallaştırılmasına indirgemek. Evin kapıları açılıyor ve kadın, devlet ve toplum için çalışan iş ordusunun bir neferi yapılıyor. Kadının kölelleştirilmesinin maddi zemini özel mülkiyet olmasa da kölelik sürüyor. Siyasi iktidarın ve karar mekanizmalarının ya bütünüyle dışında ya da kenarında (Platon hariç), yönetici erkeklerin onlara bıraktığı alanlarda ve kendilerinin dışında belirlenen biçimlerde, bu kez aile bireylerine değil devlete hizmet ediyor kadın. Mal, mülkle aynı kategoride. Ya ortaklaşmacılık altında ya özel mülkiyet. Kadın yine meta. Yine nesne. Sahibi ve mekân değişmiş yalnızca.

Kadın konusunda kilit nokta aile kurumu, kimi projede aynen kiminde birkaç rötuşla sürüp gidiyor. Kadının soylu ve sağlıklı yeni kuşaklar doğurma görevi ve devletin cinsellik üzerindeki denetimi, bu alternatif projelerle günümüz ırkçı rejimleri arasındaki sınırı hayli bulanıklaştırıyor. Kadın doğurgan bir bedene indirgeniyor. İyi bir tohumla sürülecek bir tarladır kadın. İyilere sunularak kötülerden esirgenerek bir ödüllendirme ve cezalandırma aracıdır hem de. "Tanrı babalar", kadını, erkeği mutlu etsin diye yaratmıştır.

"Dağların ardındaki mutluluk ülkesi" Arkadya'da kadın kendi bedenine bile sahip olamayan bir nesneyse eğer, mutluluğu orada aramak boşuna. Gerçek mutluluğu başka dağların, başka denizlerin ardında aramalı.

KAYNAKLAR

1) Platon (Eflatun), Devlet, Remzi Kitabevi, 1988, İstanbul
2) Sir Thomas More, Utopia, Cem Yayınları.
3) Campanella, Güneş Ülkesi, Sosyal Yayınlar, 1985, İstanbul
4) Der Utopische Staat, yayımlayan Klaus J. Heinisch, Rowoltverlag, 1987, Hamburg.
5) Edward Bellamy, ein Ruckblick aus dem Jahre 2000, Verlag J. H. W. Dietz Nachf. GmbH., 1987, Berlin-Bonn.

Neden eko-sosyalizm?

Nesrin TİMUR

Daha önce, bu sayfalarda süregiden tartışmaların bir devamı olan bu yazı, kuramsal bir iddia taşımaktan ziyade tartışmanın boyutlarını belirginleştirmeyi hedefliyor. Kargaşaya yol açmamak için iki konunun altını baştan çizmekte fayda var. İlki; ekolojist hareketi, damgasını vurmuş olsa da, yeşil hareketten ayrı bir perspektif olarak ele alıyoruz. İkincisi; endüstriyalizm konusunu, tekrardan kaçınmak amacıyla temelden değil, tartışmaların gelip dayandığı "bilimsel teknoloji" boyutundan ele alıyoruz.

Eko-sosyalizm tartışmasının doğal olarak iki muhatabı var; sosyalistler ve ekolojistler. Daha önce devam eden tartışmalarda "Ekotopya"ya ulaşma yönteminin değişik yanıtları olacağından söz etmiştik. Nitekim Savaş Emek'ten sonra, Arif Kunar arkadaşımızın da "Derin Ekoloji" tanımıyla Ağaçkakan'da bir yazısı yayımlandı. Sanırım Bilim ve Ütopya'da da yeniden bu konuyu ele alacak. Dolayısıyla bu tartışmalar, genişleyerek devam edecek.

HANGİ SOSYALİZM HANGİ EKOLOJİ?

Endüstriyalizm ve kalkınma anlayışına haiz sosyalist perspektifler bu tartışmanın dışında kaldığı için, Ender Helvacıoğlu ve Serhat Özyar'ın tartışmalara getirdikleri boyutu, yani "Bilimsel Teknoloji ve Sosyalizm"i ele almak gerekiyor. Ki böylece, sosyalizmin neden ekolojistleşmesi gerektiği ve eko-sosyalizmin, sosyalizme eleştirisi algılanabilsin.

Ekolojist perspektif, sanıldığı gibi yalnızca endüstriyalizm-doğa çelişkisini ele almıyor. Aynı zamanda endüstriyalizm-insan çelişkisini de tartışıyor. Daha da açarsak, endüstriyalizmden, yalnızca dünya nüfusunun yüzde 10'unun yaptığı üretimin eko-sistemi kriz e sokmuş olması nedeniyle vazgeçiyor değiliz. Kaldı ki sadece bu gerçek bile, sosyalist perspektifin kendi önüne daha fazla üretim, daha fazla sanayileşme hedefini koyamayacağı anlamına geliyor. Nitekim Ender de bu konuda hemfikir. Ancak ekolojistlerin endüstriyalizmi reddetmeleri daha temel bir bakışa dayanıyor. Ve bu temel, sosyalizmin materyalist anlayışıyla çelişiyor gibi gözüküyor.

Bu temeli tanımlamaya çalışalım: Ekolojist perspektif; "kalkınma", "ilerleme", "gelişme" vs. kavramlarının altında, "üstün", "zeki, her şeye kadir, yaşama hakkı önce gelen, her şeyi bilebilen ve müdahale eden, yıkabilen ve yeniden kurabilen insan" anlayışının yattığına ve bu anlayışın geldiği son noktanın, yani kendi ölüm fermanını imzaladığı anın endüstriyalizm olduğuna inanır. Çarpıtmalara neden olmamak için hemen belirtelim, biz de bunun tersine insanların salak, sürüngen, asalak olduğuna inanıyor değiliz. Ancak başka hiçbir canlının bu kadar zekilik yaparak dünyayı kendine dar etmediğini de biliyoruz. Zaman zaman dalga geçtiğimiz dinazorların 60 milyon yıl paşa paşa yaşadığını anımsarsak, zekiliğimiz sayesinde nasıl yaşanacağını unutup, 3 milyon yıla zor vardığımızın, bırakın 1 milyon yıl sonrasını 50 yıl sonrasını bile düşündüğümüzde tüylerimizin diken diken olduğunun farkına varırız. Ancak biz hâlâ bu eşsiz zekanın bir ürünü olan bilimsel teknolojinin her derde deva olacağına ve sorunun bu aracı kullanan egemen güçte yattığına inanırız. Yani bilimsel teknoloji, sosyalist sistemde kâr amacı gütmeyeceği için kurtarıcı olacaktır. Kısacası, "insan merkezci" (androsantrik) dediğimiz bu bakışın şiarı "her şey insanlık için", amacı egemenlik, aracı bilimsel teknoloji, oluşturduğu sistemin adı ise endüstriyalizmdir.

Klasik sosyalist yaklaşım bu insan-merkezci tavrını, materyalizmin bilinebilirlik ilkesinden alır. Stalin, "Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm" adlı eserinde şöyle diyor: "Dünyanın ve onun yasalarının bilinebileceğini yadsıyan, bilgilerimizin değerine inanmayan, nesnel gerçeği kabul etmeyen ve Dünya'nın bilimle anlaşılamayacak 'kendinden şeyler'le dolu olduğunu savunan idealizmin tersine... Dünyada bilinemeyecek hiçbir şey yoktur, yalnızca henüz bilmediğimiz ama bilim ve pratik yoluyla bilinir duruma sokulacak şeyler vardır." Ve yazının ilerleyen bölümünde "kendinden şeyler"in bizim için bir şey haline gelmesinden sözediyor.

Bizim tartışmamızın odağını bu bilinebilirlik ilkesi oluşturmuyor. Kaldı ki bu konuyu mistik fizikçiler bilimsel temelde yapmaya çalışıyor. Biz bilinebilirliğin kendimize ödev haline getirilmemesi gerektiğini tartışıyoruz. Daha da doğrusu, önce yaşamayı bilmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Arif Kunar yazısında, Marx, Engels ve Lenin'den yeterince üretimci ve endüstriyalizmci alıntı yapmış. Ancak bu, o dönem için anlaşılır bir şey, o dönem için endüstriyalizm insanlığa hizmet olarak algılanmış ve körüklenmiştir.

Geldiği noktada ise, insan, kendisine gerekli olanı öğrenmiş ve artık bilgisini hem diğer canlılar hem de insanlar üzerinde kurduğu egemenlik ilişkisi için kullanmıştır. Ve bu kullanış kendi sonunu da hazırlamaktadır. Şu gün ya bilgilerimizle köklü bir dönüşüme hazırlanacağız ya da doğa bunu kendisi yapacak.

Kısacası ne dünyanın daha fazla tahribata tahammülü var ne de insanların sosyalizm yenilgisine ve ütopyalarının kapitalizm çarkları arasında ezilmesine. Bu temel ayrılığı ortaya koyduktan sonra, bilimsel teknolojinin kendisine gelmek gerekiyor.

BİLİMSEL TEKNOLOJİ

Daha önceki yazılarımızda bu noktayı ele almıştık. Özetlersek; bilimsel teknolojinin geniş ölçekli projeleri, dolayısıyla planlama ve programlamayı, uzmanlaşma için merkezi eğitimi, bir teknokrat sınıfı, tüm bunları var edecek olan devleti zorunlu kılacağından söz etmiş, böyle bir sosyalizmin hiçbir zaman komünist aşamaya gelemeyeceğini vurgulamaya çalışmıştık.

Ayrıca bilimsel teknolojinin endüstriyalizm dışında var olamayacağını, endüstriyalizmi salt gereksinimler yaratan ve tüketimden bir sistem olarak almadığımızı, alt yapısı bilimsel teknoloji, üst yapısı endüstriyalizm olan bu sisteme karşı çıktığımızı Savaş Emek çokça ifade etmişti. Ancak, Ender, bilimsel teknolojinin gelecek sosyalist sistemin aracı olduğunu yazmıştı. Şimdi şunları yanıtlaması gerekiyor:

1) Bu sosyalizm, bilimsel teknolojiyi ne amaçla ve hangi alanlarda kullanacaktır?

2) Bilimsel teknolojiden ne medet umulmaktadır?

3) Bilimsel teknoloji kullanan bu toplumun örgütleniş şeması endüstriyalizm değilse nedir?

4) Bilimsel teknolojik yaşamın zorladığı örgütleniş, vaadedilen sosyalizmle ne kadar çakışmaktadır?

Ve daha önce sorulan sorular.

Yukarıda vurgulamaya çalıştığımız gibi, materyalist bakışımızca, üretim araçları bilimsel teknoloji olan sistemin adı, endüstriyalizm oluyor. Endüstriyalizme salt kirliliği nedeniyle değil, insan doğası ve gereksinimleri üzerine yaptığı tahribat nedeniyle de karşı çıkıyoruz. Ve Marx'ın yabancılaşmaya ilişkin teorisini anımsatıyoruz. Anımsatacağımız iki nokta daha var. Birincisi, bilimsel teknolojinin ve onun dayattığı yaşam modelinin, proletaryayı duraklattığı. İkincisi, bu duraklamanın ve yabancılaşmanın artmasıyla yükselen mistik ve milliyetçi hareket. Bu konuları altta daha detaylı olarak ele alacağız. Bu noktaya kadar şöyle özetleyebiliriz. Üretim araçlarının mülkiyeti tartışması artık sosyalizmin dinamiğini oluşturmaktan uzaklaşmıştır. Doğaya ve insana rağmen bir sosyalizm düşünülemez. Bu nedenle sosyalizm, insan merkezli anlayışının yerine ekolojizmi koymak zorundadır. Ekolojist perspektif, sosyal bir dönüşümü öngördüğü için zaten sosyalisttir. Ancak, eğer bu dönüşüm, Marksist felsefeyle olacaksa, sosyalizm ara sürecinin toplumsal ekonomisi ve örgütlenişi, insan merkezci anlayışın bir ürünü olan bilimsel teknolojiyi temel alarak olamaz. Çünkü inandırıcı değil.

EKOLOJİST DÖNÜŞÜM VE EKO-SOSYALİZM

Eko-sosyalizm, ekolojist dönüşümün özellikle mülkiyet egemenliğine son verilmesiyle yani devrimle olanaklı kılınabileceğine inanır. (Devrim konusunda daha önce Savaş Emek de yazmıştı) Ekolojizmin sosyalistleşmesi şu noktalarda rasyonelleşiyor:

* Endüstriyel yaşam ve ekolojik tahribat, ekonomik ilişkiler dizgesinin bir ürünüdür. Gelinen noktaya kendiliğinden gelinmemiştir ve kendiliğinden değişmeyecektir.

* Dönüşüm tek tek bireylerin, bireysel alışkanlıklarını yıkmasıyla realize olamaz. Eğer sorun, sistem yokmuş gibi davranmakla çözülseydi, bugüne değin onlarca dönüşüm yaşardık.

* Bireyler tek tek yetkinleşse bile, zorunlulukları yaratan egemen sınıf yok olmadıkça, yani devrim olmadıkça, bu sınıfın oluşturduğu ekonomik düzlemde yaşanmak zorunda. Eğer burjuvazin de bir gün, hatasını anlayacağına ve kendini dönüştüreceğine inanılıyorsa ne diyelim? Biz engel olmayalım, buyursunlar.

* Mülkiyet sorunu çözülmeksizin ekolojist bir toplum oluşamaz.

* Endüstriyalizme, sosyalizmin değil, kapitalizmin gereksinimi vardır. Bu nedenle kapitalizm endüstriyalizmi var etmek için tüm olanaklarını seferber edecektir.

* Bilimsel teknoloji ile bilimsel bilgiyi birbirinden ayırmak gerekir. Eko-sosyalizm bilimsel bilgi temelinde gelişir. Bu nedenle de mistik ve anarşist ekolojizmden ayrılır.

* Endüstriyalizm, bilimsel bilgi sayesinde proletaryayı geliştirmemiş, durakletmiştir. 5 milyar nüfuslu dünyamızın yalnızca 500 milyonu sendikalı. Bu rakamın 280 milyonu doğu blokundan ayrılan ülkelere ait. Bizimki gibi ülkelerde sen-

dikalaşmaya karşı alınan tavır biliniyor. Ancak giderek part-time işlerin arttığı, işçilerin toplu çalışma olanağının engellendiği ve bireysel varoluşlara olanak sağlandığı bu dönemin, anarşizme zemin oluşturduğu bir gerçek. Bu gerçek bu nedenle de çok iyi irdelenmeli. OECD'nin rakamları çok şey ifade etmese de yaşanan paralellikler, bilimsel bilginin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

* Bilimsel bilginin önemi, iki üst başlıkta netleşiyor. İlki; bilgi egemenliğine son veriş, bilgiyi yok saymak değil, dağıtarak ve seçerek mümkün olacaktır. Örneğin tıp, mühendislik vs. alanlara ait bilgi, uzmanlaşmayı engelleyecek temelde, genel bilgi çizgisine çekilecektir. İkincisi; doğal yaşamın, ilkel dönemdeki zorunlu yaşamdan farklı olarak bilerek yaşamaya dönüşmesidir. Diğer bir deyişle, kendi doğamızı artık kaybettiğimize, el yordamıyla da bulamayacağımıza göre, özlenen toplum yaşamına rehberliği bilgimiz yapacaktır. Yine bu bilgiler ışığında alt yapımızı oluşturup, ekonomik ilişkilerimizi biçimlendirebileceğiz.

* Kuşkusuz, bilimsel bilgiye gereksinim, devrim sonrasında çok daha kendini hissettirecektir. Ki bu bir ara süreçtir ve bu ara sürecin adı eko-sosyalizm. Sınıfsız topluma geçişi planlayacak olan bu ara süreç, ekonomik alt yapıyı oluşturmak zorundadır. Anarşizmin kurum takıntısına karşılık, milyonlarca insanı barındıran kentlerin nasıl küçülüp nasıl bir geçim ekonomisi oluşturacaklarına ve milyonlarca endüstriyel ürünlerin, arabaların vs.'nin nasıl rasyonel olarak kullanılıp eritileceğine ilişkin yanıtı var mı bilmiyoruz. Ancak, sadece egemenlik ilişkisine son vermekle yetinmeyen, yaşamın her alanını yeniden inşa etmeye çalışan bu devrim, amacına, merkezi programa başvurmaksızın ulaşamaz.

* Kısacası, olması gerektiğini düşündüğümüz toplumsal modeli ve ekonomik alt yapısını bugünden programlamak zorundayız. Tersi durumda doğaya dönüş, ya doğayı talana yol açacaktır ya topluluklar arası şiddete ya da kadınların tekrar evlere gönderilmesine.

* Duraklamasına ve geri adım atmasına karşın en devrimci gücü işçi sınıfı oluşturmaktadır. Ancak dinamik gücü taşıyan tek sınıf işçi sınıfı değildir. Proleterleşemeyen yoksullar, başı bozuk ve örgütsüz bir dinamit durumundalar. Bu dinamitler genel olarak dini ve milliyetçi hareketlerin lehine patlamaktadır. Bu güçlerin toparlanmasına ve devrimci bir nitelik taşımasına işçi sınıfı önderlik edecektir.

Türkiye'de ve Dünya'da gelenekselleşmiş sosyalist hareketlerin bu yeni perspektife alışmaları kolay olmayacaktır. Çünkü bu perspektif pek çok olgunun yanısıra mücadele alanını da yeniden sorgulamayı getirecek. Bu sorgulamadan kaçmamak ve hazır yanıtların arkasına saklanmamak gerekiyor. Yoksa dilsiz sultanın bile (sağır kelimesi burada uymuyor) "ben de çevreciyim" diye bağırdığı bir dönemde çevreciliği programına alan sosyalist partiler yeni ve iyi bir şey yapmış olmuyorlar ve hatta bırakın başkalarını kendilerini bile inandıramıyorlar.

Ekonomi

Kuzeyli patronların işsizliğe çözümü: Esnek işgücü yönetimi

Dr. İ. Melih BAŞ

Kuzey ülkelerinde işsizliğin alıp başını gittiği bir gerçek. OECD ülkelerindeki 35 milyon işsiz, toplam işgücünün yüzde 8.5'unu oluşturuyor. OECD sekreterliğince hazırlanan istihdam ve işsizlik raporu kamuoyunda oldukça yankı uyandırdı.

Konu tüm boyutlarıyla tartışılırken, OECD, zorunlu asgari ücret uygulamasının tecrübesiz işçiliğin iş bulma olanaklarını azalttığı; istihdamı koruyucu mevzuatın işgücünün eğitimine yapılan yatırımları olumsuz etkilediği şeklinde "ilginç" düşünceleri savunuyor. Rapor, gerçekten irkiltici.

Rapora göre, 1993'te genç kesimde işsizlik Almanya'da yüzde 4.9'ken, Fransa'da yüzde 24.6 olmuş. Kadın işgücünde işsizlik Almanya'da yüzde 6, İngiltere'de yüzde 8.1, İspanya'da yüzde 28.9 olarak gerçekleşti. Belçika'da uzun süreli işsizlik oranı yüzde 59, Danimarka'da yüzde 27 oldu.

Avrupa'nın istihdam sorunu, ABD ve Japonya'dan daha kötü durumda gözüküyor. AB'de genç kesimde işsizlik oranı yüzde 20.6'yken, ABD'de 13.3; Japonya'da yüzde 5.1. Uzun süreli işsizlik, AB'de yüzde 42.2'yken, ABD'de 11.2.

Ancak, ABD'nin durumunun perde arkası pek iç açıcı değil! Ücret farklılaşması giderek artıyor. 80'li yıllarda, düşük ücretli işçilerin gerçek ücretlerinde, yıl başına yüzde 1'lik bir düşüş gerçekleşti. Bu nedenle kimi iktisatçılar ABD'nin bir "gerçek gelir sorunu", AB'nin ise bir "istihdam sorunu" olduğunu söylüyorlar. Türkiye'de ise her iki sorunun beraber yaşandığı söylenebilir.

ÖNLEMLER VE "KRİZDEN ÇIKIŞ YOLU"

OECD raporunda yeralan istihdam sorununun çözümüne ilişkin öneriler üç ana başlık altında toplanabilir:

a. Teknolojinin üretimi ve yaygınlaştırılması
b. Esnek üretim ve işgücü yönetimi
c. Bireysel ve özel girişimciliğin teşviki.

Teknolojik gelişmenin işsizliği artırmayıp yeni iş sahaları açtığı savı, kanıtlanabilen bir yaklaşım olarak gözükmüyor. Ayrıca şu soru da ilginç: Teknolojinin gelişmesi sonucunda ortaya çıkan "gelişkin" ve "çok çeşitli" ürünleri kim satın alacak? İşsizlik sorunuyla karşı karşıya kalan kitleler mi, yoksa gerçek ücretleri düşen kitleler mi?

Öte yandan teknolojik gelişimin Kuzey-Güney arasındaki çelişkiyi artırdığı ve ekolojik bozulmaya yol açtığı gerçeği de ortada. Kâr güdüsüyle çalışma doğal olarak "eşitsizlik" ve "doğanın tahribatı"nı gündeme getiriyor.

POST FORDİZMİN SLOGANI: ESNEK İŞLETME

Esnek işletmecilik, "Fordcu sonrası" (Post-Fordizm) denilen akımın ana ilkesi. Esnek işletmecilik, üretimden işgücü yönetimine, pazarlamadan finansmana dek işletmenin tüm fonksiyonlarına uygulanabiliyor. Bu anlamda esnek işgücü yönetimi ile esnek üretim birlikte olmak durumunda.

Esnek teknolojiler uygulandıkça mavi yakalılar (kol emekçileri) azalmakta, buna karşılık çelik yakalılar (robotlar) artmaktadır. Ayrıca beyaz yakalılarda (kafa emekçileri) da kimi zaman kısmi artışlar görülebilmektedir. Bir diğer husus da, hem mavi yakalılar hem de beyaz yakalılar içinde nitelik düzeyi artmaktadır. Bu artan nitelik düzeyine koşut olarak işgücünde esnek uzmanlaşma gündeme gelmektedir. Böylece az sayıda becerili işçinin endirekt işçiliği de (bakım-onarım, kalite kontrol vb.) üstlendiği bir işletme ortamı doğmaktadır.

İşgücü esnekliği çeşitli boyutlarda ele alınmaktadır. Birincisi, "işlevsel esneklik" olup, işçilerin farklı işlerde herhangi bir kısıtlama olmaksızın çalışmasıdır. İkincisi "sayısal esneklik"tir ki, bu da üretim koşullarına göre çalışma sürelerinin işverence istenen şekilde ayarlanabilmesi ve işçilerin kolaylıkla işten çıkarılabilmeleri anlamına gelir. Üçüncü bir boyut da ücret esnekliği olarak ifade edilmekte ve ücretlerin kârlılığa bağlı olarak kolaylıkla ayarlanabilmesi, düşürülebilmesi anlatılmaktadır.

GÜÇLÜLER YAŞAR!

İddia edildiğine göre, esnek üretim ve esnek işgücü yönetimi yayılgan teknolojiler (elektronik vb.) aracılığıyla istihdam sorununa ve giderek genel ekonomik krize "çözüm" olacak (!). Bunu yalnızca kapitalist işletmecilerimiz değil, eski tüfek çarkçılarımız (dönek demeye terbiyemiz izin vermiyor) ve sivil toplumculuktan başka bir şeyi gözü görmeyen aydınlarımız da benimsiyorlar.

Bu görüş; endüstriyalist kapitalizmin kendi açmazını yine ileri endüstriyle aşacağı varsayımından ibaret olup, insanların sistemi sorgulamadan, sorunun teknoloji düzleminde çözülebileceğine inadırılması amacını taşımaktadır.

Teknolojik gelişim ve esnek üretim kavramlarının ortak paydası özdevinim (otomasyon) derecesinin artmasıdır. Bu artış, sabit sermayenin (makina ve donanımın) değişken sermayenin (işgücünün) yerini almasına yolaçmakta; diğer yandan değişken sermayenin de deyim yerindeyse "nitel ve nicel açılardan doğal seçime" uğramasını getirmektedir. (Darwin'in kulakları çınlasın!) Doğal seçim sonunda vahşi kapitalizmin yaşam koşullarına uyabilenler "yaşıyor".

"KÜÇÜK GÜZELDİR" RÜYASI BİTTİ

Bir diğer önlem önerisi ise herkesin kendi işini kurması ve küçük işletmeciliğin geliştirilmesi. Dev tekellerle küçük işletmelerin birarada yaşaması biçimindeki naif öneri yalnızca OECD raporunda yer almıyor, kimi sanayi sonrası toplum ütopyalarında da (Alvin Toffler gibi) mevcut. Aslında bu durum Japonya'da gerçekleşmiş de: En tepede Toyota devi onun altında yüzlerce irili ufaklı yan sanayi firması. Bu firmalar Toyota ne emrederse (aynı Han gibi) onu yapıyorlar. Böylece iş ve dolayısıyla istihdam garanti oluyor. Ancak ne var ki genel ekonomik krizle, ömür boyu istihdam ilkesinin Japonya'da da pabucu dama atıldı. Japonya'da 1993'de yüzde 2.5 olan işsizlik oranının 1994'de yüzde 2.9 olacağı öngörülüyor OECD'ye göre.

İŞÇİLER NE YAPMALI?

OECD'nin önlemlerinin kimden yana olduğu belli: Endüstriyalist kapitalizm ve onun egemen kesimleri. O halde hem beyaz yakalılar, hem mavi yakalılar açısından istihdam sorununun çözümü ne olmalı?

- Her şeyden önce, stratejik olarak ancak endüstriyalizmi aşan bir toplumculuğun istihdam sorununu çözebileceği unutulmamalıdır.
- Taktik olarak, işçiler ve onların kuruluşları, gerek işlevsel esneklik, gerekse ücret esnekliği konularında "geliri ücret olanlarla geliri kâr olanların kapışması" bağlamında etkin bir mücadele vermelidirler.
- Ayrıca esnek uzmanlaşma kapsamında işçilerin eğitiminin işverence üstlenilecek bir sorumluluk olduğu savunulmalıdır. Sendikalar da bu konuda destek olabilir.
- Sermaye kesiminin küresel rekabet için ileri teknoloji saplantısı, olanaklı olan her noktada sorgulanmalıdır. Ancak beri yandan bu konu insanların iş sağlığı ve ekolojik tahribat unsurlarıyla birlikte ele alınmalıdır.
- Gündeme getirilebilecek bir diğer husus, ton kaynağı işveren ve devlet tarafından tedarik edilen işsizlik sigortası olabilir.
- Kısmi zamanlı çalışma, zaten düşük ücretlerle çalışıldığından ücret gelirlerinin düşmesine yol açabilir. Bu konuda bir zorunlu geçim düzeyi gündeme getirilebilir.

Çağdönümü ve olasılıklar

Mehmet ÖZGEN

İnsanlık tarihi öyle bir dönemeçten geçmektedir ki, genel olarak bilim ve felsefe onun karşısında acze düşmüştür. Bu, bilim ve teknolojinin, uzay gemisinin uzak bir gezegene inişini denetleyebildiği bir devirde bir çelişki gibi görülebilir. Ama, insanlığın ekolojik, toplumsal ve siyasal geleceği sorusuna ilişkin öngörüler tehlikeli gidişe işaret etmenin ötesine geçemiyorlar. Yanısıra, sağda ve soldaki egemen ideolojilerin iflası, özellikle de sol ideolojik bağların çözülüşü sonuçta bir belirsizlik ortamı yarattı. Bu ortam, dinsel anlamda mukadderat sorusunun yeniden canlanmasına ve dinci ideolojilerin yükselişine yol açıyor.

BURJUVA UYGARLIĞI SINIRLARINA VARIYOR

Bu baş döndürücü dönemeç, ancak *çağdönümü* olarak adlandırılabilir. Çünkü yaşanan, 20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçiş gibi insan bilincinde bir yüzyıl çevrimi duygusu yaratmanın çok ötesinde ortaçağdan yeniçağa geçişle kıyaslanabilecek devasa bir olaydır.

Dünya, söylenenin aksine, gerçekte çok kutupluluğu, büyük çatışmaları, çelişkileri ve bunların etkileşim alanında suyüzüne çıkan geçişleri yaşıyor. Bu geçişleri içinde insanlık, adeta ileriye doğru büyük bir sıçrama yapmak için geriye doğru adım atar gibi! Sömürüye, eşitsizliklere karşı mücadelenin bu denli gerilediği başka bir dönem olmadı. Emperyalizmin bu kez daha yaygın olarak körüklediği milliyetçilik, yoksul halkların baskı ve sömürüye karşı birikmiş öfkelerini, tarihte eşine az rastlanır ölçüde birbirine karşı vahşete dönüştürüyor.

İlginç olan şu ki, burjuvazi ilk savaşını tanrısal otoriteye karşı vermişti, onun yerine aklın ve bilimin otoritesini geçirerek. Oysa şimdi, varlığını sürdürebilmek için, o ilk parıltılarına bile ihanet içinde, bizzat yarattığı uygarlığa karşı akıl dışılığı, dinsel ideolojiyi destekliyor. Açıkçası, burjuva egemenliği ve onun öncülüğünde gelişen uygarlık, kendini yeniden üretme yeteneği ve potansiyellerinin sınırına vardı!

KADIN VE DOĞA ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK

Burjuva toplumu, aslında üç egemenlik tarzına dayanır. Ama Marksistler, genellikle birine, *sınıfsal* egemenliğe vurgu yaptılar. Oysa *doğa* ve *kadın* üzerindeki özgül egemenlik tarzları da bu toplum yapısını belirleyen evrensel niteliklerdi. Sosyalizm adına yaşanan 70 yıllık pratiğin daha baştan yozlaşması ve yenilgisinde, burjuva toplumunu bu bütünsellik içinde kavrayamamanın payı büyüktür.

Buna karşın bu deneyimin olumlu yanlarının da etkisiyle burjuva toplumunun temelleri hızla çözülmekte. Marx'ın ifadesiyle, "mülkiyetin ilk biçimi, tohumu, kadının ve çocukların erkeğin kölesi oldukları aile içindeki mülkiyettir". Ve bu, sınıflı toplumlar tarihi boyunca tüm felsefi, siyasal ve toplumsal kavram ve yapıları, kısaca tüm kültürü, dolayısıyla düşünce tarzımızı derinden etkilemiş olan ataerkilliği doğurdu. Ama şimdi ataerkilliğin parçalanması gözle görülür bir olgudur. Bütün eğilimleriyle feminist hareket, çağımızın en güçlü kültürel akımlarından biri olarak evrimimizi derinden etkilemeye adaydır.

Öte yandan, sanayi çağını belirleyen fosil yakıtlara dayalı enerji kaynaklarının tükenmekte oluşu sistemin tüm yapılarını sarsmakta, güneş enerjisine geçişi belirginleştirecek radikal değişimleri gündeme sokmaktadır. Kitlesel üretim ve standartlaşmayı olgusallaştıran teknoloji ise, insanların içinde yaşadığı doğal, organik çevreyi basitleştirmiş, yapay bir çevreye dönüştürmüştür. Ekolojik dengenin bozulması, yalnızca insan yaşamını değil, biyosferdeki tüm canlılığı yokolma riski ile karşı karşıya bırakan doğa üzerindeki egemenliğin yıkılmasını yaşamsal bir sorun yapmıştır.

YENİ BİR GELECEK TASARIMININ ÖNKOŞULU

Bütün bu geçişlerin sınıf mücadeleleriyle çakışması ya da tümünün eşzamanlı bir konuma gelişi, yalnızca burjuva egemenliğinin değil, tüm Batı uygarlığının da tükenişine işaret ediyor. Bugün için sınıf savaşımının gerilemiş olmasında, öteki egemenlik tarzlarına özgü savaşımlarla eklemlenme tarzının, daha doğrusu yeni bir gelecek tasarımının henüz belirginleşmemesinin payı gözardı edilemez.

Bu geçişleri iyi anlayabilmek için yalnızca çatışan güçleri değil, aynı zamanda bu çatışmanın *çözülme eğilimini* ortaya koyabilmek, nereye gittiğini ve hangi olanakları ürettiğini kavramak için, nereden geldiğini de bilmek gerekir. Çatışmaya doğrudan ya da dolaylı müdahale eden güçlerin şimdiki görünüşüne ya da konjonktürel biçimlenişine aldanmadan, gerçekten yükselen gücün hangisi olduğunu görmek ve böylece tarihsel sürecin beslediği olanakları zamanın enlemi içinden çıkarmak gerekir.

Ama bunu başarabilmenin önkoşulu ne tek başına bilgi birikimi ne de deneyimle birleşmiş keskin keza ve öngörüdür. Hatta araştırma yönteminin bilimsel olması, düşünme yöntemimizin de diyalektik olması geçerli biçimleriyle yetmiyor. Çünkü, bunlar akılsal kavramlar ve bugün insanlık bir akıl kırılmasını ya da krizini yaşıyor. Bu kriz sürecinde, hem bilimin niteliği ve bilgiyle özdeşleştirilmesi, yani bilimsel bilginin tek doğruluk ölçütü olarak kavranışı, hem de bu kavrayışı üreten düşünüm biçimleri ya da bilgi kuramları -devrimci düşünceyi yeniden üretme potansiyeli taşıyan- eleştirinin başlıca nesnesi oldu. Çağdönümünü belirleyen büyük geçişlerden biri de budur: O bugüne dek egemenliğini sürdüren batılı paradigmanın kalıplarını yıkarak görme biçimini, düşünme tarzımızı dönüşmeye zorluyor; dolayısıyla, gerçekliği kavrayışımızı.

Bu dönüşümü bilince çıkarmak, aklı yeniden tanımlamak ve akılla bilgi arasındaki ilişkinin -bir düşünce akımı olarak Marksizmi de kapsayan-yeniden üretimi, teorik çalışmanın öncelikli görevidir. Yeni bir gelecek tasarımının önkoşuludur bu.

DÜŞÜNCE EVRİMİNİN TEMEL YÖNELİMLERİ

Bu çalışma, insanlığın düşünsel evrimi içinde devinen uzun gelişme dalgalarını ayırt etmekle üretken olabilir. Tarih boyunca süregelen temel yönelimleri ayrıştırmakla *düşünsel evrimin teorik yapılaştırılması* kolaylaştırılabilir. Böyle bir ayrıştırma, insan aklının ve bilginin irdelenmesinde bir çıkış noktası olabilir.

Genel kültürün bütün tezahürlerini ve bunların devri yükseliş ve düşüşlerini belirleyen ve de bilgi ve gerçeklik karşısındaki tutumlarına göre farklılaşan üç temel değer sisteminden sözedilebilir. Bunlar, 1) duyumcul, 2) idealistik ve 3) holistik (bütüncül) sistemlerdir.

1. *Duyumcul* değer sistemi, ki bununla ampirist-pozitivist ve materyalist gelenekleri kastediyoruz. Çünkü bu felsefi geleneklerin ortak paydası, özne ve nesnenin arasına bilgilenmenin aracı olarak duyumları yerleştirmeleridir. Dolayısıyla, bilginin asli bir kaynağı olan gerçekliğin algılanabilir aktüel varoluşunu, tek doğru kaynak olarak mutlaklaştırmakla ortak bir değer sistemi oluştururlar.

2. *İdealistik* sistem, gerçekliğin, maddi dünyanın ötesinde, manevi alemde bulunduğunu öne sürer. Görünüşlerin ötesindeki aşkın bir evreni, görünüş evreninin temeline oturtur. Gerçekliğin görünen değil, bu aşkın ortam olduğunu, dolayısıyla bilginin manevi tecrübe ile edinileceğini öne sürer.

Birbirinin karşıtı olan bu iki akım, yine de ortak özelliklere sahip. Gerçekliğin düşüncelere dönüştürülmesi ya da bilginin inşasında biri nesneyi özneye, öteki ise özneyi nesneye önceler. Diğer bir deyişle, omeğin materyalizm, tini maddenin yansıması, idealizmse maddeyi tinin yansıması olarak kavrar. Yani, ikisi de yansımacıdır ve dolayısıyla, tarihi monist (tekçi) bir anlayışla açıklarlar.

Bu tekçi felsefeler ve bunların biçimlendirdiği kültür, insanın doğaya egemen olma eğiliminin güçlenmesine hizmet ettiler. Tin ile doğa arasındaki birliği, birinin ötekine önceliğine göre tanımlamaları, tinin ya da doğanın öteki üzerindeki mutlak iktidarını varsayar, ya da bu iktidarı gizler. Doğa, Hegel'in ilk veri (koşul) olarak aldığı Mutlak Tin'in kendini dışlaştırmasının devinimindeki yalnızca bir uğraktır. Tin bu dışlaşmanın bitiminde, ki tarihin de sonudur bu, mutlak akıl olarak kendine dönecek ve böylece doğa üzerindeki hakimiyetini de mutlaklaştırmış olacaktır. Doğayı önceleyen görüş de bundan farklı değildir. Çünkü tinin önceliği tasarımını, tersinden doğanın önceliği varsayımına uygular, yani onun negatifini üretir. Örneğin, Hobbes ve Aydınlanma'nın son dönem düşünürleri, insanı Doğa'nın içine özümseyerek onu tümden bir nesneye indirgemişlerdi. Yani insan da doğa da bir makineden başka bir şey değildi.

3. Kültürün duyumcul ve idealistik dışavurumları arasındaki birbirine bağlı devri ritmleri ve bunların ilk varoluş biçimlerini aşan sentezini simgeleyen *holistik* aşama ise birleştirici rol oynar. Holistik inanç ve düşünce eğilimlerine göre, asıl gerçeklik, hem duyusal hem de duyu-üstü yönlere sahiptir. Nesnenin özne ya da öznenin nesne üzerindeki önceliğini tanıyan kaba materyalist ve idealist yanılsamaların aksine özne ve nesneyi aynı bütünlüğün, belirli anlarda hem birbirini dışlayan hem de tümleyen ögeleri olarak tanır.

Sanat, felsefe, bilim ve teknikte denge ve estetik bütünleşmeyi doğuran holistik kültürel dönemler, hem idealistik hem de duyumcul tarzların en yetkin bütünselliğine ulaşma eğiliminde oldular. M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllardaki Yunan çiçeklenmesi ve Rönesans, holistik eğilimlerin güçlü olduğu dönemler olarak nitelenebilir. Örneğin, Rönesans'ın en önemli özelliği temelinde yer-merkezli, yanı kapalı ve sonlu bir dünya anlayışı yatan Aristoteles ontolojisini yıkması, ama kendisinin de yeni bir ontoloji geliştirmemiş oluşudur. Bu, sonradan güneş-merkezli kozmolojinin tercihleneceği birden çok seçeneğin olanaklı olduğu düşünsel bir ortam doğurdu. Ünlü bilim tarihçisi A. Koyre, "yenidendoğuşun anlayışı bir tümceyle özetlenmek istense, şunu önerirdim: her şey olanaklıdır" der.

BARBARİZM Mİ, SOSYALİZM Mİ?

O halde, holistik aşama, bir değer sistemi olmanın ötesinde, bir sürecin bitiş ve yeni bir tarihsel sürecin başlangıç anı olarak da tanımlanabilir. Tıpkı esi Çin düşüncesinde "kriz" karşılığı kullanılan Wei-ji teriminin "risk" ve "imkan" anlamlarını bir arada taşıması gibi. Öyle bir an ki, yeni sürecin hangi aktüel (toplumsal, siyasal, felsefi) temsilcilerle başlatılacağının henüz ortaya çıkmadığı, ama virtüel (gerçekleşmesi olası olan) alternatiflerden birinin her an fiilileşebileceği bir belirsizlik veya kriz ortamı. İşte içinde bulunduğumuz çağdönümü de böyle bir kriz anı ve alternatifler deposudur. Hangi alternatif fiilileşecek: Barbarizm mi sosyalizm mi? Çağdönümünün niteliğini belirleyen ikilem budur. Yoksa 'sosyalizm, kapitalizmi zorunlu olarak takip eder' biçimindeki klasik determinizmin, bilinçli insan eyleminin rolünü yok sayan savı geçerli değildir.

Mimarlık ve uzmanlık alanları

Levent GEDİZLİOĞLU (•)

Mimarlar Odası, meslek alanındaki hizmet fiyatlarını belirlemek ve üyeleri arasında haksız rekabeti önleyebilmek amacıyla, her yıl "Mimarlık Hizmetleri İçin Asgari Fiyat Tarifesi" yayınlar. Mimarlık hizmetinin içinde yer alan ve bazı konularda olmazsa olmazı olan iç mimarlık hizmeti bedeli de bu tarifede yer almaktadır. İç Mimarlar Odası Başkanı Sayın H. Turgut Kaçar, Mimarlar Odası'nın, kendi meslekleriyle ilgili bu tarifeye, "iç mimarlık" tanımıyla bir hizmet bedeli koymuş olmasının, meslekte uzmanlık ayrımına uygun bir davranış olmadığını ileri sürmekte ve bunu kendilerine ait olmayan bir hizmet alanına müdahale olarak görmektedir.

Sayın Turgut Kaçar'ın fikirlerini tartışabilmek için, "yapılı çevre" denen mekan düzenlemelerinin izlemesi gereken süreci kısaca özetlemek istiyoruz.

MEKAN DÜZENLEME SÜRECİ

Şehir plancıları, (en son öğrendik ki, 'şehir planlaması mimar ve mühendisleri' imiş ünvanları) kent planlama çalışmalarıyla süreci başlatıp, şehrin imar planlarını oluştururlar (Bölge planlama alanını konumuz dışında tutuyoruz). İmar planı, çok değişik faktör ve problematiklerle karşılaşılarak ele alınan, sonuç olarak kentsel mekanların organizasyonudur. Herhangi bir yapının arsası ve imar koşulları böylece belirlenmiş olur. Bu arada kent plancıları, "kent mimarlığı" adı altında, kent meydanı, sokak, site vb. planlamasının da, kent plancılarının ilgi alanına girdiği savını ortaya atmaktadırlar.

"İmar koşulları" belirlenmiş olan alanın bahçesinin ise, peyzaj ya da bahçe mimarları tarafından tasarlanması gerektiği söylenir. İç mimarlar da, Sayın Kaçar'ın iddiasına göre, arsanının şekli, yapılanma koşulları ve bahçesi başkaları tarafından belirlenmiş olan yapının içini planlamalı ya da tasarlamalıdırlar. Sürecin tamamlanması için (bazı eksikleriyle) geriye, arsasının şekli, yapılanma koşulları, çevresi, bahçesi ve içi tasarlanmış yapıya bir giysi giydirmek kalmıştır. (Bir yapının hayatiyet kazanması için gerekli statik çözüm, elektrik, sıhhi tesisat ve bazen ısıtma ve iklimlendirme tesisatı gibi hizmetler de söz konusudur. Bu hizmetler mimarlık hizmeti dışında mühendislik hizmetleridir ki, gerçekten mimarlık mesleğinden ayrı disiplinlerdir. Uzun yıllardır mimarlık hizmetleriyle ilgili olarak inşaat mühendisleriyle olan anlaşmazlık sürmektedir. Bu anlaşmazlık yukarıda değindiğimiz gibi yalnızca mimarlık hizmetiyle ilgilidir, çünkü mimarların ya da Mimarlar Odası'nın, statik hizmetlerin yalnızca inşaat mühendislerince yerine getirilmesi gerektiği konusunda aykırı fikirleri yoktur.)

YAPI İÇİNİ ÇÖZMEK MİMARLIĞIN ASLİ GÖREVİ

Biz, mimarlığın, içi, bahçesi, çevresinden bağımsız olarak herhangi bir yapıya giysi giydirmekten ibaret olmadığı düşüncesindeyiz.

Bir konutta, mutfak, odalar, hela, banyo birbirleriyle ilişkileri içinde çözülmeden o konut planlanamaz, tasarlanamaz. Buzdolabının, eviyenin, fırının, aspiratörün bulaşık makinasının yerleri ve mutfak banyosunun şekli, ölçüleri düşünülmeden bir mutfak planlanamaz ve o mutfağa ait kapı ve pencere yerleri belirlenemez. Aynı şeyler, bir banyo, bir hela, yatak odaları, yaşama mekanları için de geçerlidir. Yaşama mekanlarının, yatak odalarının pencereleri, balkonları, bu mekanların tefrişiyle ortaya çıkar. O pencereler, balkonlar, balkon kapıları belirlenmeden yapı cephesi tasarlanamaz. Yani mutfaktaki buzdolabının yeri ya da yatak odasındaki gömme dolabın, gardrobun veya yatağın yeri cepheyle ilişkilidir. Bir mimar, yapının içini çözmeden, tasarlamadan dışını tasarlayamaz. Ya da tasarlamamalıdır. Bütün bu söylediklerimiz yalnızca konutlar için değil, büro binaları, sağlık yapıları, oteller, eğitim yapıları vd. gibi tüm yapılar için geçerlidir.

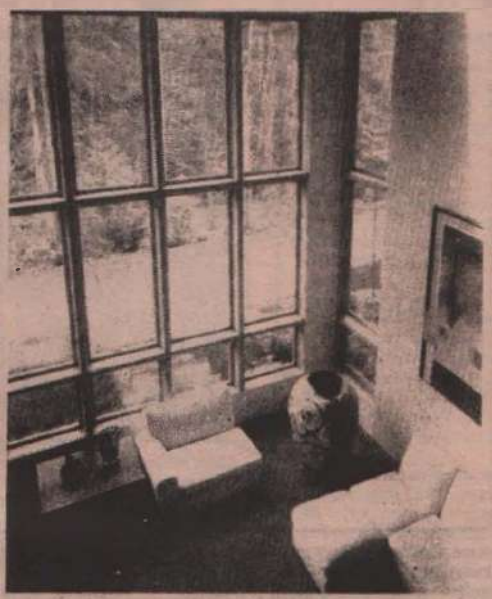

Mimar, yapının içini ve dışını birlikte düşünmeli.

Yapının içini çözmek, tasarlamak mimarlığın asli görevidir, hizmetinin olmazsa olmazıdır. "Mimarlık, gereksinme, amaç, yapım, iç mekan, dış biçim, öznel ögeler ve başka verilerin yanyana gelmesiyle oluşmaz; herhangi bir eşya veya insani eylem gibi, bileşenleriyle değil, bütünüyle var olur" (1). Bu demek değildir ki, iç mimarlar bu faaliyet alanından çekilsinler. Söylemek istediğimiz şudur: Mimarlık, yapının içini de kapsadığından, iç mimarlık hizmeti, genel mimarlık hizmetinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu belirleme, hiç de başka bir uzmanlık alanına müdahale anlamı taşımaz. Mimarlar Odası da doğal olarak hizmet kapsamına giren bir alanda düzenleme yapma hakkına sahiptir.

TASARIM SÜRECİNİN BÜTÜNLÜĞÜ İLKESİ

İç mimarlığın mobilya tasarımı ve dekorasyonu kapsadığı söylenebilir; ancak iç mimarlık, salt mobilya tasarımı ve dekorasyon tasarımı değildir ve bu iki alanı aşar. Yapılı çevre tanımı içersinde, mobilya tasarımı açısından endüstriyel tasarımı da anmak olasıdır. Mobilya tasarımı, her iki uzmanlık alanının da, yani hem dekorasyon-mobilya ve iç mimarlık, hem de endüstriyel tasarım alanına girebilir. Bizim, mimarlığın olmazsa olmazı dediğimiz alan, mobilya tasarımı ve dekorasyonun dışında, mekanların tefrişi, elemanı etüdü, bu tefriş ve etütlere bağlı olarak değişik işlevlerin çözümü ve buna bağlık olarak da değişik mekanların kurgulanması, organizasyonu demek olan, iç mimarlık alanının bizatihi kendisidir. Herhangi bir yapının bahçesindeki yaya yollarının, otopark yerinin, havuzun yerinin, şekli ve büyüklüğünün belirlenmesi, nereye hangi formda ağaç dikileceğinin tesbiti vb. gibi kararlar, o yapının genelinden ve içinden bağımsız ele alınmamalıdır. Yapının içindeki yaşam faaliyetleri ile bahçede geçecek yaşam faaliyetlerinin birbirlerinden bağımsız olamayacağı bilinen bir gerçektir. Bu, tasarım sürecinin bütünlüğü ilkesidir. Bir mimar, çalışmaları sırasında, bir peyzaj mimarından, tesbit ettiği forma uygun ve toprağın, yörenin, iklimin özelliğine göre bitki tayininde yardım (eşgüdüm) almalıdır. Ayrıca bütün bu söylediklerimden, bahçe tasarım işini yalnızca mimar yapmalıdır, peyzaj mimarları da yalnızca bitki cinsini tayin etmelidir gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Söylemeye çalıştığımız şey, iç mimarlıkta olduğu gibi bahçe tasarımının da mimarlar tarafından yapılabileceğidir.

Mimarlık hizmetinin değerlendirilmesi, doğru-yalnış ile güzel-çirkini içerir. Tasarlanan bir yapının;

1. Çevresi, içi, dışıyla birlikte amacına uygun bir biçimde olması gerekir.

2. Amacına uygun malzeme ya da malzemelerle yapılmalıdır.

3. Amacına uygun biçim ve malzemeler, uygun yapım teknikleriyle (construction) birleştirilerek yapıyı oluşturmalıdır.

4. Biçim, malzemeyi, salt malzeme olmaktan kurtarıp ayağa kaldıran bir düzendir. Bu düzen kendini yaşatacak, ayakta durmasını sağlayacak bir iskelete gerek gösterir. İşte bu iskelete, yani biçimi ayakta tutacak olan sisteme "strüktür" adı verilmiştir. Yapı strüktürü de, yapı tasarımının bir ögesidir.

5. Bir yapı, amacına uygun malzemeyle ve doğru konstrüktif ve strüktürel çözümle, uygun teknik yöntemlerle (yapı teknolojisi) yapılmalıdır. (2)

Bu saydığımız özellikler, doğru ile yanlışın kapsamı içindedir. Mimarlık bütün bunların dışında ve aynı zamanda çevreyle uyum, kültürel birikim ve güzel gibi kavramlarla da ilgilidir. Yani aynı zamanda, "bilinçli bir güzel yaratma eylemidir". Güzel ve çirkin ise estetiğin sorunsalıdır ve sanat kapsamı içindedir. Mimarlık bu ikisini de kapsadığı için ne yalnızca bir sanattır, ne de yalnızca bir teknik eylem alanıdır. Mimarlığın var olmasından yalnızca teknikle, yapı zanaatiyle değil, aynı zamanda sanatsal kavramlarla söz edilebilir.

Eylem alanının çerçevesini tanımlamaya çabaladığımız mimarlık hizmeti, resim ve heykel gibi sanat dallarından farklı olarak, mutlaka kullanıcılar için yerine getirilir. Bir mimar; bir ressam, bir heykeltraş veya bir besteci gibi, kendi için (kendi kullanımı için onları kastetmiyoruz), yalnızca kendi sanatsal kaygılarını tatmin etmek için bir mimari eser yaratma şans ve hakkına sahip değildir. Dolayısıyla mimarlık hizmetinin başarı ve başarısızlığı, kullanıcılar için bir risk taşır. Üstelik bu, telafisi oldukça zor, bazı durumlarda da olanaksız olan bir risktir. Konuya kullanıcıların riskini mümkün olduğunca sıfırlamak bağlamında yaklaşılmalıdır. Doğruluk ve yanlışlığın, güzellik ve çirkinliğin sonuçları, kullanıcılara -ki bir yapının sonuçlarından etkilenenler, o yapının sakinlerinden ibaret değildir; bütün bir mahalle halkı, bazen bütün bir kent halkı, hatta ülke halkıdır- sağlanan yararlılıklarla bağlantılıdır. Mimarlar Odası, kendi içinde ve bazı üyelerinin muhalefetine rağmen, mimarlık hizmetinin kendi yapısında taşıdığı bu riskten dolayı, herhangi bir mimarlık okulundan mezuniyetten sonra, "mesleğe kabul" ilkesini tartışmaktadır. (3)

ÖNERİLER

İç mimarlık alanının yalnızca kendilerine ait olduğunu ileri süren İç Mimarlar Odası Başkanı Sayın Kaçar'ın, aldıkları eğitim ve uygulama pratiklerini gözönünde bulundurarak ve yukarıda belirttiklerimizi de değerlendirerek, kullanıcıların yani halkın karşılaşacağı riskler açısından, savlarını tekrar gözden geçirmelerini öneriyoruz.

Yapılı çevre tasarımı dediğimiz alanın ana mesleğinin mimarlık olduğu düşüncesindeyiz. Bu düşünceden hareketle, şehircilik, kent mimarlığı, dekorasyon, bahçe mimarlığı ve mobilya tasarımının vb.'nin, mimarlık ana mesleğinin uzmanlık alanları olmaları gerektiğini savlamaktayız. Eğitimi de, bu anlayışla şöyle önerinekteyiz: Bir kişinin, mimarlık lisans eğitimi almadan, uzmanlık hakları olmamalıdır. Akademik mimarlık eğitiminden sonra, kent mimarlığı, bahçe mimarlığı ve diğerleri gibi uzmanlık alanları belirlenmeli ve mimarlık eğitimi sonrası genel mimarlık uzmanlık eğitimiyle elde edilmelidir. Doğaldır ki uzmanlık eğitim süreleri, yalnızca üniversitelerce değil, üniversiteler ve meslek odaları (MImarlar Odası, Şehir Plancıları Odası gibi) temsilcilerince oluşturulacak bir üst kurulca belirlenecek tasarım bürolarınca da verilebilmelidir (Sağlık alanında, uzmanlık hakkı veren ihtisas hastaneleri gibi).

Bütün bunlara rağmen uzmanlık alanlarının sınırları kesin ve net bir şekilde belirlenemeyecektir. Bir çok meslekte olduğu gibi, kesişmeler de olacaktır. Mobilya tasarımı konusunda, endüstriyel tasarımcı ile dekoratör arasında, şehirci ile kent mimarlığı arasında, kent mimarlığı ile bahçe mimarı arasında, kent mobilyaları tasarımı konusunda, kent mimarlığı, bahçe mimarlığı ve endüstriyel tasarımcılar arasında ve bütün bunlarla mimarlık arasında kesişmeler olacaktır, doğaldır, kaçınılmazdır. Bu kesişmeleri müdahale olarak ele almamak gerekir.

(•) Mimarlar Odası İzmir Şubesi İkinci Başkanı

NOTLAR

1. Doğan Kuban "Mimarlık Kavramları"
2. Ayrıntılı bilgi için Sayın Prof. Doğan Kuban'ın yukarıda andığımız kitabını öneriyoruz.
3. "Mesleğe kabul" tartışmaları, üniversitelerimizin eğitim düzeyleriyle ilgili olarak yapılmamaktadır. Üniversitelerimizin eğitim düzeyi apayrı bir konudur. Konumuz açısından sayın Prof. Dr. Atilla Ansal'ın Bilim ve Ütopya'nın birinci sayısında yayınlanan ve fikirlerine önemli ölçüde katıldığımız, "Bir öneri: Sertifikalı mühendislik" başlıklı yazısının incelenmeye değer olduğunu düşünmekteyiz.

Çamları nasıl bilirsiniz?

Yücel ÇAĞLAR

Nedendir bilinmez; Türkiye'de yaşayanların ortak tutkularından birisidir. Ormancılar ağaçlandırma mı yapacaklar, gelsin çamlar. "Yoldaki" vatandaş evinin bahçesine fidan mı dikecek, sanki başka ağaç cinsi ya da türü yok; ille de çam olacak. Öyle ki, hem küfürlü hem de övgülü deyimlerimize yerleşmiştir çam sözcüğü: Sözgelimi, iriyarı ama çirkin görünümlü kişilere neden "çam yarması" deriz acaba? Ya "çam devirmek" deyimi için ne demeli; hele de şu sıralar... kim demiş bilemem, ama doğru söylemiş:

"Çam ağacından ağıl, el çocuğundan oğul olmaz".

"Allah çam isteyene çam, mum isteyene mum verir".

Baksanıza "çam kolonyası" ve "çam bal"ımız, "çoban armağanı çam sakızı"mız bile var. Oysa "kışın yaprağını dökmeyen" ya da "ibreli" olarak anılan; haydi biz bilimsel adıyla söyleyelim, *gymnospermaeler*, yani "*açık tohumlular*" alt bölümünün hangi cinsi olursa olsun, örneğin sedir ya da göknar yahut ladin, hiç farketmez; hepsi "çam"dır yurttaşlarımızın çoğunluğu için. Hiç ilgisi yokken "noel ağacı" bile çoğu kişi için "noel çamı"dır. Doğaldır ki cins düzeyinde yapılan ayrım tür düzeyinde hiç yapılamıyor. Öyle ya, çam cinsi tek türden oluşmuyor ki; sözü edilen, çamın hangi türüdür bakalım? Bu tutkuya kaynaklık edebilecek bir söylence de yok. Belki açık tohumlular içinde en fazla türe sahip olan ve dünyamızın, özellikle kuzey yarımküresinde en yaygın olarak görülen bir ağaç cinsi olduğundan belki de bir dil sürçmesi; bilemiyorum. Bence, çok sayıda türe sahip olması ve hemen hemen her yerde yetişebilen ya da yetiştirilebilen en az bir türünün bulunabilmesidir bizleri çamlarla böylesine senli benli yapan. Yaltırık'a göre 90 dolayında türü bulunuyor. Bu sayıyı 120'ye çıkaran bilimadamları da var. Tür çeşitliliği ise en çok ABD ve Meksika'da. Kasaphgil'e göre çam ağacı cinsinin yalnızca Kalifornia'da 19 türü varmış. Kuşkusuz çam türlerinin özellikleri yerel ekolojik koşullara göre değişen çok sayıda çam alt türü ve çeşidi (varyetesi) de bulunuyor.

TÜRKİYE BİR ÇAM ÜLKESİDİR

Türkiye'de yalnızca beş çam türü doğal olarak yetişebiliyor, ama, saf çam ormanları Türkiye'deki ormanların yüzde 30'unu oluşturuyor. Ayrıca, öteki orman ağaçlarıyla karışık olarak da ormanlar oluşturulabiliyor. Haritada ülkemizdeki çam türlerinin doğal olarak yetişebildikleri yöreler belirtilmiştir.

Türkiye'de doğal olarak yetişen çam türlerinin oluşturduğu çam ormanlarının genişlikleri (hektar) ise aşağıda verilmiştir.

Kızılçam (Pinus brutia Ten.): 3 096 064
Karaçam (Pinus nigra Arnold.): 2 204 381
Sarıçam (Pinus silvestris L.): 738 192
Fıstıkçamı (Pinus pinea L.): 20 549
Halepçamı (Pinus halepensis Mill): 360

Türkiye'de, bir arada pek heveslenilen "hızlı gelişen yabancı tür" yaklaşımıyla yabancı tür çam türleriyle de geniş alanlar ağaçlandırılmıştır. Bu amaçla kullanılan yabancı çam türlerinin başında ise *sahilçamı* (Pinus pinaester Alt.), *monteriçamı* (Pinus radiata D. Don.) geliyor. Ama, ülkemizde, yerli çam türlerimizin oluşturduğu ormanlar kadar sağlıklı ormanlar yetiştirilemedi bu yabanıl çam türleriyle.

Bunların dışında park-bahçe düzenlemeleri sırasında da yabancı kimi çam türlerinden yararlanılabilmektedir. Hüzünlü görünümüylü *ağlayançam* (Pinus griffithii Mc. Clelland) ile *veymutçamı* (Pinus strobus L.) bu türlerin başında geliyor.

BİZİM ÇAM TÜRLERİMİZ

Daha önce de belirttiğim gibi Türkiye'de doğal olarak yetişebilen beş çam türü bulunuyor ve bunların arasında en yaygın olanı da *kızılçam*dır (Pinus brutia). Yeni orman yetiştirme çalışmaları sırasında da en çok bu çam türüne dayalı çalışmalar yapılıyor. Öyleyse çam türlerimizle tanışmaya kızılçamla başlasak yeridir.

Kızılçam, çoğunlukla "biçimsiz" görünümlü bir çam türüdür. Yalnızca görece yüksek yerlerde düzgün gövdeli örnekleri de bulunabiliyor. Kimi bilimadamlarına göre ayrı bir çam türü olmayıp halepçamının bir çeşididir (Pinus halepensis Mill. var brutia). Yaltırık'a göre kızılçam türünün ülkemizde iki çeşidi bulunuyor: Sık dallı ve yuvarlak, yayvan tepeli olanı (Pinus brutia var. agrophiotti Papaj), ülkemizdeki kızılçam ormanlarının en yaygın çeşididir. Görece sivri tepeli olan çeşidi ise (Pinus nigra var Pyramidalis Selik) son derece sınırlı bir yayılım gösteriyor ve bilinen örnekleri Balıkesir-Edremit arasında bulunuyor. Bu arada kızılçamın daha çok Akdeniz, Ege ve kısmen de Marmara bölgelerinde doğal olarak yetişip geniş orman alanları oluşturduğunu belirtelim. Bununla birlikte, kızılçam, kimi akarsuların geçtiği vadilerle, sözgelimi, Malatya yakınlarına kadar kuzeye çıkabiliyor da.

Kızılçam, odunun yanısıra daha çok gövdesinden elde edilen reçine maddesi nedeniyle ekonomik önem taşıyor. Akdeniz ve Ege bölgelerindeki ormanlık yörelerde yolculuk yapanlar gövdesinde çavuş rütbesi işareti görünümünde, balıksırtı gibi çizilmiş ve çizgilerin bitiştiği yerin en altında bir saksı ya da kutu bulunan çam ağaçlarını görmüşlerdir. Kızılçamın gövdesindeki reçinenin akıp toplanması için konulmuştur o saksı ya da kutular. Biliyorsunuz, reçine boya yapımında kullanılabilen önemli bir doğal hammaddedir. Ama yine reçine, kızılçam ağaçlarının ve dolayısıyla da ormanlarının yangına karşı duyarlılığını artıran bir maddedir.

Bu arada söz kızılçamdan açılmışken ona çok benzeyen başka bir çam türümüzden, *halepçamı*ndan da (Pinus halepensis Mill.) geçerken söz edelim: Eğri büğrü gövde yapısına karşın son derece zarif görünümlü bir çam türüdür halepçamı. Kızılçamdan, açık kül rengi ve ileri yaşlara değin çatlaksız gövde, çok uzun saplı ve sivri uçları aşağıya doğru bakan kozalaklarıyla ayırılabilir. Ülkemizde doğal olarak Adana yakınları ve Milas çevresinde yetişen halepçamı da reçine ve yakacak odun elde etmek amacıyla ve bu arada da verimsiz topraklarda ve kurak iklimlerde yetiştirilebildiğinden erozyon önleme çalışmalarında da kullanılabilmektedir.

Gelelim ülkemizdeki yaygınlık sıralamasında ikinci çam türü olan *karaçam*a

TABLO-1

Çam Türleri	İbre Yapraklar	Gövde	Kozalak
Kızılçam	İki ibre yapraklıdır ve koyu yeşil 12-18 cm uzunlukta	Kalın dallı ve düzgün değil; yukarılarda bronz renkli 15-20 m boylu	Topaç biçimli ve sapsız; kırmızı-kahve renkli; 6-11 cm
Halepçamı	İki ve kimileri üç yapraklıdır; açık yeşil renklidir; 8-18 cm uzunlukta.	İnce dallı; açık gri renkli; 10-15 m boylu	Sivri uçları aşağı dönük; konik yapılı çok uzun saplı; 8-18 cm
Karaçam	İki ibre yapraklıdır; açık yeşil renklidir; 12-18 cm uzunlukta.	Kalın çok dallı; koyu gri renkli ve çatlaklı; 15-20 m boylu	Topaç biçimli ve sapsız; 5-12 cm. simetrik yumurtamsı biçimli; 5-12 cm.
Sarıçam	İki ibre yapraklı; açık mavi-yeşil renkli; 3-8 cm uzunluğunda	Az dallı; yukarıları ve genç dalları sarı; pul kabuklu 20-40 m boylu	Asimetrik biçimli ve saplı; 3-7 cm
Fıstıkçamı	İki ibre yapraklı; parlak açık yeşil; 10-15 cm renkli saplı	Tepesi dağınık ve kalın dallı; düzgün ve kahve-gri renkli; 15-20 m boylu	Küre biçimli; kestane renkli; kısa saplı; 15-18 cm uzunlukta

(Pinus nigra Arnold.). Ülkemizdeki çam türlerinin en çok çeşidi bulunanı karaçamdır. Yaltırık'a göre ülkemizdeki karaçamlar, gerçekte karaçam türünün dört alt türünden birisidir: *Anadolu karaçamı* (Pinus nigra subsp. pallasiana) . En görkemli karaçam alt türü Anadolu karaçamıdır. Çünkü hem kozalakları hem de ibre yaprakları görece daha uzundur. Kızılçamdan daha yükseklerde olmakla birlikte Anadolu'nun hemen hemen her yöresinde bulunan bir çam türüdür. Çeşidi de fazladır: Şimdiye değin Anadolu'da dört çeşidinin bulunduğu saptanmıştır: 1) Pinus nigra var. pallasiana var pallasiana. 2) Pinus nigra var. pyramidata (Acatay) Yalt. (Piramit biçimli karaçam) 3) Pinus nigra var. şeneriana (Saatçioğlu) Yalt. /Ebe karaçamı) 4) Pinus nigra var. Yaltırıkiana Alptekin. Hem biçim hem boy yönünden farklılıklar gösteren bu karaçam çeşitleri içinde en yaygın olanı "var. pallasiana"dır.

Ülkemizdeki *sarıçam* alt türü ise (Pinus sylvestris L. ssp. hamata Steven Fomin), bana sorarsanız çam türlerimizin "şahıdır!"; öylesine alımlı, boylu poslu bir çam türü ki, görmelisiniz. Görüyorsunuzdur zaten. Öyle uzaklara gitmenize de gerek yok. Örneğin İstanbul-Ankara karayolu üzerinde, özellikle de E-5 karayolu üzerinde, Aktaş Vadisi'nden ve/veya Akyarma'dan geçerken de görebilirsiniz bu görkemli çam türümüzü. Yetişme yeri koşullarına göre 40 m. kadar boylanabilen, son derece düzgün gövdeli; kısacası "çam gibi çamlardır" sarıçamlar. Çam türleri içinde en yaygın olan tür sarıçamdır. Ülkemizde Anadolu'da en güneye Kütahya dolaylarına inebilen bu çam türümüz, daha çok kuzey ve özellikle de kuzeydoğu Anadolu'da bulunuyor. Eliçin'e göre "dalları aşağı doğru sarkık", "dalları horizantal", "dalları yukarıya doğru dik çıkan" ya da "piramidal" biçimli olanları da bulunuyor. Haydi gelin, çıkın bakalım işin içinden.

Ülkemizde doğal olarak yetişen çam türleri arasında önemli sayılabilecek bir başka tür de *fıstıkçamıdır* (Pinus pinea L.). İşte size "çama benzemeyen" bir çam türü: Tepesi şemsiye gibi olan ve en fazla 20 m. boylanabilen bu çam türü ülkemizde, daha çok Batı Anadolu'da, özellikle de Bergama yakınlarındaki Kozak beldesinde doğal olarak yetişebiliyor. Ama, başka yörelerde de yetiştirilebiliyor. Son derece büyük olan kozalaklarından elde edelen tohumları, bildiğimiz çam fıstıklarıdır (Aman yanlış anlaşılmasın; "çam fıstığı" ya da öteki fıstıklar (!) değil). Zaten ya fıstığının elde edilmesi ya da görünümü yahut gölgesi için yetiştiriliyor.

Türkiye'de doğal olarak yetişen çam türlerinin ayırdedici özelliklerinin bir arada, karşılaştırılabilir bir düzende verilmesi sanırım yararlı olacaktır. Bakınız: Tablo-1.

KAYNAKLAR

1) Faik Yaltırık, Dendroloji Ders Kitabı 1, Gymnospermae İÜ Orman Fakültesi, 1988, İstanbul.
2) Baki Kasapligil, Türkiye'nin Geçmişteki ve Bugünkü Çam türleri, Orman Genel Müdürlüğü, 1992, Ankara.

Gelibolu yangını ve gerçekler

Emet DEĞİRMENCİ (•)

Bilindiği gibi geçmiş günlerde tarihi eserleriyle ve yetişmiş orman dokusuyla sit alanı olan Gelibolu yarımadasında en büyük orman yangınını yaşadık. Konuyu "milli bir acı ilan edip" bölgenin onanlması için neler yapılabileceği tartışılırken, Türkiye'yi dört bir yandan alevler sarmaya başladı. Şile, Adapazarı, Bolu, Denizli, Amasya, Samsun, Antalya gibi yurdun gelişmiş orman alanı olan her yerinde değişik çıkar gruplarının talanı görüldü. Sadece Gelibolu'da binlerce (7.5 milyon) ağacın yanıp kül olmasına yetersiz çırpınmalarla adeta seyirci kalındı. Böylece bozuk orman dokusu dahil 20 milyon hektar olan ormanlarımızın yaklaşık 1/10'u zarar gördü.

Küçük çaplı yerel bir yangının dikkatli bir kontrol ağıyla söndürülebilmesi olasıdır. Gözler önünde kilometrelerce ilerleyen bir yangın yetkililerimizin ifade ettiği gibi *bir doğal afet değildir.* Doğal afetlerin karakterini ancak gelişmesinde katalizatör olabilecek dış etkenler değil, doğanın kendi iç dinamikleri belirler. Her yıl milyonlarca ağacın yok edildiği ülkemizde sadece Gelibolu yarımadası'nda yaklaşık 4000 hektar orman (yarımadanın üçte biri) yok olmuştur. Eğer gerekli ve yeterli önlemler alınmazsa bu olaylar ne ilk ne de son olacaktır.

Türkiye'de hızlı bir ağaçlandırma yapılmazsa, Amerikan Uzay araştırmaları kurumunun (NASA) uzaktan algılama verilerine göre, 10-15 yıl sonra ülkemizin önemli bir kısmı çöl olacaktır. Ünlü gezgin **Evliya Çelebi**, "İstanbul'dan çıkan bir sincabın hiç yere basmadan ağaç dallarında zıplayarak tüm Anadolu'yu dolaşabileceğini" yazmıştı. Nereden nereye geldiğimizin çarpıcı bir örneği! Bu durum karşısında "erozyon canavarına karşı savaşımız bir milli mücadele olmalıdır" çağrısında tutarlı olmak isteniyorsa varolan bir avuç ormanın çok iyi korunması gerekmektedir. Oysa 5 Nisan kararlarına göre, devletimizin düzlüğe çıkması için halk bir çok temel gereksiniminden yoksun bırakılarak *tasarruflu yaşamaya* zorlanırken, ne yazık ki ormanlarımızın gözetlenmesi, sularımızın, topraklarımızın korunması kısacası doğal kaynaklarımız da *rant ekonomisinin tasarrufu altına alınmaktadır.* Ülkemizdeki yangınların çoğu tesadüfi değildir. Geçmişte de görülmüştür ki siyasi dengelerin hassas olduğu dönemlerde ormanların yakılmasına, çevrenin betonlaşmasına hız verilir.

Yangına hassas orman bölgelerinde yaz aylarında meydana gelebilecek tehlikelerin yüksek olması nedeniyle, varolan kadrolara ek olarak geçici işçi alınırken bu yaz mevsiminde işçi alımı durdurulmuştur. Türkiye genelinde 1993 itibariyle sadece 10 bin orman muhafaza memuru ve 5 bin orman mühendisi görev yapmaktadır. Bu rakamlar, Avrupa standartlarının çok altındadır.

Gelibolu ve benzeri bölgelerde hızlı bir onarım çalışmasına gidilirken değişik görüşler gündeme gelmektedir. Bunlardan biri "Bölge kendi florasını oluşturmak için doğal seyrine bırakılmalıdır" görüşüdür. Bir diğer görüş ise, yeşil dokunun telafisi için hızlı ağaçlandırma kampanyasına gidilmesidir. Ancak yeni yapılacak çalışmalarda şu noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir:

- İlgili bölgelerde yeterli gözetleme noktaları ve eğitimli personel bulundurulmalıdır.
- Yangına karşı alınacak önlem havadan, karadan ve denizden kısa sürede etkili olabilecek şekilde belirlenmelidir.
- Orman yangınlarının yüzde 90'ı iğne yapraklı çam ormanı alanlarında çıkmaktadır. Bu durumda, susuz ağaçlandırma türleri olan (çam vb. gibi) iğne yapraklı ağaçların arasına, su gereksiniminde doğanın sunduğuyla da yetinebilen, alçak gönüllü ve bir o kadar da mağrur olan meşe, gürgen, zakkum gibi geniş yapraklı ağaçlar dikilmelidir. Örneğin Istranca ormanlarında bu tür ağaçların yaygın olması nedeniyle çıkan yangının büyümesi doğal olarak engellenmektedir.
- Orman içi yangınının hızlı ilerlememesi ve müdahalede ulaşım kolaylığı sağlaması açısından yol vb. yastıklar oluşturulmalıdır.
- Orman bölgelerinde yapılacak ağaçlandırma türleri bölgenin iklim koşullarına, toprak yapısına göre belirlenmelidir.
- Orman alanlarının içinde ve yakınında bulunan ve geçiminl sadece ormandan sağlayan köylülere (yaklaşık 15 milyon) sosyal güvence sağlanması için bir an önce gerekli adım atılmalıdır.

Bazı bilim insanları tarafından ifade edildiği gibi Türkiye'de çıkan orman yangınları doğanın kendi dengesi gereği değildir. Çeşitli çıkar amaçlarıyla doğaya bu kadar insan müdahalesi olan bir ortamda doğal dengeden nasıl söz edilebilir? Halen geçerli yasalarımıza göre, doğayı katledenelere caydırıcı düzeyde yaptırımlar uygulamak yerine, sembolik cezalarla adeta prim çıkartılmaktadır. Doğal kaynaklarımız; ne taşa, toprağa, suya rant gözüyle bakan *özelleştirmeci* anlayış tarafından, ne de *globalleşme* adı altında gümrük duvarlarının sıfırlanarak Türkiye'ye serbestçe Avrupa'nın zehirli kimyasal sanayi atıklarının girmesini sağlayacak anlayış tarafından korunamayacaktır.

Kilometrelerce orman alanlarında yanıp yok edilen sadece ağaç değildir. *Sudur, topraktır, havadır, kısacası doğa ananın yüreğidir.*

(•) SOS İstanbul Çevre Gönüllüleri Platformu yöneticisi

Türk köylüsü 'kültür sevmez' mi?

Burçay ANGER

Çoğunluk yazları, tatil zamanı yolumuz eski yıkıların, ören yerlerinin çok olduğu, uzun ve antik bir geçmişe sahip köylerin, kasabaların kıyısından bucağından geçer. Doğrusu hiç de ilgiyle ve ilginin getirttiği yarım buçuk bilgiyle göremediğimiz kırık dökük taşlara bakar dururuz. Ve hemen kentlilerimizin -okur yazarlarımızın- aydınlarımızın aklından şöyle şeyler geçer: *"Vah vah vah, biz Türkler'den önce yaşanmış eski uygarlıkların kalıntılarını, kültür mirasımızı koruyamamışız, mahvetmişiz!"* Tabii, biz yapmışız filan demek lafın gelişi, kültür sevmezlikle suçlanan, hödüklükle damgalanan Anadolu köylüsüdür.

Ben de her seferinde, şimdi bir köylü çıksa, bu akla ilk gelen kolay fikirleri şöyle bir hakkınca yanıtlasa diye düşünürüm. Çünkü ilk yapıldığında sekiz on metreyi geçen dev mermer yapıların bugün bir yıkıntı haline gelmesinde, gerçekte değer bilir Anadolu köylüsünün pek de büyük bir katkısı yoktur. *"Koruyamamışız, mahvetmişiz"* görüşü, tatlı suya tirit çevreci görüşü, insanlığın büyük uygarlık macerasını bilmezlik ve enine boyuna düşünmezlik alışkanlığıdır.

Anadolu'da eski eser kaçakçılığı insanlık kadar eskidir. Bu konuyu başka yazıya bırakalım. Zaten bu yolla elden çıkan eski eser adeti binde bir bile değil. Yabancı devlet örgütlü, şeriatçı yerli destekli Bergama sunağı veya Mauzolos anıtı da buna dahil (Çok değerli olmakla birlikte).

Ancak ören yerleri yakınındaki yerleşim yerlerinde görülen taş evlerin malzemesi ilginçtir, insanı bu konularda yanıltabilir. Bir bakarsınız bir köy evinin eşiğinde koca bir mermer blok gömülü. Ortası delik, delik eğimli bir çizgi kanalcık ile taşın kenarına bağlı. Fatma kadın su dökerek evinin çerini çöpünü süpürür. Tozlar taştaki deliğe dolar, toplanır. Oradan da kanalcıktan, bir süpürge darbesiyle yallah dışarı. Biliyor musunuz, Memet aga o taşı, çevredeki harabeden öküz kızağıyla bin zahmetle sürüyüp getirmese, Fatma kadın da her akşam süpürüp yüzeyini ıslatmasa, o koca taş, aslına dönecek, kireçleşip ufalanacaktı.

DEV ADAMLAR, KYKLOPLAR

Kullanıldığı için eskimeyen, Milas-Bodrum-Muğla yöresinde çok sık görülen o eşik taşı, kimi zaman bir tondan fazladır. Arkeolojide taş duvar örme biçimleri, şekline ve anlamına göre türlü adlar alırlar. Hem arkeologlarca da değil onu yapan ve o zamanlar konuşulan -şimdiki Yunanca'nın uzaktan akrabası olan- bir dilde adlandırılırlar. Bu büyük taşlar çoğunluk antik kentlerin duvarlarının yarısından alt kısmında görülürler. Bizim köylülerin üçyüz dörtyüz yıldan beri kullandıkları iri mermer bloklar ise *Kutsal Temanos* duvarı taşlarıdır. Biliyorsunuz, Ege, İç Ege ve Akdeniz kıyılarında, dağ eteklerinde pek çok antik şehir kalıntısı vardır. Asos, Efes, Didim, Ksantos gibi... Biz Türkiye halkı onların o muhteşem gizemli görünüşlerini kanıksamışızdır. Sonsuzluğa direnen, gün batımında yorgun Mikenai savaşçılarının mağrur ruhları gibi ölü tanrılara uzanmış, tek tük, kırık dökük sütunlarıyla, çok alışılmış, tipik bir siluet çizerler.

Bütün bu eski MÖ bin-ikiyüz yılları arasından kalma eski kent yıkılarının mutlaka bir tapınağı vardır. Altın miğfer ve zırhlı olduğu varsayılan Athena'ya ya da dünyalar yakışıklısı Apollon'a, mavi dolunaylı gecelerin av ve orman tanrıçası el değmemiş Artemisya'ya adanmış, çepeçevre sütunlarla çevrilmiş, üçgen alınlıklı düz klasik çatılı kutsal yapılar, geniş bir bahçe duvarıyla çevrilidir. Halkın bu duvarlar içine girmesi kesinlikle yasaklanmış idi.

Temanos duvarlarının içi sadece ak sakallı bilicilere (kahinlere) serbestir. Bilicilik babadan oğula geçen bir zenaattir ve bunlar kendi gizemli yaşamlarını böyle duvarlarla halktan gizlerler.

Herodot tarihinde sık sık yazıldığı gibi kimi krallar bir başka kralla savaşa girecekleri zaman bir elçi göndererek savaşın sonucu hakkında bu bilicilere başvurur. Onlar da işi iyice abartırlar ve kutsal ateş önündeki Altar'ın (sunağın) başına geçerek bir takım gizemli sözler söylerler. Nereye çeksen o yana giden, çift yönlü yanıtlardır bunlar. Çoğunluk şifreli dörtlüklerdir ki anlayabilene aşkolsun. Krallıkların tarihi ve kralların talihi burada yazılıdır işte. Bu yüzden işler halktan habersiz, gizli halledilmelidir.

Çoğu zaman bilicilerin canı istemezse kralların elçisini bile içeri almazlar. Yani aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık durumunda kalındığı zaman. Bir seferinde Pers İmparatoru Kiros'un elçisini bile içeri almıyorlar. Adam sinirlenir ve tapınağın çatısındaki güvercinleri taşlamaya başlar. Biliciler telaşla dışarı uğrar ve seslenirler:

"Ey yabancı, sen ne cüretle tanrıların evine sığınmış yaratıkları kovuyorsun!"

Elçi de seslenir duvarların ötesinden:

"Ya siz ne hakla tanrıların bilicilerine sığınmış bir kral elçisini kovuyorsunuz?"

İşte din adamlarını basit halktan ayıran bu büyük duvarlar çok sağlam olsun diye, kuşkusuz zaman zaman tanrılara kafası bozulan, öfkeli yığınların saldırısına karşı çok büyük taş bloklardan yapılırdı. İlk bakışta bir insanın taşıyamayacağı kadar büyük görünen bu blokların, olağanüstü güçlü dev adamlar tarafından getirildiği düşünülür. Bunlara genelde *Kyklop*'lar denir. Lesbos'da veya başka bir Ege adasında yaşayan bu Kyklopların tanrıların hizmetindedirler, yani kutsal hamallardır. Nedense bu devlerin tek gözlü olduğuna inanılır. Yunan mitolojisinin hemen bütün malzemesi gibi özgün değildir ve Asya ve Mezopotamya kaynaklıdır. Bilindiği gibi Dede Korkut öykülerinde de görülür.

BÜYÜK DUVARLAR HEP YIKILIR

Dini ve dinsel eylemleri halktan ayıran bu büyük Kyklopiyen duvarların hiç örneği yoktur. Hiçbir ören yerinde sağlam ele geçirmemiştir. Çok uzun oldukları için depremlere karşı dayanıklı değillerdir. Hem doğal hem toplumsal depremlere. İsa'nın ölümünden sonra 31 yılında Anadolu'ya gelen Meryem Ana ve İsa'nın arkadaşları, pür, katışıksız Tanrı inancıyla eski tapınakları kiliselere çevirdiler ve halka açtılar. Kutsal Temanos duvarlarının Kyklopiyen taşları öküzlerle sürüklenerek halk evlerine taşındı.

Taşınmayanlar ise tahrip oldu, zamanın kurallarına direnemedi. Bu şöyle olur ve asla engellenemez: Anadolu'nun kış ve yazları arasındaki müthiş sıcaklık farkından dolayı, önce, taşlar ne kadar büyük olursa olsun, belki iğne bile sıyrılmayacak kadar, incecik çatlar. Çoğunluk denizden esen rüzgarlar yerden kaldırdıkları toz zerreciklerini bu çatlaklara doldurur. Kışın yağmur damlalarını, bu toz çamuru tutar. Ani don olayında buz tutar ve buz çatlağı biraz daha büyütür. Büyük çatlağa biraz daha toz, biraz daha yağmur, biraz daha çamur... Derken bir ağustos böceği, bir delice arı buraya konar, tırtırlı bacağındaki incir tohumunu da getirir. Ya da doğrudan yuttuğu incir çekirdeğini buraya kusar. Üç yıl içinde minik çatlakta bir incircik büyümüştür artık. İncir, taşın, kültürün düşmanı lanet bir bitkidir. Boşuna "Ocağına incir dikerim baa!" demezler adama. İncirin kökünün öz suyu çok şiddetli bir asittir. Dev kyklopların, ulaşılmaz bilicilerin, uydurma Ege tanrılarının çalımına okur, parçalayamayacağı taş yoktur.

Yıllar önce Dolmabahçe'deki cadde ile kıyıyı ayıran Abdülhamit zamanı yüksek eski duvarı Bedrettin Dalan kısmen yıktırmıştı. Haydiiii, kimi aydınlar ayağa kalktı. Vay eski eser, bir eski tarih parçası yıkılır mıymış... Dalan bilmeden çok doğru bir iş yaptı. O duvar eskiydi ama eser değildi biiir, halk ile istibdatı birbirinden ayıran berbat, kötü anlamlı bir duvardı ikiii.

Dikkat ediniz çok tuhaftır, bin yıllık mermer antik çağ mimarisi kalıntılarında, yıkıldı yıkılacak gibi duran incecik sütunların bir çoğu ayaktadır. Dikey ve narin olmasına karşın. Ama tanrıların hizmetkarları dev adamların yaptığı, ağır, büyük, uzun duvarlar yerle bir olmuştur. Şimdi onların bazı parçaları, eski köy evlerinde yaşıyor. Eşik olarak. Ortalarındaki delik, onların hatasız olarak üstüste konulmasını, kaymamasını sağlamak için iki taşın *ziv-na deliğine* tunç veya demir parçalar geçirmek içindir. Kimilerinde olan kenara doğru açılmış kanalcık da, deliğin en milimetrik boşluklarını doldurmak, o boşlukları; toz, yağmur ve incir saldırısına korumak üzere, erimiş kurşun akıtma işlemi için açılmış, özel bir yoldur...

Uygarlığın gizemi, geçmişin tozlu kültüründe hiçbir şey rastantı değildir, insanlığın on bin yıllık kusursuz mantığının, sınama yanılma birikimlerinin, öyle bir bakışta züppece anlaşılamayacak izlerini taşımaktadır.